

Лявон Юрэвіч

Відымцы

Лявон Юрэвіч

Відымусы

Мінск
«Лімарыус»
2015

УДК 930.2:94(476)

ББК 63.3(4Бел)

Ю87

На вокладшы выкарыстаны здымак,
зроблены Кацярынай Юрэвіч

ISBN 978-985-6968-43-6

© Юрэвіч Л., 2015

© ТАА «Лімарыус», 2015

СЦІПЛАЕ АБАЯННЕ ВІДЫМУСАЎ

Сціпласць — зло. Не заўсёды, але ў навуцы дакладна. Сціплы даследчык — магільшчык ведаў. На жаль, менавіта сціплыя людзі, як правіла, з'яўляюцца сапраўднымі знаўцамі ў сваёй сферы. Прыродная сціпласць беларусаў — галоўная праблема ўсёй нашай навукі. Яна ўвесь час ходзіць па коле: усе адкрыцці робяцца па некалькі разоў праз неабазнанасць чарговых адкрывальнікаў, якія папросту не чуюць тых, хто ідзе наперадзе. Ціхі голас застаецца ў беларускага даследчыка нават за мяжой, дзе рэкламаваць сябе і сваю працу — норма. Можа, менавіта таму так плённа працуецца нашым даследчыкам асабліва ў архівах, дзе ў прынцыпе бязлюдна і няма нікога, каму нешта трэба даводзіць.

Адным з такіх навукоўцаў ёсць Лявон Юрэвіч. Разгортваеш яго новую кнігу — і дзіву даешся: ведаў і адкрыццяў хапіла б на цэлы акадэмічны інстытут! Калі б у нас наогул захаваліся інстытуты, якія дбаюць пра назапашванне і вытворчасць ведаў і ідэй, а не толькі пра справаздачы і кар'ерны рост. Але, калі казаць пра нейкі ідэальны акадэмічны орган, то гэта сам Юрэвіч і ёсць. Ён самастойна выбірае прадмет даследавання, навуковы метады, час для працы, ён сам сабе задумшчык і сам рэалізатар ідэй. Працуе так, як усе мы марым, але баімся пра гэта сказаць.

Нават новую сваю кнігу ён назваў так, як хацеў, не азіраючыся на густы акадэмічнай супольнасці. «Відымусы» — так ён яе абазначыў і патлумачыў: «*Старое беларускае слова **відымус** значыць **копія, выпіска**. Не ўсё, што трапляе на вока архівіста, ператвараецца пазней у асобную публікацыю; разам з тым ішчада, каб ліст, ці дакумент, ці проста нейкае караценькае, але цікавае сведчанне загінулі. Таму і робяцца такія відымусы*». Але *Vidyumus* —

яшчэ назва Жывога Часопіса, дзе і былі ўпершыню надрукаваныя асобныя матэрыялы незвычайнай кнігі, якую вы трымаеце ў руках. Нейкую частку відымусаў можна было там і прачытаць, і адкаментавачь. Але сабраныя разам, удакладненыя і ўзбагачаныя іншымі запісамі, яны выглядаюць, чытаюцца і ўспрымаюцца зусім па-іншаму!

Што вылучае гэтую кнігу акрамя таго, што відымусы для нашай літаратуры і літаратуразнаўства — жанр абсалютна новы, хоць і пазначаны старым словам? Перш за ўсё тое, што яна напісана на мяжы навукі і літаратуры. Ад архіўнай навукі тут дакумент, ад літаратуры — чалавеказнаўства. Гэтая кніга раскрывае характары беларускіх твораў так хітра, што ты і апісаць гэты механізм не заўсёды можаш. Гэта заўсёды вобраз на перасячэнні — з аднаго боку, кавалак ліста, аўтабіяграфіі, плацёжнай ведамасці, квітанцыі... З другога — невялікі каментар архівіста.

Невялікі настолькі, што яго нават больш правільна было б акрэсліць словам «лапідарны». Два сказы, сказ, слова, выгук... А можа і не быць нічога, але гэта ўжо ў тых выпадках, калі дакумент сам за сябе гаворыць. Дзіўна гучыць, але менавіта гэтая лапідарнасць каментара выглядае сапраўдным талентам. Бо мастацтва — гэта не стварэнне матэрыялу, а адыманне ад яго лішку. Менавіта адыманне лішняга, другаснага, малазначнага і ёсць сапраўдным талентам Лявона Юрэвіча.

Яшчэ адна дзіўная якасць відымусаў — яны смешныя. У беларускай метрапольнай навукі ёсць многа заганаў, але ці найяскравейшая — тое, што наша навука пазбягае не толькі гумару, але нават намёку на яго. Такое ўражанне, што сур'ёзнасць, з якой беларускія знаўцы выкладаюць свае думкі, ёсць нейкай спецыфічнай гіперкампенсацияй адсутнасці глыбіні і навізны. Відымусы ж смешныя, як анекдоты. Сур'ёзнага ў іх толькі тое, што матэрыял для іх ляжыць за сямю пячаткамі, добра ахоўваецца і мала каму даступны. Каб крыніцай відымусаў не былі архіўныя матэрыялы, то іх з лёгкас-

цю можна было б пазначыць словам «кур'ёз» (ад франц. *curieux* — цікавы).

«Цікавыя, забаўныя, смешныя абставіны альбо здарэнне» ці «цікавостка, незвычайная рэч». Гэтае зразумелае большасці слова добра схоплівае сутнасць відымусаў, якія, на мой погляд, выдатна глядзеліся б у такой форме выданняў, як каляндар. Відымусы ж ёсць такімі разнапланавымі кароткімі допісамі, якія некалі мы бачылі на адрывах календарах сваіх бабуль. Бабулі чыталі іх па адным у дзень, а мы — за адзін прысест, калі было сумна. Самае дзіўнае, што практычна ва ўсіх відымусах ёсць згадка якой-небудзь даты. Дзень адпраўкі ліста, складання дакумента, дзень народзінаў, вяселля ці смерці. Калі ёсць «Каляндар Бахарэвіча», чаму б не быць календару Юрэвіча?

Кур'ёзнасць відымусаў праяўляецца ў тым, што іншым разам дзень, які выглядае важным і важкім для гісторыі беларускай літаратуры, на старонцы Юрэвічавай кнігі бачыцца менш цікавым, чым любы другі, той, пра які айчыннае літаратуразнаўства нават і не задумваецца. Ці не здагадваецца. Напрыклад, дзень напярэдадні смерці можа выглядаць больш дзіўным і незвычайным, чым дзень самой смерці. Знайдзіце старонку, дзе гаворыцца пра смерць Францішка Аляхновіча, — і вы самі ў гэтым пераканаецеся!

Ці вось такі момант... Падчас чытання відымусаў проста немагчыма не захапіцца асобнымі пісьменнікамі, пра якіх вельмі мала ведаюць на Беларусі, — Юркам Віцьбічам, Пётрам Сычом. А вось некаторыя класікі — і асабліва паўкласікі! — наадварот, выглядаюць не вельмі прыемнымі людзьмі. Як бязлітасна сведчаць архіўныя дакументы, асабліва востра пакутуюць некаторыя беларускамоўныя дзеячы на адсутнасць самакрытыкі і пыху. Але і страх, манія пераследу — з'явы распаўсюджаныя не толькі сярод эмігрантаў, але і сярод нашых класікаў.

Так, у кнізе можна пабачыць успамін Міхася Міцкевіча: «Ад 1915 да 1939 г. Колас ні разу не наведаў сваіх

родных. *Нават і пераніскі амаль што ня было. Зь некаторых пісем 1920-х гадоў выразна выяўляўся нейкі страх... і пераніска была спыненая*. Ці згадку пра тое, як Алесь Барскі пакінуў у Амерыцы ўсе кнігі, якія яму калегі дарылі падчас сустрэч, як непатрэбны груз. У Юрэвіча-даследчыка ёсць дзіўны талент — пісаць партрэты адной дэталлю, але дэталлю невыпадковай, сутнаснай, абумоўленай самім жыццём і лёсам. Нехта можа сказаць, што гэта не партрэты, а, хутчэй, шаржы. Можа быць, але вельмі яркія і запамінальныя. Напрыклад, цяжка забыць гісторыю пра чалавека, які лічыў сябе ўнукам Кастуся Каліноўскага.

Наогул эпізодаў, што цягнуць на сенсацыю, у кнізе «Відымусы» — процьма. Другі б даследчык, седзячы на такім матэрыяле, пэўна, штодня друкаваў бы па артыкуле ў СМІ, прыцягваючы ўвагу і да сябе, і да сваёй працы. Але гэтая праклятая беларуская сціпласць... Вельмі страшна, што менавіта праз даследчыцкую сціпласць якраз і не заўважаць чытачы гэтыя запісы. І праз сваю малаадукаванасць. Бо сённяшні беларускі чытач — у пераважнай сваёй большасці — знаходзіцца на такім узроўні развіцця, што яму гісторыю айчынай літаратуры ўпару ў коміксах выкладаць. Разжаваную кім-небудзь да непазнавальнага стану для камфортнага спажывання.

«Відымусы» ж — кніга для разумных і адукаваных. Калі вы менавіта такі чытач — наперад! Вас чакае дзіўнае і незвычайнае чытво, якое дае спажыву розуму і сэрцу.

Ганна Кісліцына

Старое беларускае слова *відымус* значыць *копія, выпіска*. Не ўсё, што трапляе на вока архівіста, ператвараецца пазней у асобную публікацыю; разам з тым шкада, каб ліст, ці дакумент, ці проста нейкае караценькае, але цікавае сведчанне загінулі. Таму і робяцца такія відымусы.

Гэтай невялічкай кнігі ніколі б не было, каб не ўпартасць майго рэдактара, калегі-архівіста і сябры Наталлі Гардзіенкі. Ёй, з удзячнасцю за ўсё, «Відымусы» і ахвяруюцца.

Генерал Віцьбіч

Незадоўга да смерці Юрка Віцьбіч у лісце да Вітаўта Тумаша напісаў такое: «Я й ня сьніў ніколі, што стануся... генэралам. Дасылаю Вам для ветлівага азнаямленьня адпаведныя копіі. З ласкі Астроўскага (а дакладней — Касяка, а. Лапіцкага й др. Мінкевіча) гэтых генэралаў ад зарубежніцтва зроблена аж... 16 — бадай гэтулькі, колькі маршалаў меў Напалеон, калі рушыў на Маскву. Да іх, акрамя мяне, належуць — Арх. Апанас, а. Лапіцкі, “Ваня” Касяк, др. М. Шчорс, Мярляк, др. Мінкевіч (зяць), Вік. Астроўскі (“Царэвіч”), Касмовіч, Зуй, П. Ворса (небарака бадай што плача), Ясюк, Арэхва і г. д. А “палкоўнікаў” цяпер тут больш, чым у той Грэцыі. Вось толькі, паміж намі кажучы, пра Ст. Ст.” нічога ня чуў. А чым не генэрал? Хвігура імпазантная, голас зычны, заўжды гатовы памерці за 2-і Кангрэс.

Супакойваючы бедалагу Ворсу, я пераконваю яго, што цяпер мы зможам дастаць ад “Івана Івановіча”^{***} грошы на абмундзіраваньне, а Мярляк прызначыць да нас ад’ютантаў, калі не дзяньшчыкоў. Суцяшаю яго таксама й тым, што цяпер у ЗША бракуе генэралаў, і замест таго, каб падрабляць да пэнсіі на пасадзе прыбіральшчыка, ён цяпер мае ўсе правы, каб ачоліць, прынамсі, і дывізію.

У маім цікавым асабістым архіве й музэю ёсьць пагоны генэрала царскае арміі — я іх цяпер накладваю сабе на плечы, і тады мая жонка — “пані Віцебская”, як тая мал-жонка Івана Мялешкі пані Мсьціслаўская, ад мяне вачэй не адбірае. Увогуле я цяпер маю палову йнакш ня называю, як генэральшай.

* Маецца на ўвазе рэжым чорных палкоўнікаў — дыктатарскі рэжым у Грэцыі ў 1967–1974 гг.

** Маецца на ўвазе Станіслаў Станкевіч.

*** Маецца на ўвазе Іван Касяк.

А ўвогуле сумна ўсё гэтае. Відаць, ім зпатрэбвалася недзе маё ймя як літаратара. І я разумею, калі мяне лаюць саветчыкі, — цешуся з гэтага. Абрадаваўся, напрыклад, што “Сьвяза шыбенніка” з “Голасу радзімы” перадрукаваная ў канадзкім “Вестнику” ад 31 жніўня. Акурат з гэтае прычыны й думка Мацкевіча” аба мне для мяне даражэйшая за думку Шагала””. Але я зусім не хачу, каб на мяне загаўкалі хмары, маркоўскія ды іншыя галякі. Уласьне таму й выйшаў 20 год з гакам таму назад з Сакрата-рыяту БЦР, хоць мне гэтае потым не аднойчы вылезла бокам» (ліст ад 13.09.1974”””).

Унук Багушэвіча

У энцыклапедыях (і старой ЭЛіМБел, і новай 18-тамавай) ёсць біяграфія гэтага акцёра, а вось згадкі пра сваяцтва там не пабачыў. А Баляслаў Грабінскі ва ўспаміне «Гродзенскі гурток Беларускай моладзі. 1909—1914 гг.» піша такое: *«Зыгмунт Абрамовіч, таленавіты актор, быў душою арганізаваных сцэнічных спэктакляў. Ён выбіраў п’есу, ён рэжысараваў, ён грывіраваў артыстаў і быў кіраўніком спэктакляў-вечарынаў. Зыгмунт Абрамовіч быў унукам Францішка Багушэвіча і меў сьведамасьць ды моцную беларускую традыцыю з дому.*

---

* Маецца на ўвазе газета «Вестник», што была органам Федэрацыі рускіх канадцаў і выходзіла ў Таронта ад 1941 г.

** Маецца на ўвазе рэдактар газеты «Голас радзімы» Вацлаў Мацкевіч, вядомы сваімі публікацыямі, скіраванымі супраць беларускіх эмігрантаў.

*** Віцьбіч мае на ўвазе ліст ад Марка Шагала, атрыманы праз рэдактара нью-ёрскай рускамоўнай газеты «Новое Русское Слово» Марка Вейнбаўма: *«Многоуважаемый г. Юрий Стукалич! М. Е. Вейнбаум мне прислал Ваше такое трогательное письмо о моем бедном предке. Я читал и перечитываю с большим волнением. Я чувствую Ваш глубокий интерес. Это очень большая потеря, ибо я как-то видел снимки в люкс-журнале еврейском (издание в Берлине в годы 1923—4. Кажется, м-м Вишнецер редакторша) и был удивлен. Очень уж похож... на меня. Спасибо Вам за Ваше внимание ко мне, а Ваша преданность к нашей бывшей родине сердечно трогает. С истинным уважением — Марк Шагал».*

**** Тут і далей усе цытаваныя лісты захоўваюцца ў архіве БІНіМа.

Пазьней ён належаў да аб'язнога тэатру Ігната Буйніцкага» (Беларус. № 337. Ліпень 1987).

Пад крыжом

Усім зразумелы выраз: укрыжаваны, укрыжаваная. Але, верагодна, мусіць існаваць і такі: падкрыжаваны.

Калісьці надзвычай уразіў заклік уладыкі Васіля (Тамашчыка) да анафемы Антону Адамовічу за апублікаванне вершаў Уладзіміра Жылкі «Марта» і «Альбігоец»^{*}. Як выглядае, паэзія квяліла не аднаго яго.

У 1954 г. у часопісе «Конадні», у другім нумары, былі змешчаныя пераклады вершаў Юзэфа Лабодоўскага, гэтага, як казалася ва ўступе ад імя рэдакцыі, выдатнага польскага паэта, які цяпер жыве ў эміграцыі, у Іспаніі. Нарадзіўся 19 сакавіка 1909 г. у Сувальшчыне, па маці — беларус^{**}. Ён апублікаваў па-польску анталогію беларускай паэзіі (Купала, Багдановіч, Колас, Жылка, Танк, Геніюш, Дудзіцкі, Сяднёў, Салавей, Арсеннева). І беларускія паэты — тыя самыя Арсеннева, Дудзіцкі ды І Адамовіч — пераклалі ягоныя вершы.

---

* Юрэвіч, Л. Шматгалосы эпісталарыум: Гісторыя людзей і ідэй на эміграцыі ў ліставанні. Мінск, 2012. С. 520–525. Справа тая, відаць, займела не жартоўны розгалас, бо Янка Станкевіч мусіў нават публічна адчурацца ад гэтых вершаў: «*Просьба. У часьці дадатку да “Веды” — “Творах Вал. Жылкі” — разасланай разам із нр. 7–10 (24–27) “Веды”, сталася надта непрыемная рэч, наймя надрукаваныя там вершы “Марта” і “Альбігоец”. Рэдактарам і камэнтатарам “Твораў Вал. Жылкі” ё рэдактар літаратурнага аддзелу “Веды” сп. Антон Адамовіч. Дзеля таго, што ён у літаратуры мацнейшы за мяне, я, пачынаючы із 43 бачыны (дакладна: пачынаючы з “Праскага пэрыяду “Твораў”*), ня чытаў ягонага рукапісу, корэктур “Твораў” таксама рабіў ён. Тымчасам Адамовіч, захоплены поэзіяй Жылкавай, асабліва яе хормую, даў ізь яе да друку ўсё, што меў, праўда, станоўка засудзіўшы альбігойца. Прачытаў я гэтыя вершы толькі тады, калі звярнулі на іх маю ўвагу — ужо па экспэдыцыі. Рэдакца “Веды” ўважае, што менаваныя два вершы не павінны былі быць надрукаваныя, і просе Паважаных Чытароў, каторыя адзержылі “Творы Вал. Жылкі” з гэтымі вершамі, замазаць апошніх 12 радкоў вершу “Марта” і выказаць цэлы верш “Альбігоец”. Я. Станкевіч, рэдактар “Веды”» (Веда. 1954. № 1 (28). С. 27).

** Памёр у 1954 г.

Дастаўшы ад Вітаўта Тумаша асобнік часопіса, айцец Леў Гарошка напісаў: «У міжчасе атрымаў Нр. 2 “Конадні” — шчыра дзякую. Няўжо вы ня мелі чаго лепшага з Лабадоўскага, як парнаграфічную “Эротыку”? І да таго яшчэ Арсеньнева задумала “напіцца агню з крыніцы срыбных бёдраў”, як ёй ня брыдка? так пляміць сваё пяро!» (ліст ад 9. 11.1955).

Ну й вось сам гэты «парнаграфічны» верш у перакладзе паэткі:

Эротык

*Дзіка ў сьцены йлбом шалёным вецер б’е,
сьветлы вокнаў горне ў змрок прадонья.
Як самым, зусім адным сягонья,
з рыз жыцця цьвілых нам выבלытаць сябе?
Як угрэць магільную нудзьгу
сіл гнілых, крыві, што нат ня йрдзіцца,
і напіцца ў гэту ноч агню з крыніцы
срыбных бёдраў і вільготных губ?
Не прабуй разьдзьмуць пажар, што ледзьве тліць,
не сачы ўваччу маім дарэмна шчасья.
Я — пусты, і толькі вецер насыціць
мне душу пыламі папялішч.
Я магу цябе адно згарнуць,
зьнесьці ў сьцень, дзе ліха, ноч і страхі.
Як ублытаны ў гаркія чары знахар,
навучыць піць зёл таёмных труць.
А насякнеш чадзям чорных дзей,
аж па сэрца, што кахала сэрца трупа, —
знад парогу жменяй шчодрай, рупнай,
кінуць попел твой вятром на ўзьвей.*

І яшчэ канфесійнае

Не задумвайся, якой веры быў Язэп Пушча. Выявілася, каталіком. А даведаўся з ліста Станіслава Станкевіча. Скардзіцца ён, што ўладыка Васіль адмовіў у панахідзе па паэце, бо той быў іншага веравызнання.

Валапюк

*«Падслуханае: “Ах, дарлінг, каб ты ведала, як я сьня-
ня стайрэдаваная! Раніцай выклінавала абодвы рум-
сы, пасья мэйкавала шопінг, а колькі пры гэтым мела
бодэраў, бо ўсё райзуе, толькі ня татава пайда. Пась-
ля яшчэ клінавала кар. Па лянчу мела два колы: званіў
Джон Галазуб і Юркаў Чаўс. З Джонам хадзіла ў пікчэ,
а вяртаючыся, бачылі, як бойсы файтаваліся на стрыце.
Пасьля Джон паставіў мне найс дрынк. І так вось я са-
спэндавала свой дэйоф”.*

*— Што гэта за мешаніна і каласьняк? — спытае не
адзін чытач.*

*Гэта падслуханая размова дзвюх сябровак-Беларусак
у Брукліне (Нью Ёрк).*

*Кажуць, што ангельскі слоўнік налічвае каля 80 000 слоў,
але пры гэтым тэмпе мы яго зьбеларушчым вельмі хутка»
(Шарсьцень: Незалежны месячнік гумару і сатыры. № 6.
Красавік 1953. С. 8).*

*Згадваецца з сённяшняга метрапольнага: нон-фікшн,
шорт-ліст.*

W

*Вітаўт Тумаш да Часлава Найдзюка: «Дарагі Часла-
ве! [...] З свайго боку ці ня спробваў здабыць ад Ластаўкі
за дасланы верш “ганарар” гэткага парадку: Хіба ты
і забыўся, а ў гісторыі беларускіх альфабэтай, кан-
крэтна ў гісторыі эвалюцыі нашай лацініцы, мы калісьці
ў Вільні дакінулі й свой маленькі “грош”. Хіба помніш,
што, дамовіўшыся, выслалі ў пачатку трыццатых год
лісты (для большае важнасьці падпісаныя яшчэ двума
студэнтамі) у “Шлях моладзі” з прапановай завесьці
ў беларускай лацініцы заміж “даблью” — W — літару V.
У хуткім часе “Шлях моладзі” і пачаў ужываць гэ-
тую літару, а за ім і блізу ўвесь лацінічны друк Заход-
няй Беларусі. Пара гэты дробны факт “зафіксаваць”
і ў гісторыі» (ліст ад 16.03.1968).*

* Маецца на ўвазе Пётра Ластаўка.

Грамадаўцы як заснавальнікі перадваеннае эміграцыі

У 1995 г. Кастусь Мерляк на маю просьбу падрыхтаваў такую даведку:

«Biblioteca Bielorruso "Janka Kupala", Comodoro Rivadavia, Argentina. Праўдападобна была заснаваная ў 1934—1936 гг. у горадзе Комодоро Рывадавія на поўдзень ад Буэнос-Айрэс ніжэй 45-га паралелю. Комодоро Рывадавія партовы горад у трыццатыя годы пачаў разбудоўвацца, які пазней заняў другое месца пасля Буэнос-Айрэс у эканамічным жыцці Аргентыны. Беларусы-эмігранты з-пад Польшчы, прыехаўшы ў Аргентыну, накіроўваліся для лепшага заробтку ў Комодоро Рывадавія, між якімі знаходзілася немалая колькасць сьведамых "Грамадаўцаў". Яны сарганізавалі беларускую бібліятэку.

Будучы аддалены ад цэнтру беларускага жыцця, арганізацыйная сувязь не была моцнай, а Славянскі Саюз пракамуністычны не цікавіўся дзейнасцю Бібліятэкі, на гэтую яна пазбегла ўрадавай ліквідацыі ў 1959 годзе, прадаўжала існаваць, але як доўга, няведама. Нью-Ёрк, 18 верасня 1995 г.».

Цікава, што грамадаўцы і ў Канадзе фактычна заснавалі перадваеннае беларускае жыццё, але от што да свядомасці — то наўрад. Добра было б знайсці ў архівах сведчанні, колькі выязджала грамадаўцаў ды ў якія краіны.

Паэт Мікалай Нявераў?

«Беларускі паэт Мікалай Нявераў быў хіба адзіны з Беларускіх пісьменьнікаў, які спалучыў сваю літаратурную творчасць зь дзейным змаганьнем супроць Расейска-камуністычнай паваяеннай акупацыі Беларусі. Былы Беларускі партызан проціў Гітляроўскае акупацыі, ён пакідае лес, калі там запанавалі Савецкія дывэрсанты. Па вайне на Беларусі належыць да патрыятычнай Беларускай нелегальнай групы Валентына Крывенкі, якая друкуе

і распаўсюджвае патрыятычныя антырасейскія адозвы (у тым ліку і вершы Няверава). Па ліквідацыі групы Савецкай палітычнай паліцыяй. Нявераў пераходзіць на нелегальнае становішча і, хаваючыся ад посьцігу, жыве пару год па-за Беларусіяй па падробленых дакумантах, а пасля варочаецца на Беларусь і ўкрываецца сярод крэўных на вёсцы. Аднак знаходзячыся ў такім скрутным становішчы, не пакідае змаганьня, пішучы і разсылаючы поштай па Беларусі пры дапамозе пару сустаўленьнікаў [праўду] аб калгаснай злыбядзе і г. п. Разам з гэтым піша і разсылае і свае патрыятычныя вяршы. Прабуе так-жа пісаць крытычныя артыкулы аб казённых творах Савецкіх аўтараў ды дасылае іх ананімова ў радыкцыі Савецкіх часопісаў, што й стала повадам ягонага выкрыцьця праз НКВД. Падчас спробы арышту яго праз НКВД ставіў збройны супраціў» (Баявая Ўскалось. 1972. № 12. С. 21).

Пра які твор?

На кавалачку паперкі Антон Адамовіч занатаваў сказ, відаць, для нейкай будучай сваёй працы: «Абрабаванаму “чортам” “музыку” не заставалася нічога, як толькі з гора праніваць атрыманае за скрыпку золата (мамэнт, які выразна наводзіў чытача на думку шмат якіх беларускіх паэтаў-мастакоў, а найперш і найбольш — таго-ж Янкі Купалы); у арыгінальнай казцы зборніка Сержпудоўскага, ізноў-такі, гэтага мамэнту зусім няма».

Белыя пальчаткі

Нечаканая дэталё — мо толькі для мяне, гарадскога, — пра «белопальчатнікаў» ва ўспамінах Тамары Стагановіч: «Мама вельмі любіла нашыя Нясутычы. Любіла гаспадарку, сядзібу: поле, сенажаць, рэчачку, сады, агароды ды працу над імі. Хацела, каб каля хаты былі кветкі, прыгожая агародніна. Папа садзіў выбраныя пароды яблык, заводзіў новыя сарты: ранэты, антонаўка, баўманы. Ягоны сад славіўся так далёка, ажно ў Пінску, адкуль закупнікі

прыяжджалі сваімі вазамі купляць нашыя яблыкі. Давалі ім беляя рукавіцы, каб голымі рукамі не тыркаліся яблык. Яны самі іх упакоўвалі ў сена на вазох».

Праваніс бальшавізму

Разбіраю паперы перадваеннага эмігранта. Вывез ён не толькі асабістыя дакументы, але і гістарычныя:

«Объявление

Всех гражданъ города красноко Сулина об,являю что с октября с/г будит производится лигестрация всех граждан красного Сулина в милиции з/ роиона начиная муское пол с возраста і года и начиная 65, лет Женского пола начиная то самое от І/года и кончая также до 60, лет и если после Указанного срока граждане не заригистрируют в милиции з/ роиона срок регистрации будит только до 5 ноября с/г после срока буду приизводит поверку лигестрации и кто не будет заригистрирован то буду штрафувать врозмере 15 милионов рублей

Пркдседатель вол исполкома Божов

Нач Милиции з/роиона Ключенко

Дело приизводитель Андронов»

«Протокол

абаск Призведен Камесарм асобатдела В. Ч. К. при 5 Арилия сагласна ардера за № 517. при абыски абнаруже разная Документы.

Камесар асобатдел В. Ч. К. ИЯхин».

Майстра эпістальярнага жанру

Проста яшчэ адзін ліст ад Юркі Віцьбіча. Яшчэ адзін файны тэкст.

«16.9.67г. Саўт Рывер.

Глыбокапаважаны Айцец Пятроўскі!

Вельмі ўдзячны за Ваш ветлівы ліст ад 10.9.67г. Сёньня кінуў у паштовую скрынку фельетон для кастрычніцкага нумару “Беларуса”, тыдзень таму даслаў нарыс у “Бо-

жым Шляхам”, днямі распачынаю артыкул, прысьвечаны пытаньню, як запраўды выглядала сьвятая Аўфрасіньня Полацкая. І цешуся, што ў міжчасе маю магчымасьць хутка адгукнуцца на Ваш цікавы ліст.

Пэўне-ж я Вам удзячны за камплімент, што ў маіх лістох ёсьць матар’ял для думаньня, але не зусім падзяляю яго. Як літаратар (дый як чалавек увогуле) я вялікі аматар вострых спэцыяў накіталт воцату, перцу, гарчыцы, хрэну і г. д., што, фігуральна кажучы, надаюць лепшы смак літаратарскім і газэтным стравам. Аднак гэтая якасьць часам замінае, калі, працуючы над навуковым творам, шукаеш найбольшае аб’ектыўнасьці. Прыпушчаю адсюль, што ў маіх лістох гэтыя дзьве якасьці пераблытаны паміж сабой.

Вы маеце рацыю (прынамсі, гэтак Вас зразумеў), што тэрмін “пан” як зварот не заслугоўвае асаблівае абароны. Ужывалі яго нашыя нашаніўцы, уваходзіць ён дагэтуль часткова і ў іншыя тэрміны, але ўсё-ж ён не беларускі, не народны як зварот. Таму да аднаго ён дойдзе, як “барин”, “сударь”, а другі яго ўспрыме як “лайдак”, “дармаед”. Бяз сумлеву, у гэтых зваротах няма нічога пачэснага. І Вы таксама маеце рацыю, што “Семантыка наагул ня ведае добрых ці дрэнных словаў”. Акурат таму ў вялікіх акадэмічных слоўніках, на ўзор расейскага Даля, можна сустрэць тэрміны, якія ў жыцьці пабачыш толькі на сьценках грамадзкіх прыбіральных. Але ніякі пісьменьнік, нават для характарыстыкі асабістае мовы сваіх паасобных гэрояў, ня ўжыве іх, каб не забрудзіць мастацкі выгляд свайго твору. Тое-ж датычыць і журналістых, за вылучэньнем савецкіх. І пэўна-ж ні адзін навуковец не пачне карыстацца мацэгамі, абы толькі давесьці сваю праўду.

Звароты — рэч даволі далікатная. Перадусім згадваецца расейскае “Эй, пацан!”, якое красамоўна сьведчыць аб расейскае “галантнасьці”, вядомае ўсяму сьвету. Мімаволі згадваецца сутычка “коліфедарэнкі” з ангельскім лордам

---

* Маецца на ўвазе Мікалай Федарэнка (1912–2000), савецкі грамадскі і дзяржаўны дзеяч, які ў 1963–1968 гг. быў прадстаўніком СССР пры ААН.

у АН. Мне асабіста больш падабаеца нямецкае “Зі” (зь вялікае літары, як і ў нас), чым амэрыканскае “Ю”, дзе “вы” блытаеца з “ты”. Аднак, на жаль, ня ў стане згадзіцца з Вамі, што зварот — Яго Міласьці — “тойць у сабе нейкі зародак з таго, што назвалі-б мы куртуазыя, галантнасьць”. Даруйце, але, як на мой погляд, дык гэты зварот толькі й вылучна — архаізм. У некаторых з тых, да каго гэтак у 1967 г. зьвяртаюцца, можа скласьціся ўражаньне, што таму, які гэтак да яго зьвяртаеца, уласьцівы комплекс ніжэйшасьці. І тым балей, што першая асацыяцыя ў беларусаў з гэтых зваротам — міласьціня.

Не падзяляю погляд Уладзімера Глыбіннага, што калі, маўляў, наш народ не смакаваў калісьці марожанага, дык няма ў яго і адпаведнага тэрміну, які з гэтае прычыны асабіста Глыбіннаму невядомы. Беларусы, як і ўсе вольныя народы на зямлі, не складаліся толькі “из рабочих и крестьян”. Заклікалі мужыка да пачуцьця ягонае чалавечае й нацыянальнае годнасьці ўсё-ж не мужыкі, а — шляхта, г. зн. “эксплуататорский класс”. Не падлягае ніякага сумлеву, што гэтыя “эксплуататары” (на назе бот рыпіць, а ў гаршчку трасца кіпіць) імкнуліся да таго, каб увесь народ пасмакаваў і марожанага. Таму няма нічога дзіўнага, калі, зірнуўшы ў нацдэмаўскі расейска-беларускі слоўнік С. Некрашэвіча і М. Байкова (Менск, 1928), я знайшоў у ім на 236-ае старонцы — “марожанае”, “марожанік”. І таксама няма нічога дзіўнага, што Ўладзімеру Глыбіннаму гэты тэрмін невядомы, бо мова ў ягоных творах вельмі бедная й занадта нехайная, а ў дадатак яшчэ ў яго “негрытанка зьбялела, як палатно”.

Прыемна, што вы, паводля мае парады, пазнаёміліся ў “Бацькаўшчыне” з артыкулам Др. Я. Станкевіча аб правапісу імёнаў асабістых, зь якім (з артыкулам) салідарызуюся. Выказваючы сваё незадавальненьне ад гэтага артыкулу, Вы пішаце: “...нечага бракуе. Чаго бракуе, я і сам ня ведаю, але мне яна выдаеца няпоўнай. Можна я гэтак зілюструю. Калі я быў малым хлапчуком дома, дзед па матцы называў мяне Янкаю. Жонка мае й сягонья

назвае мяне гэтак, але я не перакананы, што мы павінны казаць: Папа Янка 23-ці. І гэтак рэч маецца з многімі іменьнямі”.

Вы маеце рацыю, што існуе некаторае разыходжаньне паміж афіцыйным ужыцьцём імёнаў і ў прыватным жыцьці. Гэтак, напрыклад, да Янкі Купалы інакш не зьвярталіся маладзейшыя, дый старэйшыя, як — Іван Дамінікавіч. Каюся, я да яго заўжды зьвяртаўся — Дзядзька Купала, хоць трэ’ было — Дзядзька Янка. Але — “Іван Доминикович”? — гэта ва ўсіх адносінах не пачэсны зварот. Пэўне-ж ніхто ня скажа таксама — Папа Янка 23-і, а — Папа Іоан 23-і, прычым у жыцьці бяз усякае зьневажальнае нумэрацыі. Як ніхто таксама ня скажа — Папа Паўлюк 6-ы. Народ прыстасоўвае, часам з дапамогай сваіх навукоўцаў, чужыя імёны да свае мовы, але ўсё-ж да аднаведнае мяжы, не перабіраючы ў гэтай галіне мерку.

І апошняе. Мне здаецца, што Вы мяне не зразумелі. Мяне зусім не абыходзіць, які зварот ужывае Спандар Акула ў сваім прыватным жыцьці — гэта ягоная асабістая справа, да якое я ня маю аніякага дачынення. Аднак, калі ў друку, а менавіта ў сваёй прадмове да “Дзярлівае птушкі”, ён, між іншага, піша: “Брату ў Хрысьце а. Яну Пятроўскаму”, дык гэтае ў кожнага хрысьціяніна (а беларусы таксама да іх належаць) выклікае нясмак, бо зьяўляецца відавочным парушэньнем аднаго з Боскіх Запаветаў, а тым балей, калі адразу далей спасылаюцца на праяічныя, аж занадта жыцьцёвыя прычыны*.

Прашу прабачэньня за вялікі ліст.

Шчыра зычу ўсяго найлепшага.

Пішэце, калі ласка, пры наяве часу і ахвоты.

З пашанай да Вас Юрка Віцьбіч».

---

* «Вельмі дзякую Брату ў Хрысьце а. Яну Пятроўскаму, каторы сходнай цаной за друк, зычлівымі парадамі дый борздым і добрым выкананьнем друкарскае працы ці не найбольш спрычыніўся да хуткага выхаду першае кнігі “Гараваткі” ў сьвет» (Акула, Канстантын. Гараватка. Кніга І. Дзярлівая птушка. Таронта, 1965. С. 7).

Кодла

Станіслаў Станкевіч да Вітаўта Тумаша: «А Ліманоўскі ня толькі нікудышны прафэсар, але й чалавек паганенькі. Наагул Вашае амэрыканскае кодла незайздроснае. Днямі мае тут быць і Ганчарэнка, таксама, здаецца, кусок інтрыганткі. А Куліковіч прыслаў артыкул-панегэрык аб Вержбаловіч: і найлепшая артыстка, і найлепшая патрыётка, і найлепшая грамадзкая дзяячка, і іншыя най і най, і ў канцы — што найлепш надаецца да працы ў радыё. Я яго, зразумела, выкінуў у кош, бо зьмясьціць яго ў разьдзеле “рэжлямаў”, можа абразіцца, а ў сур’ёзным месцы, дык можна было-б толькі як нэкралёг па ейнай сьмерці. Але гэта пікантная вестка толькі для Цябе: нікому не расказвай, каб ня выйшла плётка» (ліст ад 22.06.1954).

Аўтабіяграфія аўтара

«Беларускае Марсельезы» Юліяна Сергіевіча

«Радзіўся я 5.8.1910 г. у вёсцы Юраўшчына, Бенецкае воласьці, Ашмянскага павету. Бацькі мае, Язэп і Марыля Сяргіевічы, мелі гаспадарку, якая складалася з 5 дзес. зямлі, поўнага сялянскага будынку і жывёлы. Сям’я наша, наагул, налічвала 9 асоб. Узрастаючыя гады мае праходзілі сярод масаў расейскай салдатні, бо мясцовасьць наша была блізка тагачаснага расейска-нямецкага фронту. У хаце нашай, ня гледзячы на яе цеснату, заўсёды кватаравалі салдаты.

Нячытасьць і сьпёртае паветра мелі шкодныя ўплывы на маё здароўе і з тэй прычыны быў я вельмі хвараваты.

Пасьля ўстанаўленьня паваянных парадкаў у суседняй вёсцы Ленькаўшчыне была адчынена першая беларуская школа, у якой быў вучыцелем вядомы ў сучаснасьці беларускі дзяяч інж. Мікалай Абрамчык. У гэтай школе атрымаў я асьвету, а разам нацыянальную сьведамасьць і любоў да сваёй Бацькаўшчыны. Беларуская школа пратрывала тры школьныя гады (1921—1923), пасля была за-

чыненна і заменена на польскую, у якой яшчэ вучыўся я адну зіму. Вучыццалі, заўважыўшы маю пільнасьць да навукі, угаварвалі бацькоў, каб аддалі мяне ў гімназію, але бацька тлумачыўся немагчымасьцю, бо жылі мы вельмі бедна і гаспадарка была ў недастатках, каб аплачваць кошты навукі. Калі-ж у сям’і ўсе ўжо былі дарослыя і здольныя да працы, дык пачалі займаць зямлю і рабіць на часьць у багачейшых і такім парадкам церазь некалькі часу павялічылі дастатак, так што змаглі купіць яшчэ каля 5 га зямлі.

У войска я быў пакліканы ў 1932 г. і служыў 18 месяцаў у Варшаве. Вярнуўшыся дамоў, я працаваў у гаспадарцы, нідзе не аддаляючыся. 24.8.39 г. я быў пакліканы на абарону “польскага мацарства”, пакінуўшы дома жонку, матку і сёстраў, пры якіх я застаўся на волі бацькі, як “выхаваўця сям’і”, бо старэйшыя браты, якія ўжо мелі свае сем’і, захацелі аддзяліцца і жыць для сябе.

5.9.39 г. я, у баёх пад Пётрковам трапіў у нямецкі палон, зь якога звольніўся 20.2.1941 г. і дастаў працу ў вялікім тартаку ў мястэчку Прэсаг (Баварыя).

Яшчэ на школьнай лаўцы ў мяне паўставала думка, каб стварыць штоколечы ўласнае, каб было дзе надрукавана. Падахвочаны вучыцелем, я пісаў вершы, якія былі, рэч вядомая, недарэчнымі. У другой галіне мастацтва быў асабліва зацікаўлены малярствам. Вольныя часіны я праводзіў у самаадукацыі сябе і іншых. Сярод моладзі ўдалося збудзіць імкненьне да працы ў галіне беларусізацыі. Паміма перашкодаў і труднасьцяў, ладзіліся беларускія спэтаклі да часу катэгарычнае забароны апошняга нашага старасты Маладэчанскага павету. У часе культурна-асьветнае працы пачаў я пісаць вершы, зь якіх першы верш “Музыка” быў надрукаваны ў зборніку паэтаў і пісьменьнікаў Зах. Беларусі “Рунь веснаходу”, Вільня 1928 г. Пасьля друкаваліся час ад часу мае вершы ў “Шляху Моладзі”.

У часе панаваньня віленскага ваяводы Бацянскага пачалося жорсткае прасьлядаваньне беларушчыны. Яго супрацоўнік — маладэчанскі стараста Протасэвіч, сабраўшы ў гміне сход, казаў, што за 20 гадоў ня будзе ўжо чуваць

гэтай беларускай гутаркі, на што сяляне ў грамадзе між сабой шанталі: “За 20 гадоў і цябе ня будзе”. Не прайшло шмат нават 20 тыдняў, як так сталася.

Юл. С.».

Пародыя

Эміграцыйны гумар, пародыі, эпіграмы — тэма мала кранутая. Пра гэта варта пісаць асобна; тым часам — верш Анатоля Бярозкі (Мітрафана Смаршчка) (таго, хто заклікаў пляваць на вершы Юхнаўца), прысвечаны Масею Сяднёву (верасень 1955).

«Астан Бярозка

Ля гаманкіх брамаў

Прысьвячаецца Матальсею Сяньнюхоўцу.

МОТТО: Ня кідайце пэрлаў перад вепрукамі.

Ад аўтара: Усялякае падабенства паміж гэтым творам і якімі-коледчы вершамі ці асобамі, жывымі ці памерлымі, знарок і наўмысля начыста й безадказна запярэчваецца.

Пясяньне для злога й цёмнага натоўпу: Усё, што наступае ніжэй, як хто-хаця з глуздамі сам можа бачыць, чыстая паэзія, і не для вас напісаная.

Ад першага чытара: Аўтар ніжэйшага (і вышэйшага) — стары і поўны жоўці цынік, і тое, што ён кажа, ня вартае ніякае ўвагі.

*Тройчы ў браму да манашкі я пастукаў,
Бд зьяверыўся ў бясплоднай веры.
Зоры белыя ды з моўкным шорахам
Адчынлі насьцеж тыя дзьверы.
Крумзою мае вочы загацелі,
Успунянуліся нырчыныя вантробы,
І зрынупіся нягойныя сабілы
Ды ляглі на лыкі для жалобы.
Чую — у стомах апатайнае мастачы
Альфамаэжыца трыдзяжка размасьцейная,
Загачары мае надкія кунежыць
Выцюцюлі у закросьзі кудасейным.*

Каламуць загаркая зьнячэўку
Распрасьцягвае плявузную цацямку.
Куцеляніць ступацейная кукуля.
Уцёмку цэцькі цяўкаюць няёмка.
Бачу—
Нудзьдзю стыняць брамы ўвочныя,
Чорна весіцца зацьмяра-патарочча
І мадзее вудзядзень паўночы
Крумязою зацягае мае вочы.
Знаю —
Прыдуць у муках велічы паэты,
Плыціню душы малой паставяць стоцьма,
Калатушу неахайную скаверзяць
Ды затопяць слоў нямою процьмай.
Прыйдзе крытык із пахвальным дыфырамбам,
Агародзіць іх эўлэгіі мурам,
Панэгірык лабацейны прысупоніць
І заскляціць сё ў літаратуру..
А натоўп —
Той нізкі і вульгарны
Із душой зайздроснаю бы злыдзень
(Ня дай, Божжа, паказацца масе)
Прыдзе, гляне, плюне — ды адыдзе».

Тамаш Грыб з 1934 года

«Гісторыя Беларусі, поўная вялікага трагізму, зьяўляецца вынікам творчасьці беларускага народу. Беларусы і сяньня маюць тое, што хочаць мець; прынамсі, маюць тое, што хоча пераважная большасьць беларускага народу.

Гэта ёсьць сумная зьява...»

Легенда пра Мар'іну Горку

«Гісторыя гэтае мясцовасьці тым цікавая, што яе назоў паходзіць ад Імя Дзевы Марыі, Прачыстае Багародзіцы, і цікава, што да гэтае пары бязбожныя бальшавікі не зьмянілі яго на які іншы, як, напрыклад, Ігумень на Чэрвень.

Мясцовасьць гэтая знаходзіцца ў Менскай вобласьці на паўднёвы ўсход ад Менску, паміж дзьвёх рэчак: Пцічы й Сьвіслачы, на чыгуначным пункце між Менскам і Бабруйскам. Цікава пазнаёміцца з гэным месцам цудоўнага пачатку.

Да 1812 году тут ня было сялібаў, плошча была накрытая лесам так званай Ігуменскай Пушчы. Пра яе маюцца два пераказы. Пра адзін давялося чуць ужо тут, у ЗША, ад старой эмігранткі — Ю. Гуз, — якая туды хадзіла з маці сваёй у 1913 годзе паломніцтвам да Царквы Ўсьпенья Прачыстае Багародзіцы і ў ёй цудадзейнага Абраза Божае Маці. А паходзіла яна з Рудзенска, 12 км ад Мар'ін-Горкі.

Яна памятала, як расказвалі старэйшыя людзі пра паход французаў на Маскву ў 1812 г., і зь іх адзін аддзел праходзіў якраз празь іх мясцовасьць. Людзі былі напалоханыя й разьбежліся па лесе. Гэтак адзін набожны Беларус, угледзіўшы нязвычайных людзей — французаў, пусьціўся хавацца ад іх дзесь далей ад вялікіх дарогаў, па якіх яны йшлі, і заначаваў у лесе, якраз на той горцы, якую ці ён, ці хто пазьней назвалі Мар'інай. Зрабіўшы сабе нейкі шалас з галья, назьбіраўшы моху, заснуў змучаны сном, здаўшыся на Бога і Яго апеку. І вось прысьніўся яму сон, быццам ён знаходзіцца ў вялікай царкве, шчыра моліцца прад Абразам Божае Маці, і так яму добра адчуваецца, што лепш і ня трэба. Прачнуўшыся рана, ён доўга думаў, што-б значыў гэты сон? І ён паставіў застацца на гэтай Горцы, што-б там ні было. Да зімы пабудаваў большую хату, паставіў крыж перад хатай, хадзіў у бліжэйшую вёску па еміну, расстараўся сьвяты Абраз Божае Маці ды шчасьліва перазімаваў у ёй, хоць французы адыйшлі і ўся вайна закончылася. Летам схадзіў у недалёкі Рудзенск і навет у Менск, і нейкім правам атрымаў назаўсёды тую Горку, дык і пасяліўся там на ўсе гады. Калі была скасавана паншчына, некаторыя сяляне атрымалі каля названае Горкі свае дзялянкі зямлі, дык пабудавалася тут і вёска, а ў ёй царква, якую назвалі Імём Божае Маці Марыі, ад чаго і пачаўся той назоў Мар'інай Горкі, паводля расказу таго ўцекача; яго-ж апавяданьне пераказвалася жыхаром, якія тут пасяліліся. Калі-ж праводзілася чыгунка

зь Менску на Бабруйск, Мар'іна Горка сталася чыгуначнай станцыяй, а ў 1875 годзе царскія ўлады пабудавалі ў ёй прыгожы Ўсьпенскі Сабор, сельскагаспадарчую школу ды была прывезена прыгожая Ікона Божэе Маці, якая праславілася шматлікімі цудамі, што яе й называюць Мар'інагорскай. Адным словам, сталася так, як было прысьнілася таму першаму жыхару Мар'інай Горкі.

Другі пераказ крыху іншы. Гаворыцца пра аднаго Беларуса Ізыдара зь вёскі Лядцы, які быў хворы, і яму ў сьне зьявілася Божая Маці ды загадала, што як ачуняе, каб на той Горцы паставіў крыж і царкву ды завесіў у ёй Абраз Божэе Маці. Гэтак ён і зрабіў, і навет жыў пры тэй царкве да самага канца свайго жыцьця. А што царква была пастаўлена на горцы ў Імя Дзеvy Марыі, Прачыстае Багародзіцы, то мясцовыя людзі й пачалі называць яе царквою на Мар'інай Горцы, а праслаўлены цудамі Абраз Багародзіцы ў царкве — Мар'інагорскім». (Асіпчык, А. Голас Царквы. Рэлігійна-грамадзкі часопіс праваслаўных беларусаў. № 45. Красавік 1976. С. 24).

Нашчадак Каліноўскага

Вітаўт Тумаш да Юркі Віцьбіча: «Калі трымацца цяпер справы магілаў і датаў сьмерці, дык паведамляю, на выпадак, калі нехта іншы Вам пра гэта не паведаміў, што згаданы ў вадным з Вашых лістоў сп. Мікалай Янавіч Дзямідаў — Генэрал-Маёр Беларускіх Збройных Сілаў — як на захаванай у мяне ягонай, патройнае вялічыны ад нармальнай (запраўды генэральскай) візытоўцы напісана, памёр у Чыкага 23.V.67 і там пахаваны. Дык сваю радаводную лінію ад Кастуся Каліноўскага даводзіць ён ужо нябеснаму ключніку Пятру. У мяне ляжыць недзе выразка з аднаго летувіскага часопісу — вялікі артыкул пра нябошчыка генэрала зь вялікім ягоным партрэтам, друкаваны гадоў 5 таму. Там журналіст расказвае, што, паводле словаў генэрала, гэта няпраўда, што Кастусь Каліноўскі быў павешаны. Калі паўстанцы даведаліся пра прысуд сьмерці, яны, праз сваіх людзей сярод турэмнае абслугі, падмянілі

Каліноўскага іншаю асобаю, яго-ж выкралі, і Каліноўскі доўга яшчэ, хоць і нелегальна, жыў, спачатку ў Беларусі, пасля эміграваў у ЗША, пададзеныя нават месцы, у якіх ён жыў ды арганізаваў работніцкія “юньёны”. Пасля-ж ізноў вярнуўся у Беларусь і аж да сьмерці жыў з маткаю генэрала. Легалізаваць гэтае сужыццё, дзеля нелегальнага палажэньня Каліноўскага, было немагчыма. Стуль генэрал Дзямідаў сын, калі й ня шлюбны, але ўсё-ж самога Каліноўскага. Пры канцы артыкулу журналіст кажа, што генэрал расказваў гэта няраз і беларусам, але яны гэтаму ня вераць ды кажуць, што гэта звычайная радавая лягенда. Ад сябе журналіст на заканчэньне дадае, што калі мо гэта й лягенда — але прыгожая лягенда. Вось такі быў Нябошчык. Думаю, у гэтых “лягендах” аббіліся тыя летуценні пра веліч і славу, якіх не дало жыццё ці гісторыя. Між іншым, паводле сьветчаньняў нашых латвійскіх беларусоў, у Латвіі ён сваім часам паклаў вялікія заслугі для справы беларускага школьніцтва. Дык хай лёгкаю будзе яму амэрыканская зямля, зямля, паводле яго, і Каліноўскага» (ліст недатаваны).

«Новое Русское Слово» (NY)

2 красавіка 1929 г.

«Минские фальшивомонетчики

“Курьер Поранный”^{*} сообщает, что в восточных областях Польши в большом количестве появились поддельные польские банкноты в 5 злотых.

Следственные власти установили, что фабрика фальшивых польских денег находится в Минске, откуда советские агенты распространяют их по всей Польше».

17 лютага 1930 г.

«В Минске арестованы почти все руководители еврейской общины, в том числе раввины — Певзнер, Керштейн и Глушкин. Они обвиняются в тайных сношениях с зарубежными контр-революционными организациями. ГПУ утверждает, что при обыске в квартирах арестованных раввинов

^{*} «Kurjer Poranny» — польская штодзённая газета, што выходзіла ў Варшаве ў 1877–1939 гг.

найлены были письма, адресованные еврейским организациям за границей, компрометирующие сов. власть и умоляющие о том, чтобы проживающие в СССР евреи были спасены от истребления. По словам агентов ГПУ, установлено, что раввин Глэйзер из Нью Ёрка, посетивший Минск в августе 1925 г., имел тайное совещание с минскими раввинами. Когда раввин Глэйзер прибыл в Париж по пути в Соед. Штаты, он сообщил печати сведения о религиозных преследованиях в СССР. Эти сведения, по словам агентов ГПУ, Глэйзеру были даны на совещании в Минске».

Пра здымак Зоські Верас, мову Вячаслава Адамчыка і кнігу Уладзіміра Калесніка

Ліст да Ларысы Геніюш:

«Дарагія! З адказам замарудзілася так, што баюся й пісаць, каб моцна не накрывалі. Апошнімі месяцамі набралася ці мала бедаў-клопатаў, і патрэбны быў час, пакуль справы нейк уладзіліся. Старая народная мудрасьць кажа: “Яшчэ ніколі так ня было, каб як-небудзь ды ня было”. Ад колькіх месяцаў ня мала клопатаў дзеля хваробы маці, і добра, што апошнімі тыднямі пачала папраўляцца.

Яшчэ бяда і з даўно абацянымі Вам фатаграфіямі. Наш фатограф на вясельлі нейдзе на доўгі час прапаў разам зь фільмамі вясельных фатаграфіяў, і прайшлі месяцы, пакуль вярнуўся да Нью Ёрку, і толькі тады можна было зрабіць патрэбныя фотаадбіткі. Шлю пяць большых ды тры меншыя, каб мелі ўяву пра нашу “імпрэзу”. Шлюб адбываўся ў пратэстанцкай царкве, давалі беларускі прываслаўны сьвятар і пратэстанцкі пастар. Фатаграфіяў з “гасьцьмі” ня шлю, бо добрай не знайшлося, ды фатографу ня лёгка было і зрабіць, бо было пад дзьвесьце асобаў.

Калі ўжо пра фатаграфіі — тата вельмі дзякуе за здымку спадарыні Людвікі. Яе з гэтае фатаграфіі добра прыраўняць да яе-ж на фатаграфіі, зьмешчанай у выдадзенай у Польшчы кнізе пра Тарашкевіча*. Там яна,

* Bergman, Aleksandra. Rzecz o Bronislawie Taraszkiewiczzu. Warszawa, 1977. 241 s.

яшчэ ў часы “Нашае нівы”, маладзенькая прыгажуня, і ня дзіва, што ў Янкі Купалы з’явілася тады “натхненне” напісаць верш, які пачынаецца словамі “Як Людкі ня бачу — ня міла мне жыць, і сохну, і плачу, і сон не бяжыць...”. Відавочна, за тую нясупынную ахвярную працавітасць для свае святае справы Бог не пашкадаваў ёй веку. У Амэрыцы ёсьць колькі нашых суродзічаў, якія добра яе помняць ды заўсёды добрым словам успамінаюць. Калі-б была ейная фатаграфія большая, партрэтная — было-б вельмі прыемна яе дастаць.

Шлю разам фатастаты дзвюх картак з каталёгу Публічнае Бібліятэкі Нью Ёрку. Гэта адна з найбольшых бібліятэкаў ЗША і сьвету. Толькі кніжак мае больш 15 мільёнаў. Як з картак можна бачыць, у бібліятэцы побач шмат тысячаў беларускіх кніжак ёсьць “Батанічны слоўнік” Зоські Верас (Людвікі)” ды зборнік “Ад родных ніў”. Можна было-б і добра паслаць Аўтарцы слоўніка фатастат карткі, каб ведалі, што ейную кніжку цэняць, ёю карыстаюцца ды рупна перахоўваюць і па другім баку акіяна. Шлю разам і дзьве фатаграфіі франтону бібліятэкі з ільвамі. Пры нагодзе Скарынавага юбілею ў 1967 г. тут наладжаная была колькімесячная выстаўка беларускага друку (каля 200 экспанатаў).

Вінаватая я, што адразу не падзякавала пасля атрымання цудоўнай “гэамэтрыі” ды цікавых кніжак: апавяданьні Сачанкі ды Карпюка, “Зоры побач” Клімука^{***}, “Сьвіцязь”^{****}, “Замкі Беларусі”^{*****}, вершы Уйтмана^{*****} ды “Тлумачальны слоўнік”. Чакаю на абяцаны апошні том “Славянаведаў” ды на “кулінарыю”^{*****} — ёю нашыя жан-

* Маецца на ўвазе верш «Людка».

** Верас, Зоська. Беларуска-польска-расейска-лацінскі ботанічны слоўнік. Вільня, 1924. 75 с.

*** Клімук, П. Зоры побач: кніга аднаго палёту. Мінск, 1977. 316 с.

**** Елисеев, У. Свіцязь=Свитязь. Мінск, 1973. 28 с.

***** Ткачоў, Міхась. Замкі Беларусі (XIII—XVII). Мінск, 1977. 83 с.

***** Уйтмен, Уолт. Лісце травы / пер. з англ. Я. Сіпакова. Мінск, 1978. 159 с.

***** Напэўна, маецца на ўвазе кніга: Болотникова, В. Белорусская кухня. Минск, 1977. 136 с.

чыны заўсёды цікавяцца ды думваюць нешта з гэтага вы-
даць навет і па-ангельску.

Што да слоўніка: добра, што пачаў выходзіць, хоць
вялічыня — 5 тамоў — як выяўляецца, разбудаваная ня
большым лікам словаў, бо словаў мае быць ня больш як
у аднатомным “Беларуска-рускім слоўніку” Кранівы,
але вялікім лікам прыкладаў-цытатаў. Грэх кнігі, што
тысячы словаў, якія народ ужывае спрадвеку, у слоўнік
не прапушчаныя, а заміж іх дадзеныя пазычаныя чу-
жыя. І гэткага вобразнага слоўца, якое знайшла ў Ва-
шым апошнім лісьце — “вярціхвостка”, — у пяцітомавым
слоўніку няма. Шкада, што пры складаньні першага тому
ня мог быць узяты на ўвагу раман В. Адамчыка “Чужая
бацькаўшына”. Сёлета ён меўся паказацца кніжным вы-
даньнем, першы-ж раз друкаваўся ў 1977 г. у нр 3 і 4 “По-
лымя”. У рамане вельмі багатая беларуская мова ды ёсьць
шмат словаў, якіх не падае пяцітомнік. Калі-б удалося
раздабыць кнігу — добры быў-бы “калядны падарак”!

Што да “Ветразяў Адысея”^{*}: кніга паўстала як рэакцыя
на выдадзеную больш дваццацёх гадоў таму ў ЗША кнігу
твораў Жылкі з камэнтарамі ды літаратурна-жыццёва-
пісным нарысам^{**}. Тут ёсьць колькі старых “пражакоў”,
якія добра помняць паэту з Прагі й ведаюць, што шмат
што ў кнізе не адпавядае праўдзе. У аўтара “Ветра-
зяў” неблагі публіцыстычны талент, але як толькі згад-
вае непажаданую сабе палітычную асобу, адразу губляе
“акадэмічную” раўнавагу ды ўпадае ў газэтную дэмагогію.
Спакойна, цёпла, з талентам ды аўтарскай годнасьцю
напісаная кніга Л. Арабей пра Цётку^{***}.

Ад колькіх дзён ужо ў дарозе да Вас большая пачка, якую
выслала звычайнай поштай. Спадзяюся, што пасьпее на
Калядныя сьвяты. Не магу, на жаль, выслаць, як мяркую
зь лістоў, найбольш патрэбнае — добрае здароўе. Шчыра

* Калеснік, Уладзімір. Ветразі Адысея: Уладзімір Жылка і раман-
тычная традыцыя ў беларускай паэзіі. Мінск, 1977. 328 с.

** Жылка, Уладзімер. Творы. Да 20-х угодкаў сьмерці / пад рэ-
дакцыяй і з камэнтарамі Ант. Адамовіча. Ню Ёрк, 1953. 104 с.

*** Арабей, Лідзія. На струнах буры: Аповесць. Мінск, 1967.
319 с.

ўсе зычым, каб пры дапамозе лекаў ці і бязь іх недамаганьні і Вашыя, і мужа або шчэзьлі зусім, або найменш суцішыліся ды ў “мірным суіснаваньні” як найменш дакучалі.

Прывітаньні ад нас усіх. Цалую, Вашая Галіна» (ліст ад 1978 г.).

Галіна — імя дачкі Вітаўта Тумаша, даўняга знаёмцы паэткі, якому ў часе вайны яна прысвяціла верш:

Прага, 22.4.1942 г.

Як Вы прасілі, шлю Вам сваю фатаграфію:

*За тыя вёсны, што ня мінаюць,
за чар тых будняў, што сталі маем,
за казкі дзіўных, трывожных сноў,
за даль нязнанных калісьць шляхоў.
Можжа за крыльля, за радасьць лёту,
за звонкіх песьняў дзіўныя ноты.
Можжа за сонца, можжа за сум?
За сонца хбіляў, за горыч дум...
Можжа за месяц, што ў ноч лунае,
той неразгаданы, які... ..
Мо за пшаніцу, мо за куколь?
Можжа за радасьць? Можжа за боль?
Ах, здаецца, што за ўсё разам... ..*

Ваша Ларыса Гэніуш

Толькі вось ліст той напісаў сам Вітаўт. Імем дачкі ён падпісваўся ў мэтах канспірацыі.

«Балонка» vs «бачына»

З ліста Вітаўта Тумаша да Станіслава Станкевіча:

«Я ўсюды стала і кансэнквэтна ўжываю слова “бачына” ў значэньні рус. “страніца”, а “балонка” толькі ў значэньні “ліста”, “карткі”. Утакім разуменьні адна “балонка” мае дзьве “бачыны”; бачыны звычайна нумаруюць, цытуюць, але не балонкі, затое балонкі лістаюць, пераварачваюць, але ня можна лістаць бачыны, бо яе не адарвеш ад балонкі. Паймо “балонка”, “балона” (польскае “блona”) лёгічна за-

мыкае ў сабе ценькую бляшку нейкай матэрыі, якая мае два бакі, і таму ўжываць слова “балонка” ў значэньні толькі бачыны, аднаго боку балонкі — яўны нонсэнс, супраць якога пратэстуе самы прасты “мужыцкі” розум. Ня можна мовы гвалціць, заводзячы словы ці надаючы ім значаньне, зусім супроцьлежнае іхнаму папулярнаму ўжываньню ў народзе. Скуль узялася ў нас “балонка” ў значэньні бачыны? Нехта некалі з узвышэнцаў натрапіў у старой кнізе (XV ці XVI ст.) зацемку, што ў кнізе гэтай столькі то “балонаў”. Кнігі гэтай ня ведаю, але калі-б і гэтак было, дык на адным выпадку з-прад поўтысячы гадоў ня можна тварыць слова — лепш кажачы, надаваць яму значэньне, супроцьлежнае сучасным поймам “балоны”, “балонкі”. Гэта гвалт над сучаснай мовай, непатрэбнае ўводжаньне ў блуд лёгічны чытача. Слова “балонка” ў значэньні бачыны нагвалт трымаецца Адамовіч, і толькі на аснове адной — гэта завялі ўзвышэнцы, гэта сьвята! Да ўзвышэнцаў адносімся з пашанай, наважаем іх, бо яны шмат добрага зрабілі ў мове, але ўсё-ж клічам сучаснага беларускага пісьменьніка ў справе мовы павінна быць не: назад да узвышэнцаў і ня кроку ад іх! — але, наперад у дасканаленьні мовы, прыняўшы ўсё добрае ад узвышэнцаў, але не палохацца й папраўляць іх там, дзе яны памыліліся, ці да чаго яны не дайшлі. І ўзвышэнцы ня былі-ж людзі з папскаю непамыльнасьцяй. У бібліяграфіі і наагул у мове абодва словы вельмі патрэбныя й маюць сваё месца — “балона” для абазначэньня карткі, “бачына” для абазначэньня боку гэтай карткі, і няма патрэбы ніводнага зь іх адкідаць» (ліст ад 1954 г.).

Іна Каханоўская пра Пушчавага брата (1954)

«Бачыла Ізыдара^{*}. Настрой у яго дрэнны: працы ня мае, стыпэндый ня мае, а ў дадатак збрыў на лета дагала галаву (таксама традыцыйны савецкі стыль). Каб не палохаць цывілізаванае чалавецтва — у Амэрыцы толькі вар’ятам брэюць галаву, — нават у чытальным залі сядзіць у капялюшы».

* Маецца на ўвазе Ізыдар Плашчынскі (на эмігр. Гуткоўскі).

З паштовай скрыні

«Слоўніка замежных слоў ня маем (яшчэ апрацоўваецца), але можам Вам сказаць, што значыць “бімбэр”, бо неяк гэтае слова, як кажучь, абабілася аб вушы. “Бімбэр” слова польскае і па-беларуску азначае “самагонка”, “сівушка”, “гара”, “градусаўка”» (Сьмех на здароўе. Пэрыядычны часопіс гумарыстычны. № 5. 28 лістапада 1946.)

«Думаю, што гісторыя беларускай эміграцыі — гэта вельмі важна» (А. Аляксандар Надсан)

Да таго як у Нарвегіі пасяліўся паэт Славамір Адамовіч, а ў Швецыі пачаў працаваць доктар Андрэй Катлярчук, праз гэтыя краіны прайшоў Альберт Асоўскі.

Імя памерлага ў ЗША Асоўскага, архітэктара па адукацыі, не новае для аматараў ваеннай гісторыі: удзельнік Першага беларускага штурмавога звязу, ён у чэрвені 1941 г. быў закінуты на тэрыторыю Беларусі. Пра яго жыццё пасля гэтай падзеі амаль нічога невядома.

Ліст Асоўскім напісаны з Ірландыі — пра нашу эміграцыю у гэтай краіне пакуль не было ніякіх сведчанняў — і не толькі закранае жыццё там, складанасці з эміграваннем у Канаду ды «сяброўства» з палякамі, але і намякае на прычыны пераходу ў Нарвегію. Цалкам магчыма (дазволю сабе паспекуляваць), што недапамога Рады БНР у справе выезду сям’і Асоўскага ў Канаду і сталася прычынаю разарвання амаль усякіх кантактаў з беларусамі па атабарванню ў ЗША.

«Альбэрт Асоўскі, Сябра Рады БНР

*Яго Эксэлэнцыі Прам’ер-Міністру ўраду БНР
Спадару Мгр. А Кахановскаму.*

Як Вы напэўна чулі зь Беларускае й чужой прэсы аб даволі драматычных падзеях уцекачоў са Швэды на судне M/S Victory, я такжасамо са сваёй сям’ёю дзялілі долю гэтых бедных людзей, шуканых свабоды за акіянам. Да гэтага

* У прыватнасці, Альберт Асоўскі падтрымоўваў сяброўскімі складкамі часопіс Янкі Станкевіча «Веда».

ўсяго па прыбыцці у Eire моцна хварэлі мой хлапчына й бярэменная жонка, спадзяючаяся ў Сакавіку развязання.

Канадзкая Камісія з Canadian House у Лондыне адмовіла мне зь сям'ёю візы ў Канаду, не выясьняючы прычыны; я мысьлю дзеля даносу быўшага кіраўніка кансулярнай канцылярыі польскага эміграцыйнага ўраду ў Стакгольме Францішка Стэфаняка. Дзеля здароўя нас не адкінулі, так як мэдычная праверка выпала для нас карысна. Палякі, каторыя ехалі разам з намі ў ліку 89, як я цяпер даведаўся, выслалі поўныя сьпіскі ўцекачоў польскім установам у Лондыне і Стакгольме, а з гэтых месцаў пайшлі ўжо да Canadian High Commissioner, Canadian House, Лондын адпаведныя рэфэрэнцыі, так што чалавек больш 60 засталася бязь візаў.

Я, Сп. Лукашык, Сп. Федарчук, а гэтаксама і лік другіх беларусоў ўжо раз мелі шмат непрыемнасьцяў у Швэдыі праз тагачаснага прадстаўніка польскага кансуляту Францішка Стэфаняка ў годзе 1944, калі мы пераішлі з Нарвэгіі ў Швэдыю. Кожны з нас быў інтэрваваным 4 месяцы Швэдзкімі ўладамі дзеля нашае нацыянальнасьці і непадпарадкоўваньня загадам польскіх уладаў, змушаючых нас ехаць у Ангельшчыну, каб ваяваць у радох польскае арміі. Пасьля нашай станойкай адмовы Стэфаняк пераслаў у Швэдзкую Камісію для справаў чужынцаў данос, што быўшыя польскія грамадзяне, я і другія, зьяўляемся нацыстамі і нямецкімі супрацоўнікамі і будучы тэхнічным пэрсаналам нямецкай будаўнічай фірмы, працуючай пад загадамі Org. Todt. пры будаваньні для Нарвэскай Дзяржаўнай Чыгункі, кепска абыходзіліся з палякамі, працуючымі разам з намі, пераслалі таксама дазнаньне сфабрыкаванае аднаго з работнікаў, пакрыўджанага быццам празь беларусаў і г. д. Палякаў і жыдоў, каторыя таксама былі тэхнічным пэрсаналам, ніхто не чапаў, так як яны вельмі ахвотна паехалі служыць у польскай арміі.

Спадар Прэзыдэнт Абрамчык ведае вельмі добра, што мы выехалі ў Нарвэгію не добраахвотна, а выяжджаючы ў Нарвэгію, мы атрымалі інструкцыі ад Спадара Прэзыдэнта, каторыя стараліся выпайніць як толькі найлепш, што да кепскага трактаваньня ці здзекваньня

над беднымі палякамі, дык нікому нават ніколі не прышло ў галаву, так як нашых беларусоў цэхавала заўсёды высокая этыка хрысьціянска-маральна; самі быўшы нямецкімі нявольнікамі, спачувалі другім, і так я быў у Нарвэгіі больш месяца ў карным концлягеры на палярным кругу, за гэта памагал гэтымжа, бліска полсотні палякам, у перакідцы з Нарвэгіі ў нэўтральную Швэдыю. У канцы за помач палякам і нарвэскім патрыётам немцы павесілі-б мяне, каб ня ўцёк у Швэдыю.

Гэта гісторыя старая, аднак-жа месьціца кансэнквэнтна на мне праз цэлы час: у Швэдыі, гдзе мел дзеля таго агранічанае месца пражываньня, а цяпер дык застаўся бязь візы.

Я пісаў Прэзыдэнту Абрамчыку ў Парыж, ня ведаючы, што ён ужо пераехаў у USA*, з просьбай аб неку інтэрвэнцыю ў маёй справе прад Канадзкімі эміграцыйнымі ўладамі, аднак адказу ня дастаў, так як, відаць, ліст ня трапіў у рукі Спадара Прэзыдэнта. Ня ведаю, ці такая інтэрвэнцыя нешта паможэ, аднак 9-ці эстонцам на інтэрвэнцыю эстонскага пасольства ў Лондыне і Інтэрнацыянальнай Лютаранскай Царквы далі візу, хаця перад гэтым адмовілі дзеля, як мысьлю, іх службы ў нямецкім войску.

У Ірляндый німа ніякіх умоваў заставацца: край вельмі бедны, вялікае беспрацоўе, дрэнны клімат, адсутнасьць нашае эміграцыі і г. д. Самы Ірляндцы, як вядома, дзясяткамі тысяч у год выяжджаюць за працай у Ангельшчыну і эмігруюць па цэламу сьвету.

Я стараўся выехаць у Канаду дзеля таго, што цяжкасьць нашага вызваленчага руху перасоўваецца на тамты бок акіяну і так як у Швэдыі ня было карысных умоваў для чужынцаў (юрыдычная і маральная дыскрымінацыя чужынца-ўцекача), блізіня “СССР” і г. д. Я стараўся выехаць легальна, аднак-ж нашыя грамадзкія ўстановы ў Канадзе пакуль што вельмі слабыя і не маглі мне даць падтрымкі так, як грамадзкія арганізацыі іншых нацыяў памаглі тысячам сваіх суродзічаў легальнай дарогай выехаць са Швэдыі.

* Мікола Абрамчык не пераязджаў у ЗША на сталае жыццё, але ў 1950–1951 гг. праводзіў за акіянам даволі шмат часу.

Як бачыцца мне, засталася дарога, каторую я выбраў, тым больш што такім шляхам зь дзясятка суднаў шчасьліва пераехаў у Канаду і нікога стамтуль не вярнулі. Victory першае судна, якому не пашыкавала, па-перша, дзеля катастрофы, а потым, як парапаравалі судна, палякі зсабатавалі далейшую дарогу, зышоўшы з судна і палажыўшы арэст. Усе астальныя нацыі ў ліку больш 350 чалавек хацелі ехаць далей у дарогу, і напэўна мы бы даехалі, аднак палякі струсілі й паверылі мясцовым палякам-студэнтам, што іх усіх бясплатна перавяжуць ірляндцы ў хуткім часе, аднак так ня выйшла і ўжо блізка 5 месяцаў як тут сядзімо, шмат асобаў не дастала візаў, а шмат хаця і дастаў візы, ня маючы грошы на далейшую дарогу, сядзіць тут і ўжо за пару тыдняў выйдзе тэрмін візаў, каторых ужо не перадоўжаць.

Людзі, каторыя мелі грошы або гдзе хто мог запазычыць грошы, ужо выехалі або ў набліжэйшых днях выйдучь. Умовы жыцця ў лягеры так страшна прымітыўныя: сніш на падлозе, няма аграваньня, толькі хто гдзе мае "open fire", каторы шмат не пагрэе, як паліцца мокрым торфам. Харчаваньне што можна было-б даўна з гэтага памерці, каб самаму не дакуплялася: так як хлебам, гарбатай і часам нейкім супам, каторага і свінні ня елі-б. Не пражывеш і так, людзі хварэюць і шчасьлівы, хто выяжджае. Дзякуючы маёй прафэсыі, змог дастаць часовую працу, вельмі слаба платная, аднак гэтым можа ратую сваю сям'ю.

Я сваяго часу, будучы яшчэ ў Швэдыі, злажыў заяву на выезд у Аўстралію, цяпер толькі дастаў адказ, у каторым жадаюць ад мяне папаўненьня інфармацыі. Тут мне патрэба маральнай і праўнай дапамогі Беларускіх Грамадзкіх установаў як рэфарэнцыяў ад БНК, САБЭ ці другіх. За гэтым зварочваюся да Вас з гарачай просьбай дапамагчы мне, чым можаця. Перасылаю прэкт лісту ў Аўстралійскую Амбасаду ў Гадзы з просьбай перагледзіць і як трэба правіць. Я перапісваюся са Спадаром А. Калодкам, каторы па інфармацыі на месцы не абяцаюць шмат чаго зрабіць і піша, што наўпэўняй будзе, як сам сабе залатваю.

Выбачайце, што зварочваюся да Вас, ведаючы, што Ваш час заняты шмат чым больш важным, зрабіце, калі ласка, вынятак для мяне і памажыце неяк. Мыслью, маючы рэфэрэнцыі, з каторых ясна будзя мая палітычная прашласць і сянньяшняе становішча. Быць можа, што маю шансы на атрыманьне візы ў Аўстралію альбо нават на інтэрвэнцыю беларускіх устаноўаў могуць мне прызнаць яшчэ канадзкую візу.

З глыбокай пашанай да Вас

Альберт Асоўскі.

Жыве БНР.

Cork 21 лютага 1950 г.

Адрыс:

Arch [i] tect Albert Ossowski

C/o Dominic M. O'Connor A. R. I. B. A

Architect: 50 South Mall, CORK

Ireland».

Літаратурныя карані

«...Сымонава жонка даўно памерла і ўжо ня вернецца да тых, хто жыве.

У гарадох-садох Самуіл Плаўнік пісаў-бы, пэўна, оды, але апрача таго і больш таго — гістарычныя романы.

Нашым унукам, шчаслівым і гордым, моцным і дакладным у рухах, ён расказаў бы пра стагодзьдзі вялікага змаганьня за іх, расказаў бы пра стагодзьдзі, якія гумусам ляжаць пад нагамі. Ён расказаў бы ня толькі пра тое, як корчыўся Фра Дольчано, ня толькі пра тое, як вялі на шыбельніцу Кастуся Каліноўскага, як памёр Дэ-лэклюз, ідучы насустрач кулям вэрсальцаў, як невялічкая па колькасьці і валатоўная па духу група ўзвышаўцаў тварыла новую культуру вызваленага беларускага народу, перажываючы розныя нягоды... Тужлівы і ўсхваляваны, ён расказаў бы, як у тым часе жыў чалавек, шматмільённы чалавек.

І гэта было-б страшна.

Ён расказаў бы, як памірала і не магла памерці Сымонава жонка. Навошта-б ён гэта рабіў, я ня ведаю.

Можна, дзеля свайго вялікага замілавання да продкаў і вялікае крыўды за іх» (Юры Бязозка. Літаратурныя партрэты. 2. Зьмітрок Бядуля // Узвышша. № 4 (10). 1928. С. 135).

Гэты ўтапічны прагноз паспрабаваў на сябе прымерыць Юрка Віцьбіч.

Невядомае выданне

Нездарма кажуць у бібліятэчных школах: поўных бібліяграфій не бывае. У бібліяграфію Зоры і Вітаўта Кіпеляў улучаны і рукапісы, і памфлетыкі, што выдаваліся ў некалькіх асобніках... І збіралася, і збіраецца — а ўсё адно напарваешся на суцэльныя нечаканасці. Прачытаў у лісце Алеся Вініцкага пра кнігу Юрыя Сабалеўскага, якой ніхто з зуброў не бачыў, не ведае. Мо ў тым самым архіве Абрамчыка захаваўся асобнік? *«Я меў кнігу пад назовам “На фоне пытання Беларусь ці Крывія” пакойнага Сабалеўскага. Па зместу кніга нагадвае ягоня ўспаміны з жыцця ў Польшчы; ёсць там характарыстыкі і дзейнасць розных нашых дзеячоў, а паміж імі і сп. Р. Астроўскага. Кніга надрукавана на машынцы ў некалькіх толькі экзэмплярах. Я меў гэтую кнігу, але яе пазычыў у мяне на кароткі час сп. М. Абрамчык. Ня глядзячы на мае неаднаразовыя просьбы, ён мне кнігі не зьвярнуў, каротка сказаўшы, што яна яму патрэбная для архіву, бо з уласнаручным подпісам аўтара. Гэта было ў Нямеччыне пасля 1950 г.»* (ліст ад 08.06.1965).

Абразкі ад Вітаўта Кіпеля

Пільныя былі заўсёды і паўсюль. У лагеры ДР адчыніліся шавецкія курсы. Тады паўсюль пісалася лацінкаю: абвесткі, шыльды — усё. І от нехта — мабыць, беларус з Усходу — напісаў-намаляваў: *«saveckija kursy»*. Забыўся дадаць значок над «s»! І атрымалася,

што ў лагеры працуюць савецкія курсы!!! Здаецца, можна было парагатаць, але з гэтай справы ледзь цэ-люю палітыку не раздзьмулі; яшчэ крыху — і шукалі б «ворагаў народу».

Багата хто жыві у лагеры па падробных дакумен-тах. Быў такі Саша Грэй. Сам расеец, але прыбіўся да беларусаў, па-беларуску навучыўся. І от неяк праходзіць чутка, што будзе камісія — шукаць нацыстаў. Іх тады было поўна па лагерах. А шукалі так: прыходзяць у ла-гер, выбіраюць нейкую літару і патрабуюць дакументы ўсіх, чыё прозвішча на гэтую літару пачынаецца.

Дык вось-жа, пачуў пра гэта Саша і кажа: ой, пабягу хутчэй да маці, скажу ёй, дзе я нарадзіўся.

У нас гэта потым часта паўтаралі, як прыказку: пабягу скажу маці (бацьку, брату), дзе я нарадзіўся.

Янка Палонны з Наваградчыны

У «Запісах» № 23 (1999) былі ўпершыню сабраныя вершы Янкі Палоннага, змешчаны здымак і невялічкі ўспамін пра паэту св. п. Янкі Сурвілы. І от гартаючы «Раніцу», напароўся на ягоную аўтабіяграфію, што су-праваджала заканчэньне друку паэмы «Паўлюк Бах-рым» (XVIII частак з эпілогам):

«Я сын сялянскае сям’і з Наваградчыны. Сёлета на-лічваю сабе 26 гадоў жыцьця. Скончыў я чатыры аддзелы ніжэйшае школы ў мове польскай і беларускай у сваей вёсцы. З прычыны матар’яльных абставінаў далей вучыцца ня мог.

Яшчэ на школьнай лаве я прабаваў пісаць і пісаў вельмі многа. Але толькі ў 1936 г. першы мой верш быў надрука-ваны ў “Шляху Моладзі” пад назовам “Не сьпявай так ве-цер”, падпісаны псеўданімам Я. Каліна. Друкаваліся мае вершы і ў “Хрысьціянскай Думцы”.

У 1938 г. я ажаніўся і ў тымжа годзе быў забраны ў вой-ска. У 1939 г. быў высланы на фронт, трапіў у палон, дзе прабываю да сяньня».

Недапісаная гісторыя

Алесь Вініцкі да Вітаўта Тумаша: *«А калі ўспамінаць адмоўны бок дзейнасці нашай эміграцыі, дык ніяк нельга прайсці міма такіх пытанняў, як гандаль маладымі патрыётамі (перакідвалі на Бацькаўшчыну). Але-ж гэтым гандлем займалася некалькі асобаў (дзеве ўжо памерлі) з кіруючай эліты нашага грамадства. Пісаць аб іх дзейнасці г. зн. выкрэсліць іх як злачынцаў зь беларускага грамадства.*

Тое самае можна сказаць і аб платных “савецкіх освядомітелях”. Усе гэтыя падзеі адбываліся на маіх вачах пасля 1950 году, калі я, па даносу аднаго з нашых дзелячоў, сядзеў у Мюнхэне да красавіка 1956 году. Калі-б Вы мне далі слова, што мае інфармацыі астануцца паміж намі, дык я-б Вам напісаў-бы аб гэтых падзеях з прозьвішчамі дзейных асобаў» (ліст ад 09.11.1968).

Гэх, Амерыка ты, Амерыка...

Сакрат Яновіч — Антону Адамовічу: *«А што мне рабіць, што чыніць, ці сабаку зарэзаць [!?] з той бібліятэкаю ў Нью Ёрку? У мяне жа амаль нічога ўжо няма свайго, і адкуль было мне дадумацца, што яе славянскі адзел зусім не ведае і не знае пра існаванне маіх кніжак?.. Як на Амэрыку, гэта — прызнаеце — трохі дзіўна» (ліст ад 1981 г.).*

Хадыкаў кажушок

Юрка Віцьбіч да Янкі Юхнаўца:

«5.24.50

Глыбокапаважаны Спдар Юхнавец,

Вельмі ўдзячны за Ваш добры ліст. Цалкам згаджаюся з Вамі, што трэба амінаць “палітыку”. Праўда, страшна стацца апалітычным, бо-ж мы належым да палітычнае эміграцыі, бо-ж мы прыехалі ў Амэрыку не дзеля таго, каб набыць тут новыя порткі і ператварыцца пакрысе ў духовых мяшчанчукоў, у Санча Панчаў, у салдатаў Швэйкаў — але-ж ёсьць палітыка (змаганьне з бальшавізмам, змаганьне

з суседнімі імперыялізмамі, змаганьне за здзейсьненне Акту 25 Сакавіка) і беспрынцыповая грызья, якая часам прымаець подленькі характар. Нам, літатарам, няма за што грызьяця паміж сабой. Можна, мы нават шчаслівейшыя за іншых, бо без уселякіх кангрэсаў, пленумаў, канфэрэнцыяў і г. д. маем магчымасць непасрэдна звярнуцца да свае эміграцыі. І хіба-ж мы вінаваты ў тым, што напісанае намі часам больш ўздзейнічае на эміграцыю, чым дзясяткі стандартных мэмарандумаў або мэмарыялаў.

Цалкам разумею, як Вам цяжка працуецца. Разумею тым больш, што сам 6 месяцаў працаваў штодня па 12–14 гадзінаў, працаваў і па суботах і па нядзелях. Астатні месяц я хварэў, не працаваў, жыў на ранейшыя сьціплыя накапленні, а праз тыдзень іду працаваць зноў. Што зробіш. Будзем толькі старацца, каб гэтая праца не забіла нашы здатнасці. Прыгадваецца мой колішні сябра Сьвятое Памяці незабыўны Ўладзімер Хадыка. Кажуць, што на Калыме ён амаль штовечар пасля катаржнае сібернае працы латаў свой зусім цэлы кажуюшак. Пад гэтымі латамі ён зашываў свае новыя вершы. Не падлягае сумненьню, што мы знаходзімся ў непараўнальна лепшых умовах. Прынамсі, калі мне асабіста робіцца часам цяжка, дык я прыгадваю кажуюшак Уладзімера Хадыкі».

«Калёнія наша жывець нармальна»

«20.2.1957.

Мюнхэн

Дарагі Айцец! [Татарыновіч]

...У нас тут нічога адмысловага ня здарылася, хаця штодзень новая работа і новыя весткі. Калёнія наша жывець нармальна, г. зн. нудзіцца, мёрзьне, у меру грызецца, бо-ж ужо двух добрых Беларусаў будзе мець прычыны да нязгоды, а нас тут сабіраецца да 20-і, а да гэтага некалькі жанчын.

У гэтым выпадку Вы шчаслівыя, чаго Вам шчыра завідую (зайздросчу).

Два тыдні таму быў тут прэз. Абрамчык. Ён, як заўсёды, поўны аптымізму і цярплівасьці ладзіць, мірыць, латаць. Абрамчык прыедзе яшчэ раз праз пару тыдняў.

Рыхтуемца годна да юбілею Стася*. Юбілеі маюць той добры бок, бо даюць нагоду заліць рыбака, але і благаі, бо калі, разсаджаваючы гасьцей, якогась мэгалямана пасадзіш адным месцам ніжэй — гатовая авантура. [...]

Адказваючы на Вашыя пытаньні, прысылаю наступныя дадзеныя:

Альфрэд Пётра Сыч, народжаны 18 студзеня (6.І. ст. ст.) 1912. Бацька Мар'ян. Матка Марыя з Шакураў. Ахрышчаны ў мястэчку Льва Вялейскага навету. Калі — ня ведаю — у кожным выпадку зімой 1912 г. Хросныя бацькі: Адам Паўлюкевіч і Стэфанія з Барысэвічаў Мардас. Прозьвішча ксяндза ня ведаю, бо пасья зьмянілася некалькі. Калі я ўжо пачаў разумець, пробашчам быў ксёндз Чыжэўскі, але, здаецца, мяне хрысьціў ня ён. Маё месца нараджэньня: Батурына Хаценскай воласьці. [...]

Пётра Сыч».

Пародыя Аляксея Зарыцкага на Уладзіміра Хадыку і Юрку Віцьбіча (1933?)

Змаганне з архаізмамі:

«Маленькая рэчка —
З добры глог.
На гары парэчка —
Доле глог.
Там калісьці, некалі
Два жаўнеры ехалі, ехалі.
Удзірках даламаны,
У вачох туман,
Шаблі паламаны».

---

* Маецца на ўвазе Станіслаў Станкевіч.

Эсперанта

«На Беларусі эсперанта пачало вывучацца вельмі рана. Ужо на першых з'ездах эсперантыстых было шмат Беларусаў. Асабліва пачалі вывучаць у нас эсперанто ў дваццатых гадох. У Менску быў арганізаваны беларускі эсперанцкі клуб, які меў шырокую сувязь з эсперанцкімі арганізацыямі замежжа ды падаваў вельмі шмат інфармацыяў пра Беларусь у ведамых эсперанцкіх часопісах. Сакратаром беларускіх эсперантыстых быў Зьмітра Сьнежка. Між іншага, ён вёў адзін час хроніку эсперанцкага руху ў часопісе “Узвышша”. Зь Менску тройчы ў тыдзень на розных хвалёх перадаваліся радыё-праграмы на эсперанто. [...] На беларускую тэматыку шмат пішацца ў эсперанцкіх часопісах у вольным сьвеце (прыкладам, С. Жамойда “І так дрэнна й гэтак ня добра” — аб акупацыі беларускіх земляў бальшавікамі)» (Ф. Падляскі. Беларусь — радзіма творцы эсперанта // Беларуская Моладзь. № 12. 1961. С. 22–23).

Юрка Віцьбіч пра Міколу Байкова

«29.6.67 г.

Глыбокапаважаны Айцец Пятроўскі!

[...] Дазвольце перайсьці цяпер да прафэсара Байкова, для якога Вы ня пашкадавалі чорных фарбаў, зьмяшалі яго з балотам. Хоць я ўзвышэнец, а таму мне даволі цяжка абстрагавацца ад словаў узвышэнца Уладзімера Дубоўкі:

“У час нялёгкі выйшлі мы ў дарогу
Кагарту нашу ксьцілі навальніцы.
Байкушы розныя ўздымалі скогат, —
Імкнуліся прымусіць нас спыніцца” —

але я ўсё-ж паспрабую аб'ектыўна паставіцца да праф. Байкова.

Паводле Ваших словаў, фон Брэдэ, прывёўшы Байкова ў “Вінэту”, сказаў, што: “з гэтае пары ў нашай радакцыі апошнім аўтарытэтам у беларускай мове будзе прафэсар

Байкоў”. Брэдэ цалкам меў рацыю. Нават тут, на чужыне, у мае сьціплае кніжніцы захаваліся вялікі (728 стар.) расейска-беларускі слоўнік С. Некрашэвіча і М. Байкова (Інбелкульт, Менск, 1928 г.), як і беларуска-расейскі слоўнік (356 стар.) М. Байкова і С. Некрашэвіча (Інбелкульт, Менск, 1925 г.). Гэта працы вылучнае каштоўнасьці, што сьветчыць аб глыбокіх ведах у галіне беларускае мовы, а таксама аб глыбокае любові да свайго народу. Дзякуй, Дзядзька Мікола!

Вы ў сваім лісьце далей проста глуміцеся з Байкова — і з таго, што ён бадай нічога ня чуў, як і з ягонае душэўнае падбітасьці. Вы робіце выснаў: “У сваея аналізе ён прыйшоў да пераконаньня, якое гарантавала яму здаваленае й радаснае існаваньне. Гэта ня важна, якою цацкаю дзіця забаўляецца — важна, каб яно ня плакала. І прафэсар Байкоў ня плакаў. Ён радаваўся. Радаваўся да тае пары, пакуль органы палітычныя Савецкага Саюзу прыйшлі і забралі яго. І тады, як казалі нямецкія гаспадары пані Дубейкаўскай (і гэтая пазьней мне апавядала), ён роў, як вол, якога вялі ў бойню”.

Ці давялося Вам калі-небудзь паспрабаваць савецкіх катавальняў? Ці цягалі Вас калі-небудзь бальшавікі на расстрэл? Ці ўвогуле прапакутвалі Вы 5—10—15 гадоў пад камуністычным панаваньнем? Арыштаваны ў 1930-м годзе беларускі нацдэм прафэсар Мікола Байкоў згубіў свой слых у катавальні ДПУ — у часе нялюдзкіх допытаў яго білі па галаве. Шкада, што я не працаваў у тых часы ў “Вінэце” або “БІБ”е, каб заапякавацца ім ды выяхаць разам на поўдзень Нямецчыны. Пагарджанья каты нашага народу, якіх Вы чамусьці мянуце “палітычнымі ворганамі”, расстралялі яго ў Арынбурзе. Вечная памяць табе, Дарагі Дзядзька Мікола! Хай яму пухам зямля».

Традыцыя псеўданімаў

У газеце «Раніца» друкаваліся вершы Марка Лысагорскага.

**Задачкі па матэматыцы
з падручніка «Курс II і III класы»
Міколы Панькова (1945—1946)**

«— Кніга маець 120 бачынаў, на кожнай бачыне па 36 радкоў і ў кожным радку сярэдня 49 літараў. Колькі бачын выдавецтва ашчадзіць, калі ў другім выданьні кнігі на кожную бачыну пакладзе 40 радкоў па 54 літары ў радок?

— Колькі аркушаў паперы патрэбна для кнігі ў 144 бачыны, калі яе друкуюць у ліку 1500 экз. (у аркушу 16 бач.)? Колькі важыць папера, патрэбная для кнігі, калі вага кожнай 1000 аркушаў — 37 кг?

— Беларуская газета “Крыніца” пачала выходзіць 8 кастрычніка 1917 г. і спынена прыходам у Вільню бальшавікоў 19 ліпеня 1940 г. Як доўга яна выходзіла?»

**В. Застрома (Антон Адамовіч) «Верасень»
(«Беларуская газета», 1943?)**

«Жнівень жане журбу,
Верасень — возьме верне.
— Сядзь, ля мяне пабудзь —
Знаеш, што значыць — вернасьць?
Знаеш, што значыць — туга?
Туга спавітага болю?
— Можна маніць і лгаць,
Толькі — не перад сабою.
Знаеш, што значыць — маўчаць,
Словам скруціўшы галовы?
— Можна здушыць і адчай,
Толькі — не верасьнёвы.
Знаеш — ня знаеш — маўчы,
Дружна маўчэм абое.
— Хутка навала начы
З тылу і з боку абойдзе.
— Пойдзеш і ты, скуль прыйшла,
Што табе распач і вусьціш?
— Хутка асядзе імгла,
Хутка асядзе і згусьне.

*Жнівень жане жарбу,
Верасень — возьме верне,
— Як там ні стань, ні будзь —
Скрозь пранясу сваю вернасьць».*

Пра адну магчымую перадгісторыю «Голага звер» Міхася Зарэцкага

У 80-я гады мінулага стагоддзя сярод свядомай, як тое называецца, моладзі паўжартам казалася, што сапраўдная беларусізацыя будзе тады, калі па-беларуску загавораць бандзюкі і прасталыткі.

Вось і з мастацкаю літаратураю: можна казаць, што ў сярэдзіне — канцы 20-х гадоў таго ж самага стагоддзя яна выйшла на новы ўзровень — з'явіўся адмоўны цэнтральны герой. У 1929 г. прыйшоў да людзей, відаць, найбольш вядомы з іх, зразумелы чытачам мрыеўскі Самсон Самасуй. Але за тры гады перад ім быў іншы — Яроцкі з «Голага звер» Міхася Зарэцкага. Пра гэты твор Мікола Байкоў (пад псеўданімам Мікола Крывіч) так і сказаў: *«Аповесць Зарэцкага лішні раз падкрэсьлівае, што наша літаратура ўвайшла на шлях стварэньня сапраўдна-мастацкай прозы»* (Польмя. 1926. № 4. С. 156).

Крытыкі, ад Іларыя Барашкі і Якава Бранштэйна да Антона Адамовіча, пісалі пра адны і тыя ж творы гэтага пісьменніка (зразумела, з супрацьлеглымі знакамі): пра раман «Крывічы», скончаны, але выдрукаваны толькі пачаткам і заканчэннем, пра зборнік нарысаў «Падарожжа на новую зямлю», згубленую драму «Рагнеда». У савецкія часы пераважна ішлося пра раман «Вязьмо»; у найноўшыя Зарэцкага могуць не згадваць наогул (прыкладам, як у калектыўнай працы «Беларуская літаратура і свет»^{*} ці «Гамбургскім рахунку» Альгерда Бахарэвіча^{**}).

^{*} Баршчэўскі, Лявон; Васючэнка, Пятро; Тычына, Міхась. Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён. Папулярныя нарысы. Мінск, 2006. 596 с.

^{**} Бахарэвіч, Альгерд. Гамбургскі рахунак Бахарэвіча. Прага: Радые Свабодная Эўропа / Радые Свабода, 2012. 428 с.

Аповесць «Голы звер» краналі значна радзей. Для шмат каго з сучаснікаў яна сталася неспадзяванкаю: ад аўтара чакалі іншага. У тым самым 1926 г., калі аповесць пабачыла свет, у чацвёртым выданні сваёй «Гісторыі беларускай літаратуры» Максім Гарэцкі напісаў:

«На другім месцы ў мастацкай маладнякоўскай прозе можна паставіць або Міхася Чарота, або М. Зарэцкага. Больш тыповым праяікам зьяўляецца, аднак, М. Зарэцкі. Яго апавяданьні маюць падабенства з апавяданьнямі М. Чарота, але яны болей апрацаваны, чым апавяданьні М. Чарота.

М. Зарэцкі (Міхась Кусянкоў) мае досыць рознастайную тэматыку. Характэрнае для М. Зарэцкага, гэта — задаволенасць, спрыяньне і спачуцьцё аўтара, калі старое перамагаецца маладым, багацьце беднасьцю, контр-рэвалюцыйнасьць рэвалюцыйнасьцю, даўняя форма адносін мужчыны й жанчыны новымі формамі. Галоўныя мотыў у яго тэматыцы — каханьне. Найбольш сюжэтай — таго-ж кірунку. У апісаньнях каханьня аўтар знаходзіць свой праўдзівы творчы шлях» (Максім Гарэцкі. Гісторыя беларускае літаратуры. Выданьне чацвёртае, пераробленае. Менск, 1926. С. 236–237).

Нечаканаю — так, але наўрад ці аповесць шакавала: беларуская літаратура таго часу ўжо пазбавілася цноты і кранала самыя розныя тэмы*. Згаданы вышэй Байкоў сцвярджаў:

«Зарэцкага ня можна ня чытаць, яго творамі ня можна не захапляцца. Калі трапляецца ў рукі новы зборнічак твораў бадзёрага пісьменьніка, яго прачытваеш ад дошкі да дошкі.

Бо гэтыя творы ёсьць самое жыцьцё, — і жыцьцё дадзенае ў рытме нашай эпохі — эпохі вялікага змаганьня, крыніца формаў і зьместу жыцьця.

* Гл., напрыклад, цікавыя артыкулы Віктара Жыбуля ў зборніку «Тerra Alba. Том II. Homo venepius: Сексуальная прастора беларускай культуры» (Мінск, 2001): «Сексуальны гвалт у беларускай савецкай літаратуры» (с. 179–186) і «Адлюстраванне праблемы абортаў і прастытуцыі ў беларускай савецкай літаратуры 1920–30-х гг. XX ст.» (с. 186–193).

У такія эпохі адчыняецца шырокі прастор для выяўленьня голай, зьвярынай натуры, адчыняецца шырокі прастор для выяўленьня супярэчнасьцяў жыцьця.

Зарэчкі непараўнальны майстар у настанойцы супярэчнасьцяў (Полымя. 1926. № 4. С. 156).

А малады крытык Улад Прыбыткоўскі, з творчай спадчыны якога мала што засталася, хоць і болей як біяграфічных звестак, заўважыў пра аповесць: «[...] заслугоўваюць увагі: апісаньне прытону й разьмераная проза» (Аршанскі Маладняк. 1926. № 3. С. 38–39).

І тут цікава паспрабаваць зразумець шараговага чытача (а ў тыя часы чытач беларускай літаратуры быў менавіта такім — у адрозненне ад сённяшняга, элітарнага), ягоную даволі спакойную рэакцыю, гэтак не падобную на параўнаўча нядаўнюю, маскоўскую — на «Яму» Аляксандра Купрына, і згадаць пра «Лігу свабодной любові»^{*}. Яна, падаецца, не толькі падрыхтавала глебу да падобнай рэакцыі, але, што не выключана, і спрычынілася да творчай задумы «Голага звера».

Вясной 1908 г. Менск, правінцыйны горад Расійскай імперыі, завалодаў увагаю ўсёй краіны: у мясцовай газеце «Украина» часапісец паведамляў пра існаванне патэмнай арганізацыі, куды вербаваліся навучэнцы сярэдніх навучальных устаноў з добрай рэкамендацыяй. Арганізацыя заклікала да любові і насалоды, прапаведала ідэал фізічнай прыгажосці. Артыкул называўся «Ліга свабодной любові»^{**}.

Болей падрабязнасцей было надрукавана газетаю «Минское слово». У артыкуле распавядалася, што Ліга ў Менску мае тры зборныя пункты, што сябры Лігі звяртаюцца адзін да аднаго па імені, а таксама такія дэталі рытуалу: «По звонку гасят огни, и в безотчётное распоряжение собравшихся предоставляется один час, после

^{*} Цытаты падаюцца паводле публікацыі: Буле, Отто. «Из достаточно компетентного источника...»: Миф о лигах свободной любви в годы безвременья (1907–1917) // Эротизм без берегов. Москва: Новое Литературное Обозрение, 2004. С. 145–167.

^{**} Идеф. Лига свободной любви // Украина. № 207. 1908. С. 3.

чэго все расходзяцца» (Днепр. Лига свабодной любві // Мінскае слова. № 407. 1908. С. 2). А праз тры дні гэтая ж газета паведаміла, што часткаю рытуалу было чытанне ўрыўкаў «Саніна» Міхаіла Арцыбашава і твораў Міхаіла Кузьміна.

Менскія, а за імі і іншыя газеты гарадкоў імперыі яшчэ не раз звярталіся да гэтай сенсацыйнай навіны. І хоць сёння некаторыя даследчыкі лічаць, што тое ўсё было прыдуманна часапісцамі для лепшага продажу сваіх выданняў, думаецца, менавіта ў ідэі Лігі з чытаннем Арцыбашаўскага «Саніна» варта шукаць ідэі «Голага зверу», а ніяк не ў творах Хведара Дастаеўскага.

Пётра Манькоўскі

З ліста Барыса Данілюка да мяне не так доўга перад ягонай смерцю:

«З Манькоўскім я пазнаёміўся ў 1945-м годзе на UNRRA'ўскім Унівэрсытэце. У Беларускай Студэнцкай Згуртаваньні да яго ставіліся з рэспэктам, бо ён пачаў студыі, здаецца, права на Вільнянскім Унівэрсытэце яшчэ пры Польшчы. Адкуль ён паходзіў ды нічога іншага з ягонага жыцця я ня ведаў, бо ён ужо тады пачаў пакутваць на манію перасьледваньня і зь нікім праз гэта не гаварыў. У Амэрыцы, пакуль ён жыў у Брукліне, мы разам крыху памагалі моладзьявай арганізацыі, а пазьней, пасья Мацукевічага бунту*, займаліся царкоўнымі справамі.

У міжчасе, зьмяніўшы некалькі працаў, ён перабраўся ў Нью Брансвік, дзе зблізіўся зь сям'ёй Стагановічаў, асабліва з бацькам, які нават хацеў выдаць ўзамуж за Манькоўскага ягоную шмат малодшую дачку Тамару. Калі-ж тая супрацівілася, бо ўжо дамовілася выйсці замуж за ўпадабанага ёю ўкраінца, бацька пачаў пагражаць, што застрэліць яе разам зь ейным нарэчыным. Дзяўчына ў роспачы прыехала прасіць дапамогі майго бацькі,

---

* Маюцца на ўвазе падзеі расколу БАПЦ у 1980-я гг. з удзелам уладкі Мікалая (Мацукевіча) і ўладкі Андрэя (Крыта), а пазней — Ізяслава (Бруцкага).

які ёй не адмовіў, а паехаў сустрэцца з Стагановічам ды ўгаварыў таго згадзіцца на дачцын шлюб з украінцам, але не ў беларускай царкве, пасья чаго вянчаньне адбылося ўва ўкраінскай вуніяцкай.

У Манькоўскага была й замужняя сястра з дваіма дзецьмі, але, разышоўшыся з мужам, здаецца, з расейцам, што сьпярша жыла ў Нью Ёрку, а пазьней ці ня ў купленым насупалку з братам дамку ў Нью Брансвіку.

Бацька, калі дзеці падрасьлі, нацкаваў сына абвінаваціць мацару ў такім, што тая навесілася, а дзяцей бацька забраў, і яны не пацікавіліся мацінай ці дзядзькавай доляй, пакуль тых ня стала.

Пасья гэтага Манькоўскі, калі ня мыляюся, прадаў той дамок і ўжо на дзяржаўнай пэнсыі жыў у шматкватэрным субсыдыяваным дзяржавай доме ў Нью Брансвіку.

Увесь час, як я яго памятаю, ён казаў, што піша гісторыю Беларусі, але надрукаваў адно брашуру з нагоды 1000-годзьдзя Хрысьціянства ў Беларусі. Працуючы над гісторыяй, ён назьбіраў даволі ёмкую бібліятэчку і архіў ды ня раз бедаваў, што ягоная бібліятэка засталася на гарышчы ў баўэра ў Турынгіі, калі тую занялі Саветы і яму давялося ўцякаць.

У канцы 1990-х гадоў ён пачаў моцна дзяцінець; сьпярша, выйшаўшы з хаты, забыўся, як вярнуцца назад, і паліцыя завезла яго на дасьледваньне ў “псіхушку”. Пасья гэта паўтарылася яшчэ, мусі, з пару разоў, і яго забралі ў адну, а пасья другую “псіхушку”, дзе ён і памёр.

На жаль, з маніі перасьледваньня ён ні мітрапаліту Ізяславу, ані мне, што колькі разоў яго адведвалі, ня даў упаўнаважаньне запекавацца ягоным архівам і бібліятэкай, і ўсё гэта пайшло ў сьмецьце.

Памёр ён 28-га студзеня 2002-га году ў старэчым доме ў Waune, NJ, на 84-м годзе жыцьця, але дзе пахованы, ня ведаю, бо мне як несваяку адмовіліся гэта сказаць.

---

* Манькоўскі, Пётра. 1000 гадоў Хрысьціянства ў Беларусі. Нью Ёрк: Кансысторыя Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, 1988. 26 с.

У 1980-х і пачатку 1990-х гадоў ён быў скарбнікам Кан-
сысторыі БАПЦ ды з пару год, пасля Міхася Міцкевіча,
рэдагаваў “Голас Царквы”».

Глыба

«7 чэрвеня 1959 г., Нью Ёрк.

Яго Міласьці сп. В. Тумашу ў Нью Ёрку.

Высокапаважаны сп. Тумаш!

Вы, пэўна, здзівіліся, убачыўшы мой адрас на кан-
вэрце. Але я пішу да Вас, бо ведаю, што ніхто іншы
ні клапоціцца аб *Архіве Інстытута**, як Вы. А дзеля
таго, што гэтай восеньню я пачынаю новы кругабег
майго жыцця (у верасні, пасля адчытаньня лекцыяў
у Мідэльбуры Каледжу, я пераяжджаю на сталую пра-
фэсарскую катэдру ў адзін з унівэрсытэтаў і таму пакі-
ну Нью Ёрк), дасылаю Вам вытрымкі зь сьведчаньняў мае
дасюляшняе дзейнасьці. Дзеля таго, што ніхто зь сябраў
Інстытута і наагул нашае эміграцыі не набыў такога
шырокага сусьветнага вызнаньня, як я за свае навуковыя
працы, лічу, што Вам будзе цікава мець у інстытуцкім
архіве хоць кароткую і далёка няпоўную зводку водгукаў
амэрыканскай, ангельскай і іншай навуковай думкі аб
працах аднаго зь сяброў Вашага Інстытута. Пры гэтым
прыкладаю вытрымкі з рэцэнзіяў і адзін друкаваны звод
з парыскае газэты “Русская мысль”.

З глыбокай пашанай, Уладзімер Глыбінны».

Успамін лекара

Успаміны доктара Баляслава Грабінскага «Са-
кольшчына — Горадня — Вільня» былі ўпершыню
выдрукаваныя ў часопісе «ARCHE» (2000. № 5). Да-
таваныя яны 1989 г. Магчыма, ідэя іх паўстала роўна
за 10 гадоў перад тым, падчас пісаньня ліста да Вітаўта
Тумаша:

---

* Маецца на ўвазе БІНІМ.

«Longwood, 7-га лістапада 1979 г.

Дарагі Доктару!

Дзякую за перасланьне ліста Зоські Верас і навязаньне кантакту дваіх апошніх Могіканаў горадзенскага гуртка. Мой ліст да Зоські яшчэ не гатовы. Ня так лёгка пісаць да асобы, якой ня бачыў 65 год. Нават ня ведаю, як зьвяртацца, ці ўжываць псэўдонім, ці Людвіку, ці сп. Войцік, яна ўжыла маё імя, а як Вы зьвяртаецеся да яе?

Што датыча ўспамінаў Дашкевіча, што ён гавора пра таго самага Ігната, каторы быў сябра БСС*. Ён меў аднаго брата, каторы быў ксяндзом. Я быў вельмі бліскім прыяцелем Ігната, і калі выкрыў, што ён ужываў морфіну, я спаткаўся зь яго братам, каб параіцца, як ратаваць Ігната. Той проста ня верыў мне і настроіў варожа да мяне Ігната. А калі пасыла Ігнат адбіў ад мяне дзяўчыну, с каторай я меў жаніцца. Наша прыязнь скончылася. Я перасьцярагаў Галіну Астроўшчанку, каб ня выходзіла за яго, але яна тож не паслухала, а пасыла па трох месяцах жанячкі разьвялася. Ігнат забіў сябе наркотыкамі. Ён не задаволіўся адной морфінай, але камбінаваў з эфіроваю наркозаю. Мне расказувалі сьведкі, як жудасна ён заховываўся. Калі ён памёр, не памятаю, але есьлі Вы хацелі-б мець дату, я мог-бы даведацца ў Др. Галіны Мінкевіч, яна, думаю, ведае. Мінкевічы цяпер тутай на Флёрыдзе.

У адным з папярэдніх лістоў Вы ўспаміналі імя Туронка**. Я думаю, што гэта сын нашага віленскага. Турончыха была вялікаю беларускаю патрыёткаю, сястра кс. Рэшаця, і таму ўзгадала дзяцей беларусамі. Ведаю, што сын Туронка, здаецца, найстаршы, студыяваў мэдыцыну.

Ці памятаеце, хто быў Войцік? Ці гэта той, што працаваў у Жалезно-дарожнай дырэкцыі, езьдзіў на вакацыі на мора і піў пару шклянак дзенна марское вады?

Прывітаньні Вам і сям'і, Ваш Б. Грабінскі».

* Беларускі студэнцкі саюз.

** Маецца на ўвазе Юры Туронак.

І лекарскі ўспамін

Постаць аўтара пакуль усё яшчэ нявыдрукаваных успамінаў, казачніка, настаўніка, мовазнаўцы, фалькларыста Язэпа Гладкага (Адама Варлыгі)* з знаходкаю недатаванага тэксту набыла яшчэ адну грань: народнага лекара:

«Вывліваць валасень.

Часамі (а найболі пры траўмічным пашкоджаньні пальца) палец абрывае і зганяе зь яго падногаць. Тады ў пальцы бывае вялікі боль-калоцьце, хворы цяжка пакутуе і начама ня сьпіць. Гэта хвароба па-беларуску завецца “Валасень”, па-расейску “Ногтоеда”, а як завецца па-лацінску, я забыўся. Калі я быў малы, калі мне было 7—8 гадоў, дык у маёй маткі быў гэты валасень. Падногаць з пальца быў сагнаны, скурка гэтаксама была з канца пальца зьлезшы, палец быў загнены й выглядаў страшна. Матка сама бралася лячыць свой палец. Яна сказала старэйшай сястрэ Ганьне схадзіць у гумно і прынесьці жытняй саломы. Мама выбрала тры разы па дзевяць саламінак з пустымі каласамі і зьвязала зь іх маленькую мяцёлачку. Мама яшчэ загатавала саган вару. Яна ложкай брала гэты вар і ліла яго на балючы палец, а пад пальцам трымала тую мяцёлачку з пустых каласкоў, каб тая вада з пальца сьцякала на гэтыя каласкі. Мама на гэты балючы палец вылела тры разы па дзевяць ложкаў вару. Калі яна скончыла гэта лячэньне, дык стала расхінаць гэтыя каласкі, аж яны былі густа пераплецены белымі валасамі, а іх было вельмі шмат, але, праўда, нядоўгія: паўцала, цал, паўтара цала. Я гэтыя валасы добра бачыў. Калі паглядзеў на гэтыя валаскі старэйшы брат Янка (ён быў за мяне старэйшы на дзевяць гадоў), дык прамовіў да мамы цытатай з Евангеліі: “Будуць хвальшывыя прарокі, хвальшывыя Хрыстусы і цуды будуць тварыць, але вы ім ня верце”. Ён палічыў гэтую мэтоду лячэньня за чарадзейскія цуды, бо адкуль-жа ўзяліся валаскі? Посьле гэтага матка заснула, і ейны палец стаў патрохі гаіцца.

* Юрэвіч, Лявон. Мемуары на эміграцыі: крыніцазнаўчае даследаванне. Мінск, 2005. С. 60—63.

Нашы даўнія людзі былі пэўны, што хвароба “валасень” праяўляецца ад таго, што нейкім чынам (бліжэй усяго, ад чараў) пападаюцца ў канец пальца валасы, якія там то-чуць цела, ад чаго бывае моцнае балючае калоцьце ў пальцы, а гэтым варам пераганяюцца гэтыя калючыя валасы з пальца ў пустыя каласкі саломы. Ад гэтых валасоў і назва хваробы — валасень.

Сьвечку ставіць у вуха.

У мамы аднаго разу тымі-ж гадамі балела вуха, і яна сама сябе лячыла. Яна на чыстую анучачку нашругла зь сьвечкі надранага воску. Гэту анучачку з воскам скруціла ў трубку, у якой адзін канец быў шырокі, а другі звостраны. Яна лягла бокам балючым вухам угору. Яна вузкі канец сьвечкі з анучкі шчыльна ўставіла ў дзірку вуха. Мама даручыла старэйшай сястры сачыць, каб гэта сьвечка стаяла проста стоць і запаліць гэту сьвечку. Тая сьвечка, стоячы ў вуху, гарэла каля 15 мінут. Калі матка, устаўшы, разьвярнула той недагарак сьвечкі, дык у гары быў растоплены воск, а ў дольным канцы, які быў у вуху, дык было нацягнена нейкага броду, падобнага на вушную серу. Я помню, што мама хвалілася суседцы, што тая сьвечка ёй памагла» (рукапіс).

Эпіграма (!)

Масея Сяднёва на Антона Адамовіча:

«Яшчэ ад матчынае цыцкі
Ты быў апосталам “кывіцкім”».

Адцэнзураваны «Каліноўскі»

Аўген Каханоўскі: «Шчыра дзякую за новыя дзьве кніжкі: 1. “Урачыстасьць” М. Машары й 2. “Вершы і паэмы” П. Панчанкі. Я іх ужо прагледзіў і выпісаў сабе, што мне было патрэбна. Цяпер чакаю на 3. Бядулю.

Між іншага, яшчэ нікога так ня скрывілі, наколькі мне ведама, як М. Машару ў ягоным зборніку. Ня кажучы ўжо аб разьмяшчэньні саміх вершаў, яго змусілі прост жахліва

перарабляць напісанае ім у Заходняй Беларусі й павыпус-
каць лепшыя рэчы. Вось колькі прыкладаў з паэмы “Сьмерць
Кастуся Каліноўскага”:

было:

Паўстаньне згашана, зламана,
Надзея згублена ізноў.

цяпер:

Паўстаньне згашана, зламана,
пануе самавольле зноў.

было:

У таўпе жандараў-вусачоў
Ідзе на суд “Літвы дыктатар” —
Патамак слаўных крывічоў.

цяпер:

і між жандароў-вусачоў
ідзе на суд Кастусь-“дыктатар” —
патамак горды крывічоў.

*Што-ж да другога паэты, П. Панчанкі, які быў маім
блізкім сябрам і якога цяпер там уважаюць за аднаго
з найлепшых паэтаў, то, пазнаёміўшыся зь ягонай кніж-
кай, я расчараваўся: ён не апраўдвае тых надзеяў, якія на
яго мы некалі ўскладалі» (ліст ад 19.02.1955).*

Дасталосся ўсім

Юрка Віцьбіч пра артыкул «Лірнік краіны ветлай»:
«А вось, паміж намі кажучы, процілегласьцю ў гэтай галі-
не зьяўляецца ў тэй-жа “Беларускай Моладзі” артыкул
А. Адамовіча пра Равенскага. Каго з чытачоў зацікавіць
тая акалічнасьць, што аўтар на кватэры Дуброўскага
ў Маскве забыў сваю ніжнюю сарочку? Добра, што яш-
чэ ня споднікі. Якія адносіны да Равенскага маюць тыя
цяжкасьці, якія адчуў у маскоўскім трамвае Сяргей Да-
рожны, прыціскаючы да сябе бутэльку з гарэлкай? І г. д.
і г. д. Урэшце-рэштаў сам Равенскі патануў у розных дро-

бязях, якія акурат характэрныя не для мовы рымлянаў, а для балбатні вясковае кабеты ля студні.

Калі ўзяць яшчэ пад увагу, што Міхась Дуброўскі, якога я добра ведаў і не аднойчы сустракаўся з ім у Маскве, заўсёды прапаноўваў сваім знаёмым сваю жонку на ноч або на нейкі час, дык згуба ў яго на кватэры ніжняе сарочки набывае пікантны характар. Рознае здараецца ў жыцці (згадваюцца гэроі Бакачыё), але ня варта з гэтымі здарэннямі знаёміць праз друк грамадства. Дый пры чым тут нябожчык Равенскі?» (ліст ад 21.01.1963).

Мастак шырокага дыяпазону

Цікавыя ўспаміны Баляслава Грабінскага і Антона Шукелойця пра Пётру Сергіевіча. Апошні, сярод іншага, згадвае: «Другой працаю, якую даручыў Сяргіевічу кс. Глякоўскі, была апека над аднаўленьнем касьцёлу Сьв. Сымона й Галены (Чырвонага касьцёлу). Чырвоны касьцёл усярэдзіне таксама быў знішчаны ды перабудаваны на тэатар, але аднавіць яго было лягчэй, бо былі знойдзеныя старыя праекты росьпісу сьценаў ды навет старыя абразы ў бочныя аўтары. Старыя абразы занадта адбівалі фамілійныя выявы фундатараў касьцёлу Вайніловічаў, і бальшавікі выкарыстоўвалі іх для антырэлігійнай прапаганды.

Мастакі паралі кс. Глякоўскаму намаляваць новыя абразы, а старыя навесіць на бочных сьценах як гістарычныя памяткі. Кс. Глякоўскі так і зрабіў, а новыя абразы даручыў маляваць П. Сяргіевічу.

Аднойчы разам з пляменьніцай братоў Луцкевічаў сп-няй Янй [Каханоўскай] я наведаў Сяргіевіча ў часе ягонае працы над абразом Божэе Маці ў бочны аўтар правай нефы касьцёлу. Калі мастак выйшаў на пачастунак, мы, разглядаючы дадзены нам альбом, заўважылі, што да свае працы мастак выкарыстоўвае фатаграфіі свае прыгажуні жонкі. Сяргіевіч прыняў з усмешкаю нашае меркаваньне аб ягонай мадэлі да абраза і сказаў: “Ну, мастакі так

заўсёды рабілі, але вы лепш аб вашым адкрыцці не расказвайце айцу Станіславу”.

Чырвоны касьцёл быў цалком адноўлены, але што сталася пасля з абразамі, якія маляваў Сяргіевіч, нам няведама.

У вольным ад касьцельнага мастацтва часе Сяргіевіч маляваў партрэты тагачасных менскіх дзеячоў: праф. Іваноўскага, Ант. Адамовіча, свайго земляка А. Цьвячкоўскага ды іншых.

Прыгадваецца пры гэтай нагодзе ізноў вясёлы выпадак. На мальбэрце стаяў партрэт праф. Іваноўскага, над якім Сяргіевіч працаваў. Я, глянуўшы на партрэт, кажу: “Аказваецца, маэстра, вы перайшлі на соцрэалізм, ужо пачынаеце маляваць, чаго няма й ня будзе, у Іваноўскага-ж толькі тры пальцы на руцэ, а на партрэце ў вас — пяць». А Сяргіевіч на гэта: ‘Ну, ведаеш, Іваноўскі-ж — старшыня гораду... Ды ўрэшце яшчэ пагавару з гаспадаром, можа дзевядзеца зьмяніць кампазыцыю”.

Пётра Сяргіевіч быў вясёлым і жартаўлівым чалавекам і шмат вясёлага пакінуў у сваіх абразох» (Беларус. № 325. Студзень 1985).

Ружанцоў

Ледзь бачныя радкі, напісаныя атрамантам, на афіцыйным бланку «*Lietuviu Bibliografijos Tachyba. Lithuanian Bibliography Service. Litauischer Bibliographie Dienst. Memtingen, D. P. Center, Fliegerhorst*», дасланым на імя Юркі Віцьбіча:

«26 верасня 1947 г.

Глыбокапаважаны спадар старшыня*,

“Бяздоннае багацьце”^{***} зацікавіла і ліцьвінаў, пераклад, безумоўна, будзе надрукаваны. Паэта Паўлюс Юркус абяцаўся перакласьці “Пагоню” Багдановіча. Пашлю яму і атрыманы ад Вашасьці вершы М. Танка “З рубяжоў”.

* Юрка Віцьбіч быў старшынёй Літаратурнага аб’яднання «Шпышына».

** Твор Вацлава Ластоўскага.

Инж. праф. Сьцяпан Кайрыс, здаецца, жыве тамсама, дзе й праф. М. Біржышка. Спрабуйце зьвярнуцца да яго па-расейску ці па-польску.

Зь нябошчыкам сьв. пам. кат. сьвятаром Адамам* і пісьменьнікам-бібліофілам Кастусём** давялося жыць і працаваць: зь першым у 1940–1944 гг. у Вільне, з другім у 1919–1920 гг. у Коўне, пасля прад сьмерцю яго бачыць, як ён хварэў, але працы ня спыняў... Прабаваў пісаць Язэпу Варонцы ў Чыкага, але-ж адказу не атрымаў. Ну што-ж, ён быў пан міністр, а я толькі камандзер першага беларускага батальёну літоўскага, аб якім успамінае ў сваім падручніку Я. Найдзюк***. Толькі Лаўрышоў гэта сапраўды будзе Лаўрэньцеў (расеец, але надта крывачэсны жаўнер). Ён аж да 1940 г. жыў у Ліцьве, быў добры шахіст. Казлоў ажаніўся зь ліцьвінкай і хутка забыў беларускую мову, якую трохі падвучыў у 1919–1920 гг. Глінскі быў больш польскай культуры, дзесь выехаў у 1920 г. з Коўні. Застаецца мой сваяк майор Ружанцоў. Лепш не ўспамінаць, бо адразу пачуеш: “Хто адрокся сваіх...”****. Да 1928 г., пакуль не пачалася ліквідацыя нац-дэм. на Бацькаўшчыне, пісаў ён да Шлюбскага і да іншых у Менску, і Вільне. Пасьля паклікалі да адпаведнае ўстановы ў галоўны штаб і забаранілі беларускую працу. І стаўся той самы Смаленец, што пісаў калісьці аб сабе:

*Хто-ж ведае, ці я маскаль,
а мо’ паляк ці украінец?
Але зрабілась неяк так,
што іншы я абраў гасьцінец
і кіравацца стаў у жыцьці
сьцежкі, нятоптанай а вузкай.
Я не зблуджу зь яе, ані.
Іду па сьцежцы беларускай.*

* Маецца на ўвазе кс. Адам Станкевіч.

** Маецца на ўвазе Кастусь Езавітаў.

*** Найдзюк, Язэп. Беларусь учора і сяння: папулярны нарыс з гісторыі Беларусі. Выданьне другое, пашыранае. Менск: Выд-ва падручнікаў і літаратуры для моладзі. 1944. 304 с.

**** Радок з верша Галляша Леўчыка.

У Вільне (1940—1944) зноў змог зыйсьціся з кс. Адамам. Ён добра знаў, кім я быў, кім стаўся. Зь іншымі часамі і здаралася “задзірацца”, калі, напрыклад, у маёй прысутнасьці знаходзіліся нейкія “беларускія” статуты ці хронікі. Гэта ўжо была непамусіна нават. Сьв. пам. рэд. Аляхновіч зьмясьціў у “Беларускай Газэце” фатаграфію “Беларускага статуту”. За рэфэрат аб бел-літоўску ў мінуўшчыне (XVIII—XIX стагодзьдзя) у “Беларускім Голасе” вылаялі мяне, але-ж застаюся пры сваім: у Віленшчыне частка ліцьвіноў абеларушчана, і гэта сваёй ахвотай людзі зрабілі. А, лепш не ўспамінаць. Усё роўна “долі ня знаю”... Але-ж застаўся беларускі малітвеннік ў кішэні, з царом цароў гавару “напростаўму”... Засталося цёплае пачуцьцё да беларусаў, засталася моцна папсутая мова й шчырая ахвота быць памежным мастом. Хай ідзе празь яго культурны экспарт і імпарт Інфармацыя гэтая для Вашасьці, наважаны Юр. Віцьбіч, бо ці ня будзеце Вы блізкім суседам Смаленцу?

Усяго лепшага ў жыцьці й працы.

З пашанаю да Вас А. Ружанцоў».

«Сестра мая — жыць»

«Мы ўсе жывём за кулісамі, а паказваем сябе на сцэне і нават гаворым заўсёды аб сцэне». Гэта цытата не з Шэкспіра, а, як на мяне, з аднаго з найлепшых раманаў нашае літаратуры, а тым болей такіх малалікіх, якіх называюць інтэлектуальна-філасафічнымі, — з «Сястры» Кузьмы Чорнага.

Перачытваю і ўсведамляю: прамінаю штосьці. Кідаюся па дапамогу да спецыялістаў.

«...Вобраз “Іншага” — яўрэя Абрама Ватасона — пададзены ў рамане пісьменніка “Сястра” (1927), але кваліфікаваць гэты вобраз як “Іншы” не выпадае, паколькі яўрэі стагоддзямі жылі ў Беларусі, большасць беларускіх гарадоў і мястэчак да 20 стагоддзя складала яўрэйскае насельніцтва. І Абрам Ватасон пададзены К. Чорным не як чужаніца, але як сваё. Паказальна, што ў творы абсалютна адсутнічае адлюстраванне рэалій яўрэйскага побы-

ту, вопраткі і таму падобнае. Урамане “Сястра” К. Чорны, даючы аднаму з герояў твора яўрэйскае імя, хутчэй, падкрэсліваў спецыфіку беларускіх рэалій: яўрэі жылі побач з беларусамі і не ўспрымаліся як нешта чужароднае. Паказальна, што пісьменнік нідзе не называе нацыянальнасць Абрама Ватасона. Аднак указваецца на характар заняткаў: маці Абрама займалася дробным гандлем, вандруючы па вёсках, Абрам у часы рэвалюцыі быў камісарам, пасля — цырульнікам*.

Тут прыўкрасна ўсё. У адным абзацы зніталася столькі, што ў адзін сказ і не ўтопчыш ўсяго захаплення.

Найперш: дык Абрам Ватасон — іншы ці не, урэшце? І калі, як піша аўтарка, ён — «сваё», дык навошта столькі казаць пра гэтага героя ў артыкуле, прысьвечаным вобразу «іншага», з чаго наогул згадваць менавіта яго, а не каго з іншых герояў, хоць бы, прыкладам, Радзівона Цівунчыка?

Варта таксама сур’ёзна адцеміць, што *іншы і чужаніца*, як казалі бы ў Адэсе, гэта дзве вялікія розніцы. Сутнасныя.

Далей. Не зусім зразумела, што менавіта знайшла паказальнага аўтарка ў адсутнасці адлюстравання дэталей яўрэйскага побыту. Там і ўласна беларускі побыт не надта каб выпісаны. Побыт — агульны: гарадскі, паслярэвалюцыйны.

Ці варта каментавачь наступны пасаж: што, маўляў, не называецца нацыянальнасць чалавека, імя якога Абрам Ватасон? От і я так думаю.

Апошні сказ абзаца, усімі намаганнямі вытрыманага ў палітычна-карэктным стылі (чытаць: яўрэі нам не чужыя), зрываецца наўпрост у скандал, незаўважаны ні аўтаркаю, ні рэдактарамі навуковага часопіса: атрымоўваецца, што дробны гандаль, камісарства і цырульніцтва — характарыстыкі выключна яўрэяў. Стэрэатыпы — рэч небяспечная.

* Мельнікава, А. Вобраз «Іншага» у творах К. Чорнага // Наукowi праці: Научно-методичний журнал. — Філологія. Літаратурознаўство. Вып. 158. Т. 170. ЧДУ ім. П. Могили. 2011. № 2. С. 38.

Іншы паважаны аўтар піша так: «*Менавіта ў Мані Ірмалевіч бачаць героі сястру — у евангельскім разуменні слова: увасабленне душэўнасці, жаноцкасці, спагадлівасці, характва*»^{*}. І тут сумняешся таксама, бо для галоўнага героя, Казіміра Ірмалевіча, яна самая сапраўдная сястра і ёсць — стрыечная.

А вось разгарнуўшы Антона Адамовіча, даведваешся: Кузьма Чорны назву свайго першага буйнога твору разумеў не па-біблейнаму, а па-пастарнакаўскаму! Адамовіч у напісанай на эміграцыі працы, адказваючы аднаму «савецкаму крытыку» (неназванаму, што праўда, у тэксце, але па спасылцы лёгка знаходзіш: Янка Ліманаўскі), называе прататыпаў: Казімір Ірмаловіч — сам аўтар рамана, Ваця Браніславец — Уладзімір Дубоўка, цырульнік Абрам Ватасон — нацыянал-камуніст Алесь Адамовіч!^{**}.

Дык мо ў рознасці паміж нацдэмамі і нацыянал-камуністамі і палягала тая *іншасць*?

А з дыялогаў рамана, з мовы, паэтыкі «Сястры» паўстала, думаецца, Юхнаўцова проза.

Калюгава лінія

З ліста Антона Адамовіча: «*Акулаў опус нарэшце атрымаў, хлусіць, што ня мае дублікатаў — у мяне-ж якраз копія спад капірки. Работает ён пад Калюгу, “Ня-доля Зabloцкіх” вычуваецца як наймацней ня толькі ў мове, стылі, манеры, але й проста ў характарах ды сюжэтных ходах. Гэта, аднак, няблага — Калюга там рэабілітацыі хіба не дачакаецца, з наступнікаў-працягальнікаў мае аднаго Пташнікава, ды і тое не зусім, а працягу ягоная лінія больш чым вартая*» (ліст ад 16.08.1963).

---

* Тычына, Міхась. Цана прароцтваў // Чорны, Кузьма. Выбраныя творы. Мінск, 2000. С. 17.

** Адамовіч, Антон. Да гісторыі беларускае літаратуры. Менск, 2005. С. 881–882.

А цяпер восень...

Наталля Арсеннева на недатаваным кавалачку папэры да Янкі Запрудніка: «*Даражэнькі Янка, сьпяшаюся пераслаць Табе маё ўпаўнаважаньне [відаць, для галасаваньня на паседжаньні Рады БНР]. Гэтак-бы хацелася самой быць прысутнай, але абставіны майго жыцьця адвязны мінулай пагоршлі (віною наш Peter [унук]), т. што я набліжаюся да нэрвовай дэпрэсыі й ня маю магчымасьці працаваць. Чуюся вельмі самотнай. Яшчэ ўлетку было лепш, бралі з унучкай сабаку й ішлі вандраваць у паркі. А цяпер восень, дождж, халадзіна... Чакаем, што можа нешта палепшае, каб ня ўнучка, шукала-б іншага выйсьця, але кінуць яе не магу, ды й Уладка [сын] шкада. Я-ж, апрача іх нікога больш на сьвеце ня маю».*

Дэдыкацыі

Паэт, літаратуразнаўца Алесь Баршчэўскі (Барскі) у 1981 г. наведваў Нью-Ёрк. Былі спатканні, імпрэзы, лекцыі, высокія словы пра літаратуру, цікавасць да даробку пісьменнікаў-эмігрантаў, пра якіх меўся стварацца *opus tagnum*. Па ягоным ад'ездзе ў хаце Русакоў, дзе спыняўся беластачанін, засталіся стосы кніг з дарчымі надпісамі: «*Паэту Алесю Барскаму на добры ўспамін. Янка Золак. 14.VI. 1981 г.*» (Янка Золак. Творы. Том першы. 1979); «*Песьняру Беласточчыны Алесю Барскаму з найлепшымі пажаданьнямі. Аўтар. Нью Ёрк, 15/6/1981*» (Сымон Брага [Вітаўт Тумаш]. Міцкевіч і беларуская плынь польскае літаратуры. Нью Ёрк, 1957); «*Алесю Барскаму — выдатнаму паэту, вучонаму й слаўнаму суродзічу — плённых творчых посьпехаў і добрага здароўя. К. Акула. Таронта, 24.6.1981*» (Кастусь Акула. Гараватка. Таронта, 1981); «*Вельмінаважанаму Алесю Баршчэўскаму на добры ўспамін. А. Саковіч. 25 чэрвеня 1981 г. Кліўлэнд, ЗША*» (Аляксандра Саковіч. Браты. Саўт-Рывэр, 1973) ды іншымі — ад Зоры і Вітаўта Кіпеляў, Масаея Сяднёва. Не спатрэбілася.

Салаўі Сыча

Найбольш вядомы твор Пётры Сыча «Смерць і салаўі» — успаміны афіцэра пра Монтэ-Касіна — пера-выдадзены ў «Бібліятэцы Бацькаўшчыны». Мо хтосьці калісьці ўзаб'ецца сабраць і ягоныя вершы, якія — сярод усіх іншых тутэйшых паэтаў — асабліва вылучаў Вітаўт Тумаш:

*«Лета ўжо золак. Вясна заціхае.
Адпеніўся бэзу упойны шампан.
Апошняя сьвечка ў лісьці дагарае.
Як згаслы падсьвечнік, цямнее каштан;
Салавей дапявае апошняя скэрца.
Расходзяцца госьці. Скончаны баль.
Лета гарачае выстудзіць сэрца.
Ісьці неахвота...».*

Або вось:

*«У вечнай пагоні за хлебам
і так, як-бы Богу ў дакор,
замала глядзім мы у неба,
замала шукаем мы зор;
замала мы сонца праменьняў
хапаем у прызмы вачэй,
замала ў нас будзяць натхненьняў
лугі, краскі, лес, салавей...».*

Ці такое, дзе мне чуецца штосьці з Верлена:

*«Нядаўна так, бо год назад,
таксама плакаў лістапад,
сьлязьмі сьцякаючы па шкле,
ля вокнаў мокла ноч у ймгле.
Але ў пакоі свойска так,
нас двох, п'яніна і каньяк...».*

De mortuis aut bene aut nihil?

У звязку з абнародаваннем ліставання (у фотакопіях) пэўнай групы эмігрантаў Леанід Галяк у артыкуле «Лісты цемняроў» кажа так: *«Адзін з удзельнікаў перапіскі ўжо памёр, і здаралася чуць выказы, што аб памёрлых трэба гаварыць ці пісаць толькі добрае. Гэтую думку пра памёрлых трэба, аднак, адхіліць, бо ўсё гэта гаворыцца не з дбайнасцю аб памёрлых, але на тое, каб пазачыняць раты, зь якіх могуць пачуцца няпрыемныя праўды для жывых удзельнікаў перапіскі ды іхных аднадумцаў, якія нясумніўна існуюць. Наагул-жа прыцып толькі хвалення памёрлых ня можа стасавацца ў даным выпадку, бо прыцып гэты не адносіцца да грамадзкіх дзеячоў, але толькі да асобаў, якія ня прыямалі ўдзелу ў грамадзкім жыцці і на актыў якіх можна запісаць толькі тое, што былі добрымі мужамі сваіх жонак і добрымі бацькамі сваіх дзяцей. Калі пайсьці ў сугэраваным напрамку, дык значыла-б, што трэба хваліць Сталіна, Гітлера і пад. Ясна, што праўдзівага вобразу такім чынам не атрымаем. Хваліць трэба толькі за тое, што было зроблена добрае, і ня менш энэргічна ганіць за тое, што было зроблена благое»* (Летапіс. № 10. 1976).

Цяжка не пагадзіцца.

Тамара Стагановіч

Унікальны выпадак з розных бакоў: напісаныя бацькам успаміны трымала дзесягоддзямі, не хацела выдаваць, бо — для яе пісаліся, ёй. Браў яе цягам гадоў і прыступам, і зморам. Нарэшце забраў. Выдалі. Пра ўспаміны маці загаварыла ўжо сама, таксама з засцярогаю, але з большым даверам. Выдалі! І вось, няпроста перажыўшы смерць мужа, наважылася пісаць успаміны ўласныя, трэція ў сям'і!

«Шаноўны сп. Юрэвіч! Дзякую за тэлефон ды наагул за Вашыя парады ды дапамогу. Калі спатыкаюся часам зь пісанінай, чую Вашыя словы: “сьпявайце на старонках”. Гэта надае мне адвагі пісаць далей. Сяньня рана апісала

прыгоду на станцыі ў Брно. Яна была вельмі непрыемнай, дык узяцця, каб апісаць яе, мне ня было адвагі. Сяньня рана я яе пераадолела!» (ліст ад 02.04.2014).

Тамара — 1930 г. нар. Запоўніла чатыры таўстыя сшыткі, піша пяты.

Яшчэ пра Езавітава

Чатыры старонкі рукапісу (сіні атрамант), непадпісанага, недатаванага. Невядома, хто аўтар, але чалавек, відавочна, не моцна пісьменны:

«Каля палавіны сакавіка 1946 года мне прышлося спаткацца ў Рэгенсбургу на кватэры спадарства Шчорсаў зь іх сынам, доктарам М. Шчорсам. Пасьля прывітаньня пачылася размова на розныя тэмы. Падчас размовы я задаў др-у Шчорсу наступнае пытаньне: “Спадар доктар, калі ласка, скажэце мне, што Вам ведама пра лёс генэрала Езавітава”.

Мушу зазначыць, што ў той час я ня ведаў, што доктар Шчорс апэраваў генэрала Езавітава. Пачуўшы маё пытаньне, др. Шчорс хвіліну памаўчаў, быццам-бы абдумваў, як адказаць на маё пытаньне. У часе маўчаньня я заўважыў, што па твары доктара прабегла як-бы варожжа. Пасьля маўчаньня доктар сказаў мне наступнае: “Ведаеце, спадар N, тут ёсьць некая таямніца, калі фронт пачаў прыбліжвацца, трэба было думаць аб ратунку генэрала Езавітава. Генэрал пасля апэрацыі чуў сябе даволі добра і ўжо мог памалу хадзіць. Па кароткіх зборах я вываў генэрала з шпіталю; прышоўшы на ўмоўленае месца, мы не дасталі аўта. Я пакінуў генэрала каля плоту, а сам пайшоў шукаць аўта, і калі па нейкім часе вярнуўся з аўтам, то генэрала ня было каля плоту. Аб далейшым лёсе генэрала Езавітава нічога ня ведаю”.

Даўшы гэдыкі адказ на маё пытаньне, др. Шчорс перавёў гутарку на іншую тэму. Падчас нашае размовы мне прышлося заўважыць, што доктар то зь неахвотаю, не то з сумам расказваў аб генэральце Езавітаве.

Астаючыся сам з сабою, я ня раз варочваўся к пытаньню, а што сталася з генэралам Езавітавым? Куды ён мог зьнікнуць? Чаму доктару трэба было выводзіць генэрала з шпіталю, а ці не ляпей было-б, каб аўто адразу пад'ехала к шпіталю і адтуль узяць генэрала.

Час ішоў сваім чарадом. Аб мінулых днёх і падзеях пачалі забывацца. Неспадзявана, у 1962 годзе вышла з друку аповесьць маладога беларускага публіцыстага К. Акулы “Змагарныя Дарогі”. Я з прагавітасьцю ўхапіў за гэту аповесьць, хацелася ведаць, як апісаны падзеі 1941—1945 гадоў, беспасярэднім сьведкам і ўдзельнікам якіх я ня быў. Да прагавітасьці так само дабавілася і цікавасьць, бо акрамя падзеяў так само хацелася ведаць, як апісаны тыя, што бралі актыўны ўдзел.

Чытаючы “Змагарныя Дарогі”, я асабліваю ўвагу зьвярнуў на 421 балонку, дзе аўтар піша [перапісваць цалкам цытату ня буду — лёгка знаходзіцца. — Л. Ю.]: “Наступная і ўжо апошняя вестка адносна долі генэрала Езавітава была перададзеная па бальшавіцкім радыё дзесь напрыканцы 1945-га году. Паводле яе, ‘зраднік беларускага народу й радзімы, фашыст Канстантын Езавітаў быў засуджаны ў Віцебску на кару сьмерці праз навешаньне, і прысуд быў выкананы’”.

Цікава, хто чуў гэтую перадачу, сам др. Шчорс, ці прыпадкова даведаўся ад кагось другога?

У меры так, як я чытаў, здзіўленьне маё расло — проста ня верылася, як гэта магло здарыцца, што так само генэрала, якога доктар Шчорс не знайшоў каля плоту і лічыў загінуўшым, той самы доктар Шчорс пасадзіў аўто генэрала разам зь яго ад’ютантам і адправіў на Захад. А цераз пару дзён знаходзіць у вайсковым шпіталю і адведвае генэрала?

Паўстала пытаньне: гдзе-ж праўда? Каля плоту ці ў аўце? А мо ні каля плоту і ні ў аўце праўды няма, а скарэй за ўсё ёсьць нейкая таямніца».

Дадам: для «Змагарных дарог» Кастуся Акулу пра лёс Езавітава кансультаваў доктар Шчорс.

Час

Каб адчуць хуткаплыннасць і здрадлінасць часу, не трэба занурвацца ў старадаўнія дакументы. От бярэш, разбіраючы архіў Наталлі Арсенневай, ліст ад, усяго, 15.05.1991 г. і чытаеш: «[...] *А непакою, займаю Ваш час вось зь якой нагоды. “Чырвоная змена”, якая гэтак сама, як і “ЛіМ”, “Народная газета”, у шэразе дэмакратычных выданняў Беларусі, выказалася за тое, каб вярнуць шмат што з забытага, наўмысна схаванага ў беларускай пазэіі. І хаця Вашыя ўжо вершы патрапілі ў беларускі друк, мяркуем, што не адмовіце ў гэтым клопаце і “Чырвонцы”».*

І подпіс: Алесь Карлюкевіч.

Суайчыннік Імануіл Велікоўскі

З якой бы прычыны ні глядзеў біяграфію якога замежнага дзеяча, заўсёды звяртаеш увагу на месца нараджэння: а раптам з Беларусі? Хтосьці з іх быў больш свядомым — прыкладам, як мастак-авангардыст Мікалай Казак, хтосьці проста быў з Менскай губерні — як пачынальнік амерыканскага радыё і тэлебачання Давід Сарноў... Або вось такі фацэт.

Шыман Велікоўскі нарадзіўся ў 1860 г. у Мсціслаўлі Магілёўскай губерні. Тут ён жыў да 14 гадоў (і пазнаёміўся, між іншага, з будучым гісторыкам Шымонам Дубновым), а ў 1874 г. пехатою прыйшоў у Мір: вучыцца ў вядомай далёка за ваколіцамі ешыве. Скончыўшы яе і пазбегшы царскага войска, ён бадзяўся ў пошуках працы: Прапойск, Магілёў, Кіеў, Смаленск, дзе далучыўся да сіяністаў і выявіўся настолькі актыўным, што яго арыштавалі і выправілі ў Магілёў. І што ён зрабіў? Паехаў у Маскву, мішугене! Горад, на дзіва, стаўся для яго паспяховым, але напаўпадпольнае жыццё стамляла. Ён з'ехаў.

У 1883 г. Шыман пазнаёміўся з сваёй будучаю жонкаю, і праз нейкі час яны пасяліліся ў Віцебску. І вось тут 12 чэрвеня 1895 г. і нарадзілася іхнае трэцяе дзіця —

Імануіл, пра каго, уласна, і гаворка. Хлопец з маленства быў надта ж кемлівым у навуках і ў 1912 г. скончыў гімназію з залатым медалём. У жніўні таго ж году ён паступіў на медыцынскі факультэт універсітэта ў Манпелье (Францыя), а праз год — у Эдынбургскі ўніверсітэт, таксама па медыцыне.

У 1914 г. няўрымслівага юнака можна было пабачыць у мурах маскоўскага Вольнага ўніверсітэта на лекцыях па юрыспрудэнцыі, гісторыі, а ў наступным — на медыцынскім факультэце Маскоўскага ўніверсітэта.

Тым часам у Расіі чарговы раз знайшлі ворагаў — у 1918 г. арыштавалі сіяністаў, сям'я Велікоўскіх, не чакаючы працягу, кінулася наўцёкі, і навучанне Імануіла зноў перарвалася. Але толькі ўвесну 1922 г. Велікоўскія перасяклі дзяржаўныя межы.

Імануіл скіраваўся ў Берлін, ажаніўся і выехаў у Палесціну: там цягам наступных 15 гадоў ён быў практыкуючым псіхіятрам. А ў 1939 г. пераехаў у Нью-Ёрк. От жа тут усё і пачалося.

Велікоўскі заняўся вывучэннем старажытнай гісторыі — Егіпта, Элады — і вынайшаў тэорыю «катастрафізму» ды таго, што значна пазней у расійскіх гісторыкаў (Фаменка & Со) набудзе азначэнне «новай храналогіі». Ягоная кніга «*Worlds in collision*» (1950), як і выдадзеная праз два гады «*Ages in chaos*», карысталіся надзвычайным попытам у чытачоў, але сярод іх не было, зразумела, сур'ёзных навукоўцаў.

Пра наступныя працы Імануіла Велікоўскага «*Oedipus and Akhnaton*» (1960), «*Peoples of the sea*» (1977), «*Ramses II and his time*» (1978), ягоныя ідэі і падцвярджэнне некаторых з іх (ці тое было простае супадзенне?), размовы з Альбертам Эйнштэйнам, лекцыі ў *NASA* і Прынстанскім універсітэце, пра ўсё ягонае жыццё і смерць 17 лістапада 1979 г. — абавязкова калі-небудзь напішуць і ў Беларусі. Не ведаю толькі, будзе тое паважная навуковая праца аб празарліўцы ці прыгодніцкі раман пра блазна-авантурыста.

Ліст да лювенцаў, супрацоўнікаў часопіса «Наперад»

«6.10.1953.

Дарагія Браты на Адаме, а ў рот дзёрганья на Курьлу!

Вам нейкія фантастычныя мроі мігіргіляца ў галовах ды бабковыя лісткі славы сьняца, а я ня маю чым заціркі пасаліць. Пэўна-ж, што сыты галоднаму не спагадае, і Вам сьмех, а мне палавіна пуга ў задзе.

Вось-жа, Браткі, не далей, як сьняння мне Курьла казаў: “Пан рэдактор Цвірко е дужо гарны хлопка, але я ёго бачыў першы раз і можа апошні, тому, калі-б ён яшчэ раз прыйхаў, я з прыемнасьцю вып’ю зь ім кока-колю. Але Ты гоні 1300 карбованьці!”. І дзеля таго мройце аб далейшых сукцэсах — жадаю Вам шчыра, але аб даўгу падумаіце і то хутка, бо навет у адносінах да хахлоў — гэта не таво. Калі-б ужо за друк маглі пачакаць, дык за паперу яны сваімі грашыма плацілі. Але ім цяжка і за друк, бо цяпер вельмі мала работы — кругом крызыс. Да нас тако-ж набліжаецца. На Водза [?] шмат не лічыце, бо тут яму, так сама, столькі насамасуілася, што я ўжо бачу, якая будзе нядоля Заблоцкіх: Склют кніжку прадмовы зможа напісаць*. Ляжыць цэлая піраміда макулятуры з Вашым “Наперадам”, за пару дзён дойдзе Самасуй**, далей яшчэ нейкая зараза, бязь ніякога толку, а даўгі з гэтага вісяць. А крах можа прыйсьці кожны дзень, і — прыйдзе. Таму я Вам раджу па-прыяцельску: не чакайце, як сабака клёцак, бяды на галаву са сьпеўнікам [М. Равенскага]. Расьпісалі лісту ахвяр і можаце зьбіраць год ці больш. Вышэй пуна ня скочыш, і ніхто да гэтага Вас ня прымусіць: “збіраеце сродкі”. А забавязца зь легкадумным jakos tom bedzie на тысяч прынамсі пяць — гэта ня хаханькі. Зрэшты, як хочаце, толькі перасьцерагаю: лічыцеся зь біблейным, што “пасья двух гадоў сытых прыйдзе сем худых”.

* Кніга Лукаша Калюгі «Нядоля Заблоцкіх» пабачыла свет у мюнхенскім выдавецтве «Бацькаўшчына» ў 1954 г. Аўтарам прадмовы быў Р. Склют (Антон Адамовіч).

** Маецца на ўвазе кніга: Мрый, Андрэй. Запіскі Самсона Самасуя: Аповесць. Мюнхен: выдавецтва «Бацькаўшчына», 1953. 88 с.

Але Ваша справа. Я да гэтага рукі не прылажу, а пра апошні нумар “Н” падумаіце і палагодзьце як найхутчэй. Я сяньня, будучы ў друкарні, застаў Курьлу ў распачы, бо ён мусіў некалькі сот на гвалт заплаціць, а ня меў. Спачатку ён ругаўся “аддай”, урэшце просіць “пазыч”. Я меў 250 марак, з гэтага 200 мусіў яму даць. Быццам-бы пазычыў, але як буду спаганяць, калі я яму вінен 1300?

Вершы ня пішуцца, бо жыць моташна.

Пра Вас памятаю і маеце доказы: рэклямую “Н” як магу. Вось у “Б-не” верш-гімн надрукаваны, а ў наступным нумары будзе цэлы фэльетон, у якім адну трэць прысьвяціў Ясенню* і ягонаму вялікаму каханьню. Што магу — раблю.

Будзьце добрыя, скажыце Барысу [Рагулі] — бо я ўжо столькі да яго пісаў — хай як найхутчэй дасьць Размазні [?] адказ: або рыбка, або піпка. Гэты тут ходзе, як градавая хмара, то просіць, то гразіць, а я нічога не магу сказаць.

Залучаю адзін верш з 10-і абяцаных. Прызнацца, я апошнімі часамі напісаў досыць шмат, але астальныя Вам ня пойдуць: пісаныя на маім родным жаргоні.

Калі штось выкрахчу — прышлю.

А цяпер бывайце. Шлю Вам сумнае благаславеньне цьвярозага п’яніцы. Ні то влюблёны, ні то ср... хочеця.

Дарагія грошы прысылайце, браціі!

П. Сыч».

Паўлік Марозаў

З Юрыем Дружнікавым мы пазнаёміліся ў годзе 2005, калі ён з Каліфорніі прыехаў па сваіх ПЭН-цэнтравых справах у Нью-Ёрк і завітаў у бібліятэку спраўдзіць сёе-тое для новай кнігі ды зрабіць адбіткі з некаторых уласных старых артыкулаў. Гэта пазней ужо я атрымаю з дарчым надпісам і прачытаю ягоную кнігу «Доносчик 001, или Вознесение Павлика Морозова» (1987), а тады ў артыкуле «Бюро погоды имени Павлика Морозова» вока выхапіла: «*Павлика после смерти сделали русским, ибо герой № 1 должен быть “старшим братом”, хотя*

* Сяргей Ясень — псеўданім Янкі Запрудніка.

Павлик, его родители и вся деревня были белорусы» (Новое Русское Слово. 9 января 1990).

Пазнавайма родную мову

У кнізе Кветкі Вітан «Лявон Вітан-Дубейкаўскі» (NY, 1954) змешчаныя «Народныя творы беларускія...», запісаныя Л. В-Д. Адтуль выпісваю для сябе новыя (з цікавымі каментарамі-тлумачэннямі), а часам і зусім незразумелыя: «*У вадзіноце, як у злоце*» (ці слушна разумею, няпэўны); «*Рыклівая карова не малочная (пра самарэкламу)*»; «*Глядзіць, як варона, а хітры, як чорт*» (пра флегматычнага); «*Колас, што зярнят ня мае, дагары лоб задзірае. (Пра пустых а гордых людзёў. Колас, што проста стаіць, завуць “казак”; а колас, што нахінуўся — “купец”)*» (гаградскому пазнаваць а пазнаваць!); «*Варшавякі — куку, зарэзалі суку, навесілі ў брамі, цягалі зубамі*», «*Учасьціў дый пусьціў*» (пра што гэтыя два апошнія?). Ці такое: «*Палякі былі гайдамакі, мала пра хлеб дбалі, дзеля таго прапалі*».

А наогул было б цікава пачытаць пра вобразы розных народаў у нашых прыказках-прымаўках.

Зноў пра «мугілёўскага мужычка»

Як добра, што я не прафесійны літаратуразнаўца, а значыць, маю права на асабістае стаўленне да асобных персанажаў.

«26.01.64.

Дзякуй Вам за Ваш ліст. І таксама за Рыгораў. Ня вырашыў яшчэ, ці адказваць яму, ці не. Цікавай для мяне была-б Вашая думка што да гэтага адказваць ці не адказваць. Як Вы заглядаецца, у прыватнасці, на Нехаёў выклік адказаць яму праз “Голас Радзімы”? Наагул-жа, на Нехаёў ліст можна было-б адказаць так, што ад яго нага ліста нічога не засталося-б. У гэнай “дыскусіі”, якую ён ушчаў (каб-жа ён?), я мог-бы толькі выйграць, і наш Рыгор застаўся-б з носам. Сябра ён мне — ніякі: уся-

го дзьве-тры сустрэчы. У мой час ён недзе настаўнічаў і ў Менску ня жывь. Дык аб сяброўстве й гутаркі ня можа быць. Канешне, я разумею, што гэта ўжо такі трафарэтны прыём у іх — нібыта сябры пішуць да сваіх былых сяброў. А пра сустрэчы зы мной у 1939 годзе Няхай проста збрахаў — у гэтым часе я быў яшчэ на Калыме, і, зразумела, ніякіх вершаў на Віленскім сквэры ў Менску я ня мог яму чытаць, хоць верш, пра які ён успамінае, у мяне ёсьць і зьмешчаны ў маім зборнічку. А потым і тое маё няшчаснае “Вызваленьне”, якое стала ў іх папярок у горле і якім я быццам вітаў прыход фашыстых, напісаны ня ў часе вайны, а пасля вайны, недзе аж у 1960 годзе, верш надрукаваны ў “Бацькаўшчыне”, імі перакручаны і цытаваны няпоўнасьцяй: радкі пра маё зьявольнае прапушчаюцца, а маёй натуральнай радасьці вызваленьня з турмы надаецца іншы сэнс. На гэтай хвале вызваленьню, на маіх лірычных радках, няхай сабе і вельмі сьмелых (у Рыгора няма й ня будзе ніводнага сьмелага радка), Рыгор Няхай ловіць мяне. Але я ўпэўнены, што ня толькі мільёны зьявольных, а й вусны ўсяго народу прашапталі славу Богу, сонцу і таму дню, які ўзрадзіў быў у іх надзею на свабоду, на вызваленьне. Іншая рэч, што надзея гэтая не апраўдалася. Але хопіць пра гэта.

Дзякую таксама за цікавыя навіны — ня ведаў пра іх. Вітаю Вас з посьпехамі ў галіне акадэмічнай — вельмі добра.

Графаманія Глыбіннага дайшла й да мяне. Дарэчы, высьлаючы мне той-жа ліст Рыгора Няхая, Глыбінны зьяртаецца да мяне гэтаксама, як і Няхай, як да былога сябры бязь ніякіх двукосьсяў, ці гэта ў яго такі жарт, ці ён, як выглядае, ужо звар’яцеў.

З пашанай да Вас і Вашай сям’і
Ваш М. Сяднёў».

Не той Флароўскі

Калі паспрабаваць шукаць у Google імя «Флароўскі», атрымаеш спасылкі выключна на протаіерэя Георгія Флароўскага. Але быў жа і «наш» Флароўскі,

скарызназнаўца, з якім ліставаўся Вітаўт Тумаш. Ягоны некралог тут: Вернадский, Г. В. Памяти А. В. Флоровского (1884—1968) // Новое Русское Слово. Т. 58, № 20128. 18 апреля 1968.

Да біяграфіі Вячаслава Селяха-Качанскага

Часопіс «Веча-Віе́са», год III, 1972, сакавік, № 1 (15), с. 19, мова, напэўна, адрэдагавана рэдактарам, Пётрам Маркоўскім:

«У рэдакцыю часопісу “Веча”. Я вымушаны даць належае абгрунтаваньне асьвятленьня некаторых ілжывых фактаў хлусьні ў лісьце таго-ж Гасп. Станкевіча.

Так 1. У Лютэнзэе, у лягеры ДП Беларусаў ня было, а былі Крывічы, зь якімі я нічога супольнага ня меў. Вось адзін з гэных крывічоў нейкі паддзвінскі і наклапаў — быццам у арганізаваным мной канцэрге “ўсхвалялі генералаў, навет Муравьёва”?! Трэба мець нейкую асобную подлую густасовую натуру, каб гэткае выдумаць. Я Селях-Качанскі, па матцы ўнук ведамага ў часы паўстаньня Каліноўскага лясьніка ў эканоміі графа Тышкевіча, у Астрашыцкім Гарадку, 25 вёрст ад Менску — Грыгорыя Качана. Ад прозьвішча майго дзед я ўзяў і свой псэўданім — Качанскі. Вось якая гісторыя. Гэта мой дзед па матцы Качан быў актыўным удзельнікам паўстаньня Кастуся Каліноўскага. Ён тады лясьнік, праводзіў аддзелы Каліноўскага празь лясныя гушчары, праз таемныя лясныя дарожкі, каб перакінуць іх на другія шляхі із тых дарог, дзе палкія ганчакі Мураўёва ганяліся за Каліноўцамі. А калі яны, невялічкімі іншы раз групамі, вымушаны былі адсіджвацца ў гушчарах, то дзед мой Качан дастаўляў ім навет харчы. Гэта было так! За гэта ён апынуўся ў сьпіску на шыбеніцу. Але яго адратаваў Праваслаўны (не Ўніят) Сьвятар, настаўцель Астрашыцка-Гарадзецкай царквы паравіл-айцец Іосіф Салаўевіч. Ён сябраваў з Качанскім-лясьніком ў галіне пчалаводства. Дзед быў практычны пчалавод

і дапамагаў айцу Салаўевічу ў наглядзе за пчальмі. Вось а. Салаўевіч, даведаўшыся выпадкова аб пагрозе Качану шыбеніцы, у цёмную Лістападаўскую ноч вывез Качана зь яго сядзібы Рабрышчаў ды сабе схаваў яго і дапамог прыняць Прусаўскага, бо Качан быў каталік. Салаўевіч выдаў яму старадаўнюю мэтрыку на імя Грыгорыя Качана замест Францішка Качана і гэтым захаваў яму жыццё. [...] Народны артыст Беларусі Вечаслаў Селях-Качанскі».

Матэрыял да біяграфіі артыста ёсць і ў часопісе «Баявая Ўскалось» (1970. № 10. С. 33).

На Радыё «Вызваленне»

«Шчыра дзякую за запыты прыняць удзел у сэрыі перадачаў пад назвай “Беларускія эміграцыйныя пісьменьнікі ля нашага мікрафону”. Дзеля мяне гэта было нечаканым, а таму я ўстрымаюся ад выступленьня. З пашанай да Вас, Ул. Клішэвіч. 26.5.59 г.».

Архіў Ілляшэвіча

Трэба ў Беларусі выдаць спадчыну Хведара Ілляшэвіча. Самая складаная праца для гэтага ўжо зробленая: найперш, выдрукаваныя Юрыем Попкам у Нямецчыне кнігі «Недапетая песьня» (два выданні, 1981 і 1982), а таксама «Дадатак-дапаўненьне» да «Недапетаі песьні» (1987), сабраныя ў «Архіўнай кнізе» (1997), выдрукаваныя лісты Вольгі Таполі.

Але шукаць яшчэ ёсць дзе. Зацемка ў «Беларусе» (№ 293. Кастрычнік 1981) Уладзіміра Брылеўскага «Пра архіў Хв. Ілляшэвіча»:

«Прачытаўшы ў травеньскім (289-м) нумары “Беларуса” наведаньне сп. Х. Жука ў Нямецчыне аб тым, што дачка паэты Хведара Ілляшэвіча шукае спадчыну свайго бацькі, хачу наведміць ня толькі сп. Жуку, але й цэламу беларускаму грамадзтву, што прыватны архіў сьв. пам. Хведара Ілляшэвіча знаходзіцца ў сп. Аўгена

Занкавіча, які жыве ў Саўт-Рывэры, штат Нью Джэрзі, аб чым ём сам у сваім лісьце да мяне ад 31 студзеня 1980 г. наведаміў.

Дачка Хведара Ільяхіэвіча ў 1979 годзе навязала зы мной лістоўную лучнасьць і ўвесь час яе ўтрымоўвае, у сваім лісьце ад 15 травеня 1980 году ўпаўнаважыла мяне забраць ад сп. Занкавіча архіў ейнага бацькі. У пазьнейшым сваім лісьце (ад 12 верасьня 1980 году) яна прасіла мяне пераслаць гэты архіў сп. Юраму Попку ў Нямецчыну.

Сп. Занкавіч зьвярнуць архіў Хведара Ільяхіэвіча адмовіўся. Я ўважаю, што гэтым самым ён яго прысабечыў».

Гімн Ставера

У архіве газеты «Беларус» нямала лістоў з Беларусі, датаваных пачаткам 1990-х. Некалі цікава будзе напісаць, з якімі тэмамі, справамі звярталіся да эмігрантаў вядомыя і невядомыя беларусы. Але вось выцягнуўся ліст за подпісам пісьменніка Алеся Ставера (жартавалі, што прозвішча ягонае — скарот ад «стары вершаплёт»): «[...] А заадно — выказаць спачуванне беларусам, якія жывуць далёка ад сваёй Радзімы. Мінулай вайной я, будучы яшчэ падрусткам, таксама зведаў настальгію па роднаму краю. У час блаканды Бягомльскай партызанскай зоны я ў балоце згубіў бацькоў, і фашысты завезлі мяне ў Германію, у канцлагер. Праз многа год, як вынік той настальгіі, і з’явілася мая песня “Жураўлі на Палессе ляцяць”, а пра перажытае — раман “Пад канвоем”. У якасці прывітання беларусам пасылаю некалькі новых вершаў і свой варыянт Гімна Беларусі» (ліст ад 24.07.1993).

Да ліста дакладзены тэкст і ноты (музыка Я. Яравога), але спяваць — калі будзе на тое жаданне — можна і на матыў старога савецкага гімна «Союз нерушимый республик свободных...»:

*«Вякамі стваралася наша дзяржава,
Вялі мы змаганні ў цяжкую пару,
І геній Скарыны, і Грунвальда слава
Нам шлях вызначалі: жыві, Беларусь!*

*Дружней, беларусы! Гучней, беларусы!
Гукайма: Жыве Беларусь!*

*У дружбе з усімі жыць будзем заўсёды,
Працоўную славу узнімем да зор.
У муках здабытае сонца свабоды
Для нас азарае Радзімы прастор.*

*Дружней, беларусы! Смялей, беларусы!
Шырокі прад намі прастор!*

*Пад сцягам Радзімы, пад Гербам Пагоні
Мы выйшлі ў вялікі, славуты паход.
Каб гора не зналі бацькоўскія гоні,
Гуртуйся мацней, беларускі народ!*

*Дружней, беларусы! Мужней, беларусы!
Жыве беларускі народ!».*

«Як агонь, як вада»

Іна Каханоўская: «Атрымала “Янка Купала” А. Лойкі. Вялікае і яшчэ раз вялікае дзякую. Вы не ўяўляеце сабе, як захапіла мяне гэтая кніжка, ускалыхнула, узняла масу думак, згадак.

Пэўна, А. Лойка аддае даніну неабходнаму. У яго вольна ці нявольна Я. Купала скроены паводля ўзору савецкай ідэалёгіі й сацыялістычнага рэалізму. Разам з тым, трэба справядліва адзначыць, што Лойка любіць нашага вялікага песьняра і ў сваёй працы ня раз дае нам рэальны вобраз паэты: напрыклад, спатканьне і дыялёг паміж Я. Купалам і Самойлам Тулягерам (З. Бядулем) у цягніку. Жывая сцэна! Узяў А. Лойка яе з успамінаў Купаліхі? Дарэчы, яе ўспаміны да гэтага часу цалкам не апублікаваныя. Мімаволі паўстае пытаньне: чаму?

У А. Лойкі ёсьць і фактычныя памылкі. М. Грамыка ў Жэневе ня вучыўся, а толькі быў там у часе свайго падарожжа па Эўропе. Ад другой жонкі В. Ластоўскай меў адно дзіця, і тое памерла яшчэ да пераезду ў Менск. Вобраз П. Мядзёлкі ў адносінах Купалы ідэалізаваны, яна ня вартая гэтага» (ліст ад 05.01.1984).

Казка

Пасля працы Льва Барага 1969 года іншай адмысловай кнігі пра беларускую казку, здаецца, і не было, хіба толькі кшталту «Беларуская сацыяльна-бытавая казка» Анатоля Фядосіка (Мінск, 1995) ды ўводныя артыкулы ў шматтамовіку «Беларуская народная творчасць» (хоць цалкам магу і памыляцца: за ўсім не ўсочыш). Але можна бясконца паўтараць словы Адама Міцкевіча, што, маўляў, «з усіх славянскіх народаў русіны, гэта значыць сяляне Пінскай, часткова Менскай і Гарадзенскай губерняў, захавалі найбольшую колькасць агульнаславянскіх рысаў. У іх казках і песьнях ёсць усё», толькі гэта ані не заменіць адсутнасць свайго Уладзіміра Пропа, які б паказаў тое «ўсё».

Янка Юхнавец у «Летнім адпачынку» кажа: «Казкі нашага векапомнасьць — гістарычны агляд і летаніс. Яны цьвердзяць, што людзі ўсялякіх чыноў, дзеяў і родаў аднолькавыя ў сваёй годнасьці, а асабістасьці ня толькі добрыя сярод грамадства, але ганебныя і насыцільныя бываюць... [...] — Нашыя казкі апавядаюць шмат пра згіноту волатаў... А потым усе людзі ня могуць быць роўнымі. Памятай пра прыродную спадчынасьць і памылкі. [...] — Казкі нашы — драмы і трагедыі ня толькі волатаў-асілкаў, а ўсялякіх людзкіх справаў у кажнадзённай буднасьці. Спрэчкі з душой, напамінак людзям, што людзкае і прыроднае навакольле ёсць перашкодная засадка для межаў нашага прызначэньня й існаваньня. Казкі нашыя суровыя. Яны не радзэва павучаюць да прымірэння, бо сыцэрагуць гэроя, каб ён ці я жыў даўжэй; дзеля таго ён ці я будзе, калі толькі жадае імкнуцца да гэтага, пазнаць свае жыцьцёвыя памылкі, а тады можа памерці ў роспачы растаньня із сапраўдным жыцьцём (а жыцьцё ёсць сума ўсялякіх рэальнасьцяў, дзе кожная рэч сама ў сабе ёсць большая чымсьці сама рэч), але толькі з умоўнай успрымальнасьцяй згоды прымірэння. Чалавек не народжаны быць шчаслівым. Шчасьце ў пакутах. Пакуты жыцьцёвыя прымушаюць чалавека быць прафэсыяй для працадаўца

жыццця. Алегорыі, а разам зь імі сымбалі ў драматычных падрабязнасьцях карцівяць трагічнасьцяй для ўсякіх завіхаў жыццця. Гэтая сьвятасьць навучэньня цягне прымірэньне. Прымірэньне асьцярожнае ці наўмыснае, ці то спакусьлівае заўсёды прадыктаванае распачай. Распач — гаркаватая луста хлеба! Для асабістасьці яна спраўны выкрутас, скажальнік, каторы выгібіцца быць самім сабе вартасным, але ў агульнанацыянальным яно ёсьць неспаданнае захаваньне еднасьці, ухіленьне ад задавальненьня панаваньня. Прызначаецца накінены шаблён няздольнасьці ды слабасьці, бо там поўная здранцьвелая воля распачы. Прымірэньне — трагедыя, накінутая распачай! Возжыкавы рукавіцы, падараваныя ворагу, або вярблюджае захаваньне — міну бязводную пустэльнію!» (Запісы БІНіМ. 2003. № 26).

Да гэтай тэмы, да казак абавязкова трэба будзе вярнуцца.

Самы скандальны эміграцыйны верш

Гэта, без сумніву, сяднёўскі, з-за апошняга радка:

*«Звычайны я. Я славы не прыдбаў —
я толькі кропля ў акіяне.
Мяне сярод клапотаў і забаў
ніхто з патомкаў не памяне.*

*Я ціха дзень за днём жыву,
самотны я і нецікавы.
Іду адзін, схіліўшы галаву,
і міма вопліскаў, і міма славы.*

.....
Я сам сабе адзін вялікі».

Сінанімія

Размаўляем з спадаром Вітаўтам пра аднаго менскага дзеяча, некалі моцна актыўнага ў публікацыях пра эміграцыю, а цяпер афіцыйнага чыноўніка. Кажу

пра таго: «Не хацеў-бы абазваць яго хамелеонам, але...»
Я: «Маці на такіх казалі: флюгер». Ён: «Флюгер? Добра! А ў нас, на эміграцыі, іх называлі КВД: куды ветер дуе».

Паказальна, што абрэвіатура — рускамоўная...

Літаратурны побыт

«8.VII.54 г.

Глыбапакаважаны сп. др Станкевіч!

Пачынаю гэны ліст да Вас з найбольш балючага, як для мяне асабіста, гэтак і для пераважнае большыні нашых паэтаў і пісьменьнікаў на чужыне. Маю на ўвазе № 1 часопісу “Конадні”. Хаця я і сам у гэным нумары ўдзельнічаю й належу да Рэдакцыйнае Калегіі часопісу, але сёння склаў заяву аб сваім выйсьці з Рэд. Кал., бо лічу, што лінія, якую абраў часопіс, зусім не спрыяе развою й росквіту нашае літаратуры на чужыне.

Пачынаю з назову. Ён — штучны, кніжны, лябараторны. Прыпушчаю, што магчыма недзе ў адным з шматлікіх наветаў Беларусі і ўжываецца тэрмін — конадні, але затое для ўсіх іншых беларусаў гэны тэрмін незразумелы. І калі кажны запраўдны пісьменьнік вельмі асьцярожна ўводзіць ці спрабуе ўвесці той ці іншы наветалізм у літаратурную мову, дык тым больш ці варта, каб наветалізм стаўся назовам літаратурна-мастацкага часопісу. З аднолькавым посьпехам можна назваць часопіс — Кагадзе або Балазе. Уся штучнасьць назову Конадні яшчэ больш кідаецца ў вочы, калі параўняць яго з назовамі нашых ранейшых літаратурных часопісаў на чужыне, як “Пагоня”, “Шыпына”, “Сакавік”, “Баявая Ўскалось” — іхныя назовы сымбалічныя і разам з тым зразумелыя для кожнага шчырага беларуса.

Мова й стыль ва ўсім № 1 часопісу Конадні ня менш лябараторная за назоў — яны падагнаныя пад адзіна назоўнік дробу. Таму мімаволі ствараецца такое ўражаньне, што ў часопісу ўдзельнічаюць 1–2 аўтары пад роз-

нымі псеўдонімамі. Гэтая казённая нівеліроўка забівае пісьменьніцкае апрычонае Я, бо дасьпелыя пісьменьнікі розьняцца паміж сабой ня толькі стылем (агульнавядома — стыль гэта чалавек), але і адметнасьцямі лексыкону. Таму менавіта літаратурна-мастацкі часаніс мусіць не забіваць, а, наадварот, дапамагаць кожнаму пісьменьніку цалкам выявіць або знайсці сваё Я. Між тым, карыстаючыся мэтадам часанісу Конадні, можна адразу з таго ці іншага маладога паэты ці пісьменьніка зрабіць эпігона. Можна нават старэйшага паэту ці пісьменьніка калі не зрабіць эпігонам, дык надаць яму ў вачох здзіўленых чытачоў выгляд эпігона.

Кажны літаратурна-мастацкі часаніс імкнецца да таго, каб згуртаваць вакол сябе як найбольш літаратараў, імкнецца да таго, каб не адштурхоўваць, а прыцягваць да сябе і вялікіх, і малых (у сэнсе стажу) паэтаў і пісьменьнікаў. Няхай яны розьняцца паміж сабой стылёва — у гэтым акурат і палягае багацьце літаратуры, няхай яны належаць да розных эміграцыйных палітычных плыняў — толькі па-за жалезнай заслонай існуе адна партыя. Усе гэтыя нібы разьбежнасьці пры наяве адпаведнага падыходу з боку рэдакцыі часанісу ні ў якім разе не перашкодзяць ім вычуваць сяброўскае “пачуцьцё локця”. Між іншым, бальшыня беларускіх літаратараў на чужыне апынулася па-за часанісам Конадні. Чаму? Па-першае, таму, што іхнія погляды на літаратуру і мову, а значыцца, і іхняя творчасць не адпавядаюць поглядам і густам гаспадароў часанісу Конадні. Па-другое, таму, што належаць да тае ці іншае палітычнае плыні, а значыць, выглядаюць у вачох гаспадароў часанісу Конадні бадай што як “ворагі народу”. Па-трэцяе, таму, што да шэрагу нашых добрых літаратараў на чужыне проста адразу не звярнуліся з абавязковай у дадзеным выпадку ветлівай просьбай аб супрацоўніцтве. Маю на ўвазе — Хмару, Дудзіцкага, Клішэвіча, Ліманаўскага, Золака, Вярбу, Жывіцу, Жамойду, Ніну Змагарку, Міколу Вольнага, Змагара, Козыра, Грэскага, літаратурны маладняк з “Наперад”,

“Моладзі”, “Віці” і інш. І пасьля ўсяго гэтага няма нічога дзіўнага, што часопіс Конадні зпрычыніўся не да згуртаваньня, а да разьбіцьця пісьменьніцкае сям’і.

Яшчэ не пасьпеў выйсьці ў сьвет № 1 часопісу Конадні, як зь ягонае Рэдакцыйнае Калегіі выдалілі Ўладзімера Сядуру, які, па-сутнасьці, заклаў фінансавы падмурак для выданьня часопісу. Супраціўляўся гэтаму выдаленьню толькі Віцьбіч, але бяз посьпеху. Сам пакінуў Рэд. Калегію М. Менскі ў сувязі з прычынамі прынцыповага парадку. Калі выйшаў у сьвет № 1, ягонаму ўдзельніку Кавылю зусім безпадстаўна кінулі абвінавачваньне ў плягіяце аж двух аўтараў. Мартына Люціча карэктары ды стылізатары гэтак зыначылі, што ён проста не спазнаў сваё апавяданьне ў друку й склаў заяву, што надалей нічога агульнага ня мае з часопісам Конадні. Сёньня склаў сваю заяву аб выйсьці з Рэд. Кал. Віцьбіч. Удзельніку № 1 Я. Юхнаўцу (Я. Юхневічу) зусім недвухсэнсоўна зазначылі, што ён трапіў у гэны нумар у сувязі з бракам матар’ялу і г. д. і г. д.

Крый Божа, не зьбіраюся ў “крыжавы паход” супраць літаратурна-мастацкага часопісу Конадні. Запраўды, хто можа ў дэмакратычных умовах забараніць 1–2–3 літаратарам мець свой уласны часопіс, а тым больш свае собскія погляды на літаратуру і мову. Аднак у тых-жа самых дэмакратычных умовах, дзеля якіх мы тым часам спакінулі сваю паняволеную Бацькаўшчыну, ніхто не прымусіць усіх іншых літаратараў падпарадкавацца “генэральнай лініі”. Мой гэны ліст не для друку. Напісаў яго вылучна таму, што мне, дый ня толькі мне, вельмі хочацца, каб альманах “Бацькаўшчыны” не нагадываў часопіс Конадні.

Спадзяюся, што Вы мяне зразумелі.

Шчыра зычу ўсяго найлепшага.

Прывітаньне ад нас усіх для Вас і Вашае Сям’і.

З глыбокай пашанай Юрка Віцьбіч».

Альбом Вацлава Ластоўскага

Не магу сказаць, ці багата (і дзе?) захавалася яшчэ нявыдадзенай спадчыны Вацлава Ластоўскага, але хіба і ягоны альбом варта было б прынамсі алічбаваць і выставіць у сеціве. Альбом, пра які Антон Шукелойць у артыкуле «Вацлаў Ластоўскі як этнограф. Да 50-х угодкаў гібелі з рук сталінскіх катаў» піша наступнае:

«Ластоўскі кіраваў дзвюма экспэдыцыямі: першай улетку 1925 году маршрутам Слуцк — Асташкавічы з удзелам працаўніка Беларускага Дзяржаўнага Музею А. Панова й мастака-фатографа Гальмачана, якая сабрала шмат экспанатаў. Гальмачан сфатаграфавалі шмат цікавых старавечных аб'ектаў: цэркваў у беларускім стылі драўлянага будаўніцтва, іконаў народных маляроў, могілкаў, вясковых будынкаў, прадметаў штодзённага карыстання, народнай вопраткі, народнага мастацтва ды антрапалягічных тыпаў мясцовага жыхарства — разам каля 300 здымкаў.

З фатаграфіяў тае экспэдыцыі былі зробленыя чатыры вялікія й прыгожыя аформленыя альбомы. Адзін зь іх быў перахаваны супрацоўнікам Ластоўскага, мастаком-рэстаўратарам Беларускага Дзяржаўнага Музею Габрыелем Віерам. У часе Другой сусветнай вайны альбом той, зыдэнтыфікаваны падпісам пад здымкамі (на аснове захаваных экспанатаў, старых інвэнтарных кнігаў БДМ ды іншых дакумэнтаў), быў вывезены зь Беларусі і перахоўваецца цяпер у Бібліятэцы й Музеі імя Ф. Скарыны ў Лёндане» (Беларус. № 349. Ліпень 1988).

Віцьбіч пра Абуховіча і царкоўнікаў

«Як і Вам, мне падабаецца Альгерд Абуховіч. Ня выпадкова таму адзін са сваіх контразавяртанскіх фэльетонаў скончыў ягоным:

*Буду вольным ваўкалакам,
Ты-ж — на прывязі сабакам!*

Ён і выдатны прэзаік — ягоныя гэроі жывуць дагэтуль. Гэтак, напрыклад: “На шлюбe кс. Рава меў мову, пачынаючыся ад слоў: «Рука руку мые, а якая-ж міласьць ёсьць між рукамі? Нага нагу падпірае, а якая-ж ёсьць міласьць паміж нагамі?»”.

Адразу згадваецца тутэйшы казнадзья а. Мікалай Лапіцкі, які ў сваім казаньні заўважыў: “Парахвіяне, я ваш тэлефон перад Госпадам Богам”. Ня можна таксама прайсьці абьякава паўз і атаесамлеваньня Арх. Васілём сябе з Арх. Макарыёсам. Аднак гэта яшчэ саматужніцтва ў параўнаньні з казаньнем, агалошаным у маім родным Вяліжы, у канцы мінулага стагодзьдзя. Адзін зь вяліскіх сьвятароў на ўзор вядомага казаньня Фэафана Пракаповіча над труной Пётры Першага гэтак сказаў у часе пахаваньня мясцовае купчыхі: “О, велижане, что мы видим, что мы делаем? Акулину Ивановну погребаем! Кого мы видели среди матросов? Акулину Ивановну! Кого мы видели среди солдат? Акулину Ивановну!”. Люблю Абуховіча!» (ліст ад 24.06.1967).

Ад Дануты Бічэль-Загнетавай

«Дарая спадарыня Наталья [Арсеннева]! Шчыры дзякуй за ліст, якога я чакала. Мяне вельмі цешыць і здзіўляе людскі настрой, зь якім Вы да мяне пішаце. І я думаю, ці гэта агульны настрой таго сьвету, у якім Вы цяпер жывеце, ці гэта Вы такая чыстая й мудрая, як і Ваша паэзія, ці ўсё, разам узятае... Бо прачытаць Ваш ліст, што глынуць нейкай чысьціні, якое тут, у нашым краі, ужо зусім не засталося. У нас брудна, трывожна» (ліст ад 11.04.1991).

Уладзімір Самойла

З артыкула Станіслава Станкевіча: «Асоба й дзейнасьць Уладзімера Самойлы ані ня сугучныя сянньняшняй нацыянальнай палітыцы партыі. Для нас-жа постаць Уладзімера Самойлы вельмі характэрная» (Беларус. № 262. Люты 1979).

Сышла тая партыя, змяняліся дзяржаўныя сцягі і сімвалы, а спадчына гэтага «характэрнага» для беларусаў дзеяча так і застаецца несабранай.

Ліст у рэдакцыю

«Гаспадар Рэдактар! Ветліва прашу зьмясьціць у Вашым паважаным часопісе мой пратэст у зьвязку з артыкулам аб рэформе календара, надрукаванага ў № 21 “Вядомасьці Польскае”.

Я нарадзіўся 24 ліпеня 1887 году ў Умані. Дзень 24 ліпеня быў, да гэтага, днём сьв. Сабіна і Ольгі. Бацькі мае выбралі для мяне імя Сабін, і мясцовы ксьндз настаяцель ахрысьціў мяне гэтым імем. Даўгія гады было ўсё ў парадку. Пад апекай сьв. Сабіна я быў шчаслівы і задаволены. Узрастаў я здаровы, скончыў гімназію з нагародай, афіцэрскую школу, мая вайсковая кар’ера ў арміі пасувалася напярод хутка. Сьв. Сабін захаваў мяне здаровым і цэлым падчас 1-й і 2-й сьвятовых войнаў, даў мне магчымасьць эміграваць да Аўстраліі і на мой старэйшы век заапекаваўся для мяне пэнсіяй. Аж раптам стаўся неспадзяваны шок! Мой Патрон сьв. Сабін скрэсьлены з календара... За што? За якую правіну? Можжа, быў у нацыцкім руху? Ці можжа стаў гэрэтыкам на гэтым сьвеце? А я на старыя гады афіцыйна стаўся пазбаўлены майго Патрона. І нашу імя, якое не існуе, і застаюся бяз Апекуна!

Хто зь неба дае гэткае ўпаўнаважаньне касьцельнай адміністрацыі на зямлі да гэтых дзеяў? Я губляюся ў дамыслах і гэткай дэградацыі майго сьв. Патрона зразумець не магу, і я глыбока ўзрушаны і незадаволены. Каб падкрэсьліць маё незадавальненьне і падцьвердзіць пратэст мой чынам, заяўляю, што калі да дня 24 ліпеня мой Патрон ня будзе павернены на належнае яму мейсца ў ліку сьвятых, я перайду на лона Царквы Праваслаўнай, у якой Сьвятых ніхто не выкідае зь іхных становішчаў. З паважаньнем, Сабін Даманьскі. “Вядомасьці Польскае”, 22.6.1969 г.» (Праваслаўным Шляхам — Orthodox Way. Выдаецца вернікамі Беларускае Праваслаўнае Царквы ў Аўстраліі Юрыздыкцыі Ёўсяленскае Патрыярхіі. Спасаўскі нумар. № 2 (18). 1970. С. 21–22).

Настаўнікі

Збіраю пра настаўнікаў, якія заўсёды — убаку, па-за пісьменнікамі, мастакамі, палітыкамі, гісторыкамі. І як чыннікі беларускай гісторыі, і як асобы. Хоць перакананы: страціўшы настаўніка — страцім усё.

Міхась Лужынскі, былы вучань Маладзечанскай гандлёвай школы, дырэктарам якой быў Барыс Кіт, згадвае пра сваіх:

«Заступнікам дырэктара быў др. Дзімітрыеў — віленскі юрыст, што спецыялізаваўся ў гандлёвым праве. Ён выкладаў гандаль і права. Гэта быў надзвычайны чалавек. Перад вайной ён быў заможны й вельмі багата апранаўся. Ён нагэтулькі выдзяляўся сярод бедна апранутага натоўпу ваеннага часу, што яму салютавалі нямецкія жаўнеры і ахвіцэры. У яго на кожны дзень тыдня быў іншы касцюм. З трэйцяга гузіка камізэлькі зьвісаў таўсты залаты ланцужок. У правай кішані камізэлькі быў залаты кішэньны гадзіннік, які наш выкладчык даставаў усяго адзін раз на гадзіну, заўсёды каля пяцёх хвілін да канца лекцыі.

[...] Чалавекам, які прышчапіў нам любасьць да беларускае мовы, быў выкладчык беларускае літаратуры Янка Давідовіч. Гэта быў таксама пэдант, ён густоўна апранаўся і вельмі карэктна трымаўся. Гутарыў крышталёва чыстай літаратурнай мовай, вымагаў гэтага ад нас, і мы старанна яму насылядоўвалі. Ён прымушаў нас чытаць, і кожны другі тыдзень выклікаў, каб папытацца, хто што за апошні час прачытаў. Раз выклікаў адну паненку й спытаў, што яна прачытала, а яна — “Самотнэ душэ”. Відавочна абураны, настаўнік павышаным тонам сказаў: “Чытай Сянькевіча, Гогаля, Талстога, а ‘Самотнэ душэ’ пакінь, бо сама такою застанешся”.

Беларускую мову выклдала сп-чна Оля Пагуда — прыгожая сінявокая бляндынка, у якой мы ўсе, хлапцы, былі закаханыя. На пачатку 1944 г. яна перажыла асабістую трагэдыю. Ейны нарэчаны, Юльян Саковіч, ахвіцэр Беларускае Краёвае Абароны, быў сярод белага дня застрэ-

ляны ў Лідзе польскім падпольем. Ох, як відавочна завяла гэтая сінявокая кветка». (Яшчэ пра Маладэчанскую гандлёвую школу // Беларус. № 308—309. Студзень — люты 1983).

Антон Адамовіч пра Якуба Коласа

Калі не памыляюся, гэты тэкст не ўвайшоў у найпаўнейшы, на сёння, збор літаратуразнаўчых твораў крытыка, выдадзены ў Менску. Называецца ён «Якуб Колас. 3.XI.1882—13.VIII.1956) і пачынаецца невялікім рэдацыйным тлумачэннем: «На першыя ўгодкі на Коласу ў газэце “Бацькаўшчына” за 11.VIII.1957 з’явіліся, пад гэткамі і загаловам, падпісаныя празрыстым у нашых абставінах крыптанімам — ініцыяламі А. А. — нататкі пра паэту, якія, на прапанову спадкаемца “Бацькаўшчыны” “Беларуса”, падаюцца тутак, крыху адчышчаныя ад некаторых дэталей, часта проста стылістычнага парадку, ня гэтак істотных для агульнага абраза, які мог-бы ў сьняжняга чытача адно зацямяцца імі».

Нататкі — у тыповым Адамовічавым стылі, іх карціць выпісваць усе, цалком:

«У Коласа найпершае ды і найшчырэшае бадай затоенае жаданьне добра падглядзіў Адам Бабарэка. У першым жа друкаваным вершы — “Наш родны край”:

А як песьня панясецца —
Колькі ў песьні тэй нуды!
Уцякаў-бы, бег, здаецца,
Сам ня ведаеш, куды...

І веданьне знайшлося — прыйшло з “Нашай Доляй”, у якой выдрукоўваўся той першы верш, зь беларускім рухам, рухам адраджэнскім, які й тую “Нашу Долю” надрукаваў: уцякаць, уцячы — ад беспрасьветнай бяды й нуды “нашага роднага краю”, ад адвечнай бяспатольнай песьні гэтай бяды й нуды — ёсьць куды. [...] Пакуль фізычна жыў Колас, жыў у ім і затоены той комплекс — “уцячы” і “застацца самым сабою”».

Братавае

Успамінае Міхась Міцкевіч: «Ад 1915 да 1939 г. Колас ні разу не наведаў сваіх родных. Нават і перапіскі амаль што ня было. Зь некаторых пісем 1920-х гадоў выразна выяўляўся нейкі страх... і перапіска была спыненая» (Беларускі Сьвет. № 22 (51). 1991. С. 29).

Да бібліяграфіі аўтара «Майго мястэчка»

«Што датыча “Гвязды Полярнэй”, то я пачаў пісаць у яе таксама недзе ў сярэдзіне 50-х гадоў і закончыў у 1978 г. Справа ў тым, што яны зьмяшчалі мае зацемкі ў разьдзеле “Лісты Чытэльнікув” да таго часу, пакуль са мной маглі палемізаваць, часамі нават у абразьлівым тоне, апанэнтны, падобныя да Дашкевіча. Але калі я ўзяўся за працу крыху паважней і пачаў цытаваць некаторыя факты, паходзячыя ў большасьці з польскіх жаролаў, яны перасталі іх зьмяшчаць. На мае неаднаразовыя запытаньні рэдактар Гэрынг даваў адказы: “Полеміка на тэн тэмач часо-во встэжымана”. Цяпер-жа ўжо ад даўжэйшага часу яны ня зьмяшчаюць нічога ані на беларускія, ані на ўкраінскія тэмы.

Апрача “Гв. Пол.” я прабаваў пісаць у лёнданскую “Газэта Недзельна”, пратэстуючы супраць прысабечваньня палякамі Ольгі Корбут. Яны таксама майго артыкулу не зьмясьцілі, аднак я атрымаў ад рэдактара сп-ні Кінгі Шчанецкай прыватны ліст, у якім яна выясьняла, што зьмясьціла гэты захопніцкі артыкул ў выніку непайнфармаванасьці.

Што датыча апошняга пытаньня, то цяпер ужо ня існуючы Н. Ёркаўскі польскі штодзёньнік “Новы Сьвят” у 50-х гадох быў зьмясьціўшы вершы Сыракомлі-Кандратовіча з зацемкаў, што ён пісаў ня толькі па-польску, але і па-беларуску. Крыху пазьней былі таксама зьмешчаныя вершы-пераклады беларускіх паэтаў, але якіх, на

вялікі жаль, сёння ўжо не памятаю. Таксама ня маю гэтых №№ газеты, бо шмат чаго ў мяне загінула пасля гурагануў 70-х гадоў і пасля зладзейскага ўламаньня ў маю хату. Сучасны спадкаемец “Новаго Сьвята” штодзёньнік “Новы Дзеньнік”, паколькі мне ведама, нічога аб беларусах не зьмяшчае, ды і, прызнацца, што гэту газэту я бачу вельмі рэдка» (ліст ад 19.06.1980).

Пра этыку

Наталля Арсеннева, сакратарка БІНіМа: «Ніякіх тэхнічных сілаў наразе ў нас няма. Я ўжо хацела была артыкул Акіншэвіча вечарамі перабіваць па кавалку на машыныцы, сама робячы гэта на кватэры ў сп. сп. Тулейкі й Ніхаёнкі, але “наш бацька” [Франц Кушаль] запратэставаў, кажа, “хутка яшчэ падлогу будзеш мыць у Інстытуце”, дык так і засталася. Гарошкі я ня бачу, езьдзіць да яго ня маю часу, ды гэта й бязмэтна, да Уладыкі Васіля, манаха, мне як жанчыне езьдзіць не выпадае, застаецца, хіба, Вам лістамі на іх насядаць» (з недатаванага ліста да Вітаўта Тумаша).

Лінгвістычная палітыка

Гісторык Часлаў Будзька ў прыватным лісце піша: «Адраджэньцы, паўтараю, стараліся рабіць дзьве рэчы адначасова. З аднаго боку, Беларусь адсунуць ад Расеі, з другога боку — Расею адсунуць ад Беларусі. [...] Калі нацдэм перакладаў расейскую кніжку на беларускую мову, пад тытулам ён падаваў “пераклад з расейскай мовы на беларускую”. Калі-ж сяньня бальшавікі перакладаюць расейскую кніжку на беларускую мову, яны зазначаюць: “пераклад з рускай мовы на беларускую”. Інакш кажучы — тое, што нацдэмы аддалі, тое бальшавікі сяньня збліжаюць» (ліст ад 08.02.1953).

---

* Маецца на ўвазе Мікола Гарошка.

Віцьбіч у вабароне

«29.02.64 г.

Глыбокапаважааны Спатар Доктар Тумаш!

Вельмі й вельмі ўдзячны за ветліва дасланыя Вамі №№ “Беларуса”. Прашу прабачэньня, што гэтак спозьніўся з адказам на Ваш добры ліст — ператраўляў сваю крыўду (ці “крыўду”?). Значыцца, патрабаваўся нейкі час, каб знайсці часова згубленую душэўную раўнавагу, а тым самым аднавіць колішняе пачуцьцё аб’ектыўнасьці. Дык дазвольце цяпер, у апошнім пляне, выказацца аб адным твору, зьмешчаным у № 83 “Беларуса”.

Маю на ўвазе артыкул Масея Сяднёва “Перачытваючы Якуба Коласа”. Мяне бадай ня здзівіла, што ўласнае гэткае артыкул напісаў здаўня званы Масей Сяднёў, але затое дужа здзівіла, што яго зьмясьціў на сваіх старонках “Беларус”. Бо справа ў тым, што гэты артыкул зьняважае наш народ ды ягоную эміграцыю, абурае кожнага больш-менш добрага беларускага патрыёта.

Перадусім, абстрагуюся ад асабістае якасьці Масея Сяднёва — ад занадта высокага падыходу да свае ўласнае асобы. Запраўды, аб сабе ён выказваецца — мы — (“Мы, Николай Второй”?) і далей скрозь ужывае аж празьмерна “Я”. Ну няхай ён сам для сябе й Вялікі, але гэтае не дае яму аніякага права на тое, каб спрабаваць накінуць нашаму народу, а значыцца ўсім нам, нейкі комплекс ніжэйшасьці.

Параўноўваючы Янку Купалу і Якуба Коласа з Гётэ, Дантэ, Байранам, Міцкевічам, Пушкіным і г. д. Масей Сяднёў прыйшоў да сумнага выснаву, што яны замалья, убогія, нейкія мясьцячковыя. Ці хіба гэта праўда? Для запраўднага беларуса Янка Купала, Якуб Колас, Алесь Гарун, Зьмітрок Бядуля, Максім Багдановіч і г. д. і г. д. ні з чым няпараўнальныя, няпаўторныя, ніколі нязабытныя.

Ня падлягае сумлеву, што Амазонка больш велічная за Нёман, але толькі Нёман дарагі. Бяз сумнёву Манблян вышэйшы за Сьвятую гару, але толькі яна для нас сьвятая. Пэўне-ж, прыкладам, Нью Ёрк больш за мястэчка Зацьвілішкі (Алесь

Гарун), але затое апошняя больш утульнае для сэрца. Таму і згадваюцца радкі з цудоўнага Уладзімера Хадыкі:

“І цяпер мне ня верыцца ў моц гаманін —
Што пякней Беларусі Швайцарыя!..”.

На думку Масея Сяднёва, усё-ж Янка Купала і Якуб Колас ня вінаватыя ў сваёй “ніжэйшасці”, бо яны ня ў стане былі ўзьняцца над сваім беларускім народам — убогім, усімі пагарджаным, увогуле — нейкім смаркатым у параўнаньні зь немцамі ці французамі. Хлусьня! Ён зусім ня ведае нашае старога дый новага гісторыі. Як і ня ведае надзвычай багатага беларускага фальклёру, які стаіць значна вышэй за расейскі ды польскі. Як і ня разумее ён з гэтага прычыны вялікіх магчымасцяў нашага народу.

І мне таму Масей Сяднёў нагадвае Максіма Горкага, які ў сваім лісьце да Кацюбінскага пісаў: “В Белорусии есть два поэта: Якуб Колас и Янка Купала. Очень интересные ребята”.

Усё-ж колькі вялікадзяржаўнае, тыпова расейскае пагарды ў гэтым тэрміне “ребята”. Ці хіба-ж калі-небудзь Максім Горкі ужыў-бы выраз “ребята” да сваіх расейскіх сучаснікаў — Талстога, Чэхава, Караленкі, Буніна, Купрына, Андрэява і г. д.?

Мне здаецца, што я крыху разумею, хоць і зусім не апраўдваю прычыны лёгкадумнага падыходу Сяднёва да Коласа й Купалы. Нарадзіўся Сяднёў у беларускай сялянскай сям’і і змалку гаварыў вылучна па-беларуску, потым пайшоў у беларускія ніжэйшую і вышэйшую школы. Усё гэтае для яго з калыскі натуральнае, а між тым яно зусім не звалілася зь неба. Дзякуй Янку Купалу й Якубу Коласу, што, нягледзячы на самыя неспрыяльныя ўмовы, яны пракладалі шлях да гэтага. Ня кажу ўжо пра іхнюю вялікую ролю ў стварэньні беларускае літаратурнае мовы й літаратуры. І таму ўрэшце-рэштаў ня варта нагадываць вядомую хатнюю жывёлу пад дубам.

А вось прабачце за асабістае, нешта зусім іншае мелася ў мяне. Выйшаў я з абмаскаленага асяродзьдзя, пачаў пісаць па-беларуску жывучы ў... Маскве, на заводах якое

я бяз малага 10 год зарабляў сабе права на жыццё і вышэйшую асвету. Пры наяве самых благіх умоваў для гэтага я знайшоў сваю Беларусь, а таму ў мяне зусім іншы падыход да Яе. Каб Яе ня было, дык можа ня варта было-б жыць! [...]».

«Нікогда и ничего не просите»

«Пазыцыя-ж гэтая з гранічнай яснасьцяй і вялікай кра-самоўнасьцяй выказаная ў надрукаваным у № 41 “Дзяньніцы” за 1918 г. Коласавым вершы “Не прасі...”, які дзеля гэтага, а таксама дзеля ягонай малазнанасьці (а немалой агульнай ідэйнай ды мастацкай вартасьці да таго-ж) пададзём тут цалком:

Не прасі, ня гнісь ніколі
Траўкаю пахілай:
Сам пружыны сваёй долі
Выкуй уласнай сілай;
Бо хоць кажучь, што з паклону
Не баліць галоўка, —
Не ўважай: зь ярма-прыгону
Выйшла гэта слоўка.
Не прасі, не спадзявайся
Ў жыцці на падмогу, —
Сам зь нягодай барукайся,
Сам прабі дарогу.
Хоць памогуць табе людзі
Вышукаць дарогі,
А саб’ешся — зноў ты будзеш
Абіваць парогі.
Не масьціся к сільным, дружа,
Зьмейкаю-бярозкай,
Бо ня выйдзеш век спад гужа,
Згубіш вобраз боскі.
І ў людзей ты гонар страціш,
Усе цябе зракуцца:
Лепш зламацца вольным, браце,
Чым цярпець ды гнуцца.

Запраўды, ці знойдзеца ў цэлай нашай літаратуры другі, вайстрэйшы ды трапнейшы выпад супраць усяе тактычнае лініі ўгінання-“наклону”, “машчэньня да сільных”, “абіваньне парogaў” (і чыіх? Самых разганялаў нацыянальнага руху, што выявілі сябе гэтакімі яшчэ ў канцы 1917 г., у Першым Усебеларускім Кангрэсе!) — “генэральнае” лініі беларускага нацыянал-бальшавізму і ягонага прысяжнага ідэялёга, самога рэдактара тае “Дзяньніцы”, дзе гэта друкавалася? А як-жа гістарычна прарочым аказаўся тут Колас што да долі абодвух (“згубіш вобраз боскі”...).

[...] У сучасных выданьнях Коласа верш “Не прасі” зьяшчаецца пад нованададзеным загаловам “Будзь цьвёрдым”; “Дзяньніца”, як месца першага надрукаваньня твору, не падаецца, а час яго адсоўваецца аж да 1928 г.; час напісаньня датуецца 1912 г. Усё гэта ўжо выглядае на пэўнае, казаў той, “замятаньне сьлядоў”... Сам тэкст вершу таксама крыху перарэдагаваны, і прынамся ў вадным месцы ня толькі чыста стылістычна: замест “лепш заламацца” цяпер чытаем “лепш змагацца”» (Антон Адамовіч. Якуб Колас у супраціве саветызацыі. Мюнхэн, 1955. С. 27–28).

Успамін пра Ластоўскага?

З ліста да Вітаўта Гумаша:

«Вельмо паважаны і дарагі Спандару Доктару! *Radam do pog!* Ужо больш не патрэбна штодня чакаць гэтага званочка, і гадзіньнік стаўся амаль што зусім непатрэбны. І я сам ужо толькі “retired warehouse worker”, маю пэнсыю (142 разам із Паняй, а пасья Н. Году 7 % надвышкі), пакуль што дастаю і як бязпрацоўны работнік па 22 дал. на тыдзень. Ведама, што гэта менш, як была, але ж пражыць можна. Жывем разам усе, старыя, маладыя і малыя. Далучылася да нас і сястра жаны, бо яе муж лекар Эльсбергас памёр сёлета.

Пакрыху пішу да *Lietuviu Encyklopedija* аб бел. пісьменьніках, калі ласка, пераглядзіце частку таго, што ўжо

* Маецца на ўвазе Зміцер Жылуновіч.

надрукавана, і я не пасьнеў падраць. Тутака пабачыце і што робіць рэдакцыйная цэнзура. Бібліяграфіяй займаюся, але-ж гэны Летувіскі Культурны Фонд страшэнна зацягнуў друкаваньне бюлетэну, цяпер сьпяшаюся яго падагнаць. Значна больш часу маю, і здаецца мне, што трэба было-б хоць нашых часапісаў бібліяграфію ўлажыць, бо ўжо даўно нічога ня чуваць аб сп. Панькову і Беларускай Бібл. Службе. Маю “Запісы” і “Конадні”, “Зьніч” і “Божым Шляхам” і пачынаючы з 1953 г. “Бацькаўшчыну”. Можна, у сп. Пануцэвіча ёсьць поўны камплект, спадзяюся яго скарыстаць. Успаміны аб В. Ластоўскім напісаў даўно і малы адрывак пацытаваў аднаму із нашых пісьменьнікаў. Казаў я аб бл. п. В. Захарку, успамінаў свой адказ на яго кпіны зь мяне за тое, што я ізь Вязьмы, знача “ракаед”. І сп. ХУ так абразіўся на мяне за гэты адказ, што я схваў успаміны, няхай вылежваюцца. Пасьля 65 г., а мая Пані ўжо і 70 мае, сталі мы абодва часьцей хварэць. А яшчэ і жылі ў склепе на вёсцы, 7 міляй адсюль. Зычу ўсяго найлепшага і буду чакаць адказу. Жыве Беларусь! Ваш А. Ружанец-Ружанцоў (ліст ад 28.12.1958).

Моўнае

У рэдакцыю «Запісаў» на імя Наталлі Кушаль (Арсенневай): «Ветліва прашу Вас, а таксама рэдакцыю “Запісы”, каб у будучым пастараліся паясьняць чужаземныя выразы па-беларуску. Так як у другім нумары “Запісаў” у артыкуле “Купала, Міцкевіч, Шаўчэнка й Масква” быў зьмешчаны ліст Адама Міцкевіча толькі ў польскай мове, бо рэдакцыя “Запісаў” не патурбавалася, каб гэты артыкул таксама ператлумачыць на беларускую мову. На маю думку, рэдакцыя “Запісаў” думаець, што кожны беларус валодае польскай мовай. Для мяне, па-праўдзе кажучы, ды і для старэйшага пакаленьня польская мова (пісьмо) тое сама, што і кітайская. [...] З пашанай да Вас Корбут» (ліст ад 03.03.1953).

Радыё

Неяк трэба ўзяцца і напісаць гісторыю радыёперадачаў. Бо не адным «Вызваленнем / Свабодай» жыў эмігрант. Ішлі беларускамоўныя радыёхвалі з Мадрыда (Віктар Сянкевіч, Янка і Івонка Сурвілы), з Ватыкана (зарганізавана стараннямі айцоў Татарыновіча, Гарошкі, Сіповіча), у Мельбурне і Перце, Аўстралія (дзе трэба назваць найперш імёны Міхася Раецкага і Марылькі Ёлаб), з Трэнтана, Нью-Джэрсі (Міхась Казлякоўскі), з радыёстанцыі CNWO ў Оўквіле, Антарыа; шмат пазней, у 2003 г., была створаная радыёпраграма «Сакавік» у Брадфардзе, Англія (Лілія і Зміцер Сазанаўцы).

У Аўстраліі была яшчэ адна радыёпраграма — у Сіднэі. Вось адзін з супрацоўнікаў, Аркадзь Качан (сваяк Кастуся Акулы, дарэчы) і піша ў Нью-Ёрк:

«Кніжку ўжо мы часткова выкарысталі ў нашых праграмах, і як довад гэтага праз пару дзён вышлю Вам касту. На ёй Вы пачуеце голас Жэні Каранеўскай. Калі ласка, прашу Вас, як будзеце пісаць да мяне, хвальніце Жэню. Справа ў тым, што Лужынскі дастаў пахвалу ад Вас, а Жэня не, бо Вы ня чулі яе голасу. Яна ёсьць жанчынай вельмі амбітнай, вялікая патрыётка і фактычна адзіная між намі з добрай беларускай асьветай. Але, як кажучь кітайцы — “тэмпус фугіт”^{*}, голас яе ламаецца, нэрвы яшчэ псуюць шмат. Жаночы голас нам вельмі неабходны, а ўзяць німа адкуль. Праграмы пішам і складаем у кучу, Жэня і я, бо Міхалка^{**} ня мае часу. Як бачыце, круг наш вельмі малы.

Калісьці ў Нямецчыне прыходзілася жыць досыць блізка з адным літоўцам, ён цяпер выкладае расейскую мову дзесьці ў ЗША. Ён раз зьвярнуўся да мяне: абтанцуйце маю жэну, вам наплеваць, а ей удовольствіе. Дык, калі ласка, успамяніце Жэню добрым словам» (ліст ад 12.10.1979).

^{*} З лаціны — «час ляціць».

^{**} Маецца на ўвазе Міхась Лужынскі.

Звароты

Па-рознаму пачынаюцца лісты эмігрантаў: Вельмі Паважаны Гаспадар, Дарагі Спадар, Вашэця. А вось мастак Віктар Жаўняровіч у сваіх лістах з Парыжа звяртаўся гэтак: Вельмі Абажаемый Спадар.

Яшчэ адныя страчаныя скруткі

Традыцыя скруткаў Андрэя Мрыя і дзённікаў Лявона Савёнка мела ўсе магчымасці атрымаць працяг у запісках Пятра Сыча ці *пс*, як падпісваў ён свае творы ў газеце «Бацькаўшчына» і ў часопісіку «Шарсьцень», дзе быў гаспадаром і дзе ў № 9 за 1953 г. надрукаваў «Праклятыя буржуі!» з такім «Уступам да Ўступу»: *«Пачынаючы друкаваць запіскі Панцяля Пераплюева зь яго-нага падарожжа па Заходняй Эўропе, мы лічым патрэбным даць гэты ўступ. Але хай чытач не палухаецца, што гэта будзе ўступ такі даўжэзны, шырокі і глыбокі, якія піша Р. Склют да выдавецтва “Бацькаўшчыны”. Не. Мы толькі пакуль аддадзём слова аўтару — хочам яго прадставіць чытачу».*

Галоўны герой (ці — аўтар?) тут таксама адмоўны, як Самсон Самасуй і Іван Чужанінаў: *«П. П. Пераплюеў, спэцкарэспандэнт “Зьвязды” і МГБ, на першы пагляд, ня вырозьніваўся нечым адмысловым. Нявысокі, таўставаты, крышку пляшывы, ружовы, як добра дагляданае парсятка, зь бегалючымі, як мышкі, вочкамі. Заданьне яго было езьдзіць па калгасах, заглядаць у кожны куток, пытацца, чаму трактар мокне, закінуты на полі, або, калі мае быць на полі, чаму стаіць пад наветкай, чаму бульба садзіцца ў радно заместа ў квадраты, як гэта настанавіла Масква, і г. д.».*

Далей, ва ўступе, расказвалася, як праз пустую недарэчнасць, непаразуменне кар’ера Пераплюева пайшла ўгору: *«Пераплюеў атрымаў навышэньне ў рэдакцыйнай герархіі, а церазь якісь час быў высланы ў падарожжа як спэцкарэспандэнт ТАСС-а па Нямецчыне, Францыі,*

Ангельшчыне і Бэльгіі. Да гэтага атрымаў яшчэ спецыяльныя даручэнні. У часе падарожжа ён пісаў вельмі інтэлігентныя і глыбокія запіскі, з якімі хочам пазнаёміць Поўным Тытулам нашых чытачоў».

Па законах жанру тлумачылася, і як трапілі тыя запіскі да рэдакцыі: «Дык здрадзім і гэты сэкрэт: Пераплюявам, у канцы яго падарожжа, зацікавіўся сэкрэтны супрацаўнік БВР і, карыстаючыся зь яго прыпадковай няўвагі, сьцёбнуў ад яго гэныя запіскі. Наш-жа сэкрэтны супрацаўнік Юстун Тахвілін Швагер [прывітаньне Лукашу Калюзе!] бязь вялікага туду дабраўся да валашчылнай, на агонь вытрымалай наэлектрызаванай касы Штаба БВР і гэныя пераплюеўскія паперы адсьцёбнуў».

Але ў наступным нумары, № 10, за кастрычнік 1953 г., на апошняй, 8-й старонцы выдання, «Ад рэдакцыі» было змешчана самакрытычнае (ні для каго тое не было сакрэтам) паведамленне: «З увагі, што Юстан, Тахвілін Швагер, запіўся і ня змог прыгатаваць да друку другога скрутка [!] запіскаў П. П. Пераплюява, п. з. “Праклятыя буржуі” — працяг будзем друкаваць ад наступнага нумару “Шарсьня”».

Гэта мог бы быць годны працяг класічных твораў і першы падобны травелог, але сакавіковы нумар (№ 13–14) за 1954 г. стаўся апошнім. Абяцанага працягу так і не было. Бо згаданыя запоі былі, на жаль, не літаратурным прыёмам, а фактам біяграфіі.

Вялікалітоўская кухарка

На тытуле выдадзенай у Нью-Ёрку ў 1959 г. кнігі — «Вялікалітоўская (беларуская) кухарка. Выдала М. Станкевічыха». Жонка Яна Станкевіча. Не ведаю, як рэцэпты, але назовы смачныя: зрэзы менскія, біткі з гарэлкай, мясная апалька, кумпяк з гваздамі, верашчака панская і верашчака вясковая, зрэзы з перавяслам, надзяваная бульба, стрэсь ляснічая, квашаніна-дрыгунец, мірская дранка, торт Станкевічыхі, торт Шабуніхі.

* Трэба разумець, гэта абрэвіатура Беларускага вызвольнага руху.

«Яўхім Крайні»

«Трэба прызнаць, што наагул ня толькі наша проза, але й цэлая вольная літаратура надзвычайна бедная на сатыру. А матар'ялу — хоць заваліся. Я ня прэтэндую, што зь мяне сатырык, але памалу пробую. Калісьці спрабаваў Сыч із сваім “Шаршнём”, ды, на жаль, на далёкі дыстанс ня вытрымаў. Дык даруйце мне, сп-р д-р Станкевіч, “Яўхіма” я пісаць буду далей» (Кастусь Акула. Ліст ад 04.06.1964).

Беларуская манархія

Піша Юрка Віцьбіч:

«Ці патрэбна нам сёньня ідэалізаваньне Барбары Радзівілянкі? Ці ня лепш нашым літаратарам у першую чаргу зьвярнуць увагу на гэтакія гэраічныя жаночыя постаці ў нашай гісторыі, як Рагнеда, Прадслава, Цётка, Геніюш і г. д.? Ня любіць наш народ ні каралёў, ні цароў, ні імператараў і мае рацыю. Характэрна, напрыклад, што некаторыя нашыя гісторыкі аж занадта ідэалізуюць Сьцяпана Батуру, а народ дагэтуль захаваў гістарычную прыказку: Батура — сабаччая натура. Др. Янка Станкевіч дагаварыўся ў “Ведзе” да неабходнасьці стварэньня беларускае манархічнае партыі. У тон яму трапіў Масей Сяднёў, зазначыўшы:

Я хачу, каб у нас былі нашы
Імператары і каралі.

А можа, хто-небудзь яшчэ захоча адраджэньня дыплядокаў і мастафонтаў? Запраўды, чым кепска? Масей I — імператар Беларусі, кароль крывіцкі, цар дрыгвіцкі і вялікі князь радзіміцкі. “Боже, Моисея храни”. На мой асабісты погляд сымбалем нашае нацыі ёсьць не каралі ды каштэляны, не імператары ды губэрнатары, а — Мужык Янкі Купалы:

Я буду жыць,
Бо я мужык.

Крый Божа, не хачу ўсім гэтым сказаць, што трэба накладаць “вэта” на творы пра Радзівілаў і Скірмунтаў,

а толькі можа ў першую чаргу трэба напісаць пра апошнія дні Захаркі, пра астатнія хвіліны перад самагубствам Ігнатоўскага, пра гэраічнае жыццё й сьмерць Цёткі, пра стрэл Грынявіцкага, пра тэстамэнт Каліноўскага і г. д., і г. д. Самаадданае змаганьне нашых слаўтых змагароў, бязумоўна, больш, непараўнальна больш заслугоўвае пісьменьніцкае ўвагі, чым асабістыя сямейныя трагедыі польскіх каралеваў і каралёў» (ліст ад 30.11.1952).

Мужыцкая нацыя

З ліста Барыса Данілюка да Міхася Тулейкі:

«Што датычыць гутаркі на вясельлі ў Войтэнкаў, дык, як памятаю, былі ў ёй дзьве часткі: першая — гэта паховіны сьв. пам. М. Кунцэвіча, дзе тое, што я ведаў празь іх, і Твае ўспаміны і інфармацыя не зыходзіліся, дзеля чаго я й параіў Табе зьверыцца з Маняй [жонка Данілюка], якая была гэнам навочным сьветкам.

Празь ніякую сетку, ці сеткі, у гэтай справе або ў дачыненні да царкоўнага расколу, на маю памяць, я не казаў з тае простае прычыны, што эміграцыйныя заклоты мне ўжо больш не баляць, бо, на маю думку, беларуская эміграцыя без пары памерла, а ў найлепшым выпадку — борзда даходзіць, і выратаваць яе ўжо нішто ня дасьць рады. Спрацаца-ж, зь якое хваробы ці прычыны да таго дайшло, гэта чыста гаварыць празь вяроўку ў вісільнікавай хаце — кожнаму баліць, а падняць нябожчыка няма як.

Праўда аднак, што я празь пятлю тады казаў, але гэта было на тэму нашага адраджэньня, а дакладней — ягонае слабасьці, і, шчыра кажучы, беспасьняховасьці. Прычынай-жа, зь якое нашая нацыянальная немач выводзіцца, я й назваў тую хітрую пятлю, што ёю злачынцы зьвязваюць свае ахвяры гэтак, каб тыя, намаганючыся вызваліцца, цясьней яшчэ яе зацягвалі на собскай шыі, аж пакуль памруць. Гэткай пятлёю нашаму адраджэньню было парваньне сувязі йз слаўнай мінуласьцяй нашага народу й спроба(-ы) стварыць новую мужыцкую нацыю з накінутым чужынцамі ймём.

*Пачынальнікі, ці айцы нашага адраджэньня, калі іх ме-
рыць меркай дзяржаўных мужоў, павінны былі, мала та-
го — не маглі й ня мелі права ня бачыць самагубнасьці вы-
бранага шляху, аднак заахвацілі пару накаленьняў пайсьці
на ім да сілкоў, дзе здаецца, што пачынаецца воля, а ў за-
праўднасьці кананьне» (ліст ад 05.08.1987).*

І зноў Пётра Сыч

*У рэдакцыю часопіса «Наперад»: «Прабачце, што я
ня выконваю абяцанкі і не займу 10 бачын, адылі, верце
мне — не дарос, каб па-вашаму пісаць. Я напісаў успамін
пра 13 калядаў на чужыне, але раздумаўся і ня іду. Там
пішацца і пра сьлёзы, і боль, і радасьць, і пацалункі. Адным
словам — жыцьцё. Не для вас. Будзьце добры і што Вам не
падыходзе пры нагодзе адашліце: я чарнавікоў не зьбіраю:
зашмат хламу» (ліст ад 24.02.1953).*

Салодкі ўспамін

*«Аднаго разу тата прывёз вялічэзны конусападобны
стаўбур цукру, пасьцяліў настольнік, пабіў цукер на
кускі з курынае яйцо ды кажэ: “Гэта табе, дзетка, ра-
ботнікі. — Гэта-ж, кажэ, цукер, а ня людзі. — Як ты
сваім каляжанкам дасі па куску — дык яны з вамі пе-
раначуюць (тата часта тыднямі не начаваў дома —
ездзіў шыць) і памогуць унесці бульбы са склепу,
і дроў — а цукру не шкадуйце, я ізноў куплю”. На вёс-
цы, як вядома, дзеці рэдка мелі цукер, дык сяброўкі ах-
вотна прыходзілі начаваць. Прышоўшы са школы, мы
хуценька парабілі — трэба было прынесці сена каро-
ве, ўнесці бульбы са склепу, дроў у хату, каб заўтра
падпаліць у печы, ды як усё пароблена, вячэралі, а тады
рабілі хатнія заданьні, трохі пагулялі, а потым залазілі
на печ і смакталі цукер. Гэта былі прыемныя часы, я іх
і цяпер ўспамінаю як нейкія асаблівыя мамэнты з майго
жыцьця» (Натальля Орса. Успамін // Беларус. № 411.
Сакавік 1994. С. 4).*

Душа Масей

Апошнім часам перагарнуў нямала ягоных лістоў, але толькі прачытаўшы гэты, здолеў сфармуляваць, асацыяцыі з кім ён у мяне выклікае — з Іудушкам Галаўлёвым:

«Даражэнькая Яначка [Каханоўская], і чым толькі я адплачу Вам за Вашу дабрывню? Хіба толькі дабрывёю-ж! Бо-ж аднае падзякі замала. Але дабрывня рэч такая, што яе ў лісьце не перадаць, трэба было-б неяк зматэрыялізаваць. Хацеў-бы спадзявацца, што гэта мне некалі ўдасца.

Калі я быў апошнім разам у Вас, у Нью Ёрку, я быў ня-добрым — абставіны мяне рабілі гэтакім — і, значыць, ня было той дабрыві. Выехалі мы зь Нью Ёрку, ні з кім не разьвітваючыся — ня было магчымасьці. Шкадуем» (ліст ад 08.03.1976).

Адзежа і мараль

Некалі ў «Беларусе» была «Жаночкая старонка». Марыя Станкевічыха піша ў артыкуле «Адзежа»: *«Харошая адзежа падывае мараль чалавека, дадае навагі й прыводзіць большую пашану для сябе. Хаця сянняя шмат ходзяць без капелюшоў, то аднак капялюш дапаўняе добры выгляд. Адпаведная харошая адзежа дае нам пачуцьцё індывідуальнасьці й прыналежнасьці да групы ды магчымасьць вырозьнівацца ў межах прынятых формаў» (Беларус. № 285. Студзень 1981).*

Да гісторыі БАПЦ

Не зайздросьчу таму, хто калісьці возьмецца пісаць гісторыю БАПЦ. Хоць матэрыялу поўна, але дадам яшчэ адзін ліст, дасланы ўладыку Мікалаю (Мацукевічу) з нечытэльным подпісам карэспандэнта:

«Пакорны служба Сатаны!

Павер мне, шкада мне цябе, але што-ж, ты вар'ятам абярнуўся... Для цябе гэта забаўка рассылаць тыя фіктыўныя і безадказныя пісульткі да сяброў Кансысторыі,

а для нашай Сьвятой Царквы гэта далейшае разбурэньне, проста забойства!

Слухай, нягоднік. Гаворыць да цябе чалавек, якога слухае Бог. Ступаеш ты Богу на ногу кожны дзянёк і кажную ночку: ступаеш, калі паклікаешся на Ягоную Волю й Ласку, ды калі падкрэсьліваеш сваю перад Ім “пакорнасьць”, якой у цябе ані сьледу. Па ўсім відаць, што Сатана табе адзіны сяньня бацька, адзінае апорышча тваё. Гэта зь ягонае ласкі (а ня з Божае!) ты так пнешся на пралом “ачоліць” БАПЦ, зь якое ты выкінуты і ў якую табе няма павароту. Гэта ён цябе, праклятага слугу свайго, дзень з ночку папіхае да што-раз новых праступстваў супроць нашай дарагой Царквы, якой ты не даеш супакою. Таму на яго, на злыдня Сатану, і ўся твая надзея: усё тваё мізэрнае спадзяваньне, што ён і нас усіх зломіць-скрышыць так, як скрышыў твой хрыбет. Недачаканьне тваё, зараза! Гэта грэх-грахоў тваіх..

Больш чым год таму назад, калі я яшчэ верыў, што ты ня страціў яшчэ твару людзкога, на просьбу сьв. пам. Уладыкі Мітрапаліта, цягам двух дзён я стараўся адвесьці цябе ад пропасці, але ты ўпёрся казлом і пайшоў за голасам Сатаны, не паслухаў голасу сумленьня... Сяньня ўжо запозна гварыць з табою — па вушы ў балоце ты апынуўся ля разьбітага карыта... Якая-ж сяньня мая рада табе, Юда Іскарыйёцкі? Даваў-жа я табе малітвы, якімі сам ратаваўся ад загубы, але-ж ты малаверны. Як відаць, вера не прынялася ў тваёй душы і не дала плоду моцы й спасеньня. Але ведай, што навет Юда знайшоў у сабе дастаткова моцы, каб вярнуць сярэбранікі...

Нядоўга ўжо асталася табе скакаць, мізэра, пад пугу Сатаны. Час канчальнага разьліку шпарка набліжаецца. Пакінь думкі шалёныя пра “ачоленьне” БАПЦ — пара ўжо падумаць пра вечнасьць: вырываўся з кіпцюроў Сатаны і ў Ісусе Спасе нашым спалучайся з Богам Айцом і з Богам Духам Сьвятым! Мы-ж за цябе молімся штодзень, хоць ты робіш адно подласьці Царкве нашай.

Гэта ўсё, што магу табе сказаць у гэты грозны час, няшчасны.

Твой брат у Хрысьце Спасе» (ліст ад 17.12.1983).

Містэрыі жыцця

Аўтар успаміну «Апошні год жыцця Ф. Аляхновіча» (Беларус. № 317. Сакавік 1984) пазначаны толькі як Б. Г. Мяркую, гэта крыптанім Баляслава Грабінскага. На дзіва, пра самога пісьменніка, нават пра забойства (а ён цытуе словы жонкі Аляхновіча, якая была сведкаю) не надта цікава. Затое вось што ён піша пра аднаго віленчука:

«На другі дзень, у панядзелак, прыйшоўшы ў Камітэт, які мясьціўся пры вуліцы Адама Міцкевіча пад нумарам 5-м, дзе быў таксама пакой, у якім Аляхновіч рэдагаваў газету, я застаў Аляхновіча нэрвова ўсхваляванага. Пытаюся: “Франук, што сталася?” А ён кажа: “Сяньня раніцою зайшоў сюды гэты вар’ят Васілеўскі і сказаў мне: Франук, чытай Біблію, рабі паслугі бліжнім, бо твае дні палічаныя ўжо, ты не дажывеш да наступных угодкаў. Па выхадзе ўчора з твайго сьвяткаваньня я бачыў твае паховіны, нясьлі цябе ў труне па Вялікай вуліцы, і шмат людзей ішло за труною”. “Я ня веру, — кажа Аляхновіч, — у ягоныя галюцыянацыі, але няпрямна пачуць такое прароцтва”.

Васілеўскі (імя ягонага не памятаю, здаецца, Антон) віленскі Беларус, блізкі знаёмы Аляхновіча, чыноўнік віленскае пошты. Слаба зарабляючы, меў ён цяжкасьці пракарміць вялікую сям’ю. Займаўся астралёгіяй і варажбою, чытаў з далоні, рабіў гарасконы, стараўся гэтакім спосабам крыху падзарабіць, каб напавіць сваё матар’яльнае палажэньне. Мне ён, зрабіўшы гіпсавую адбітку далані і ўзяўшы дзень і гадзіну майго нараджэньня, выпісваў кожнага месяцу гараскон. Не заўсёды я меў час чытаць той гараскон, але даваў Васілеўскаму 20 златаў за яго, і кожны з нас быў задаволены. Меў Васілеўскі якоесь нязвычайнае вычуцьцё будучыні. Аднойчы, спаткаўшы мяне, кажа: “Ведаеш, доктар, палескі біскуп Лазінскі скоры памрэ (Лазінскі быў прызны Беларускам), бо я меў нейкі сон”. Колькі тыдняў пазьней прачытаў у газэце пра сьмерць Лазінскага.

Я ведаў некалькі іншых выпадкаў, калі ён прадказваў нешта, і яно споўнілася. На жаль, у выпадку Аляхновіча сталася тое самае».

Міхась Кавыль

Ведаю прынамсі двух паэтаў — аднаго ў Менску, другога ў Празе, — якія хацелі ўкласці і выдаць ягоны збор твораў. Спрабаваў і я прыехаць да яго ў хату, пагаварыць, але жонка сказала: нікога не хоча бачыць; ён сляпы, амаль не чуе. І што будзе з ягонымі вершамі, яго мала цікавіць. Запозна, кажа, трэба было раней...

*«Я жыву ні бедна, ні багата:
Маю сэрца, а яшчэ душу.
Убяз вокнаў ледзяную хату,
Як і кажны, вельмі не сьпяшу.
Завязуць мяне туды калісьці,
Дзе ні сьлёз, ні песьняў дарагіх.
Нада мной у міжсплянэтны высьціг
Паляцяць агністыя стагі.
Я пайду ў бязьмежжа. Не загіну.
Белы месяц, сінюю зару —
Ўсё для вас, каханья, пакіну,
Толькі ў вечнасьць душу забяру».*

Канфесійнае

Наўрад ці хто рабіў статыстку, але відавочна: пераважная большасць эмігрантаў належалі да БАПЦ. Другое месца, хутчэй за ўсё, належыць грэка-каталікам. Ці канстантынопальскім? Менш з тым. А вось Вітаўт Тумаш быў каталіком. Быццам яму не ставала праблемаў з БНР/БЦР, БІНІМ'ам/Навуковым Таварыствам Праньціша Скарыны!

З лістоў а. Льва Гарошкі:

«Лёндан, 22.XII.60.

[...] Няўжо вы сапраўды не разумеете, чаму цяпер высьвецілі нам япіскапа ўсходняга абраду??? Вы гаворыце, што ёсьць “мільёны” беларусаў заходняга абраду. — Гэта праўда. Але няўжо вы забыліся, што ўжо ад даўна ёсьць Апостальскі Візітатар для іх? Праўдаю ёсьць так-жа, што беларусаў усходняга абраду нямнога, але яны маюць

добра зарганізаваныя душпастарскія пляцоўкі ў Эўропе, маюць нават свой манастыр — больш таго: усе нашыя асягненні на рэлігійнай ніве атрыманы дзякуючы старанням нашага духавенства ўсходняга абраду, а лаціннікі, маючы, як вы кажэце, “мільёны”, не патрапілі стварыць даслоўна ніводнае душпастырскае пляцоўкі на эміграцыі Дык скажыце шчыра, палажыўшы руку на сэрца: хто-ж будзе даваць біскупа для такіх вернікаў. У Амэрыцы ўжо двойчы рабіліся старанні, каб сабраць беларусаў лаціннікаў і стварыць парахвію, дык-жа нічога ня вышла. Вось-жа чыя ў гэтым віна? Некаторыя замест таго, каб сапраўды рабіць нешта для арганізацыі беларускае каталіцкае парахвіі, намовілі прайдзісьвета Рыжэга*, каб да сваіх нязлічоных авантураў дадаў яшчэ і “каталіцкую” авантуру. — Аб усіх гэтых справах уласціва вам ня трэба было-б пісаць, бо-ж вы іх ведаеце і так, толькі мне дзіўна, чаму вы такое вялікае асягненне беларусаў, як высвячэнне свайго япіскапа, ацэньваеце не як асягненне, але як нейкі падступ з боку Ватыкану. Дзеля гэтага асягнення было зроблена шмат захадаў з нашага боку, выкарыстана было ўсё наша дасведчанне ў адносінах да найвышэйшых ерархаў, каб асягнуць ня чыё іншае, але дабро Беларускага народу. Сапраўды, я не разумею, як гэта некаторыя тупалобія палітыкі расцэньваюць нашу акцыю быццам нейкую шкодную для беларускага народу. Мы для дабра народу ахвяроўваем усё, даслоўна ўсё наша жыццё, усе нашыя сілы, усе нашыя магчымасці і самых сябе — аб гэтым сьведчыць кожнае нашае слова, кожны ўчынак. І сапраўды вельмі і вельмі балюча, калі суродзічы ня толькі гэтага ня цэняць, але яшчэ стараюцца дабачваць нейкія чужыя інтарэсы. Калі мы, усходнія каталікі, чуемо розныя закіды і папрокі з боку нашых ворагаў, дык тады няма ніякага дзіва, але падазрэнні ад суродзічаў ранняць душу вельмі балюча і глыбака [...]».

«Лёндан, 4.III.61.

[...] Ваш адказ на мае заўвагі адносна вашае думкі аб высвятчэнні япіскапа Сіповіча крыху падобны да дыялёгу

* Маецца на ўвазе Уладзіслаў Рыжы-Рыскі.

глухіх, бо ня ведаю, чаму вы забыліся, што для беларусаў лаціньнікаў у Эўропе тварыліся пляцоўкі, дзе былі нашыя сьвятары: а. Міхась Маскалік у Міхэльсдорфе, а. Чарняўскі ў Бэльгіі, а ў Англіі некаторы час займаўся беларусамі лаціньнікамі адзін латыскі сьвятар, у паўночнай Францыі душпастырства над беларусамі лаціньнікамі было даручана Беларускай каталіцкай Місіі ў Бэльгіі — вось-жа Ватыкан не ігнараваў беларусаў лаціньнікаў і цяпер не ігнаруе, а цяжкасьці знаходзяцца зусім на іншым месцы, і мы робім усё магчымае, каб іх перамагчы, але для гэтага патрэбна больш актыўнасьці так з боку сьвятароў, як і з боку самых вернікаў, вось чаму я гаварыў, што цяпер лаціньнікі замала актыўныя, бо, на няшчасьце, усе дагэтуль створаныя пляцоўкі разьвязаліся.

Мне дзіўна, чаму вы прынялі на свой адрас выражэньне “тупалобья палітыкі” — я выразна казаў гэта аб тых, што падтрымоўваюць маняка і авантурыста Рыжага ў ягоных шалмоўствах, і зусім ня думаў вас залічаць да такіх палітыкаў. Можна было-б мець апраўданы жаль да Ватыкану, каб была магчымасьць высьвяціць біскупа для Беларусі, і ня выкарысталі гэтае магчымасьці, але, на вялікі жаль, такое магчымасьці да гэтага часу ня было.

Мне вельмі прыкра, што вы нэгатыўна ацэньваеце такое вялікае асягненьне, як высьвячэньне беларускага япіскапа для беларусаў. Думаю, што з часам вы пераканаецеся аб памылковасьці гэткае ацэнкі. [...]».

А раілі, раілі ж яму, Тумашу, яшчэ ў лагерах ДР бегчы ад гэтага каталіцтва ў адзіную сапраўдную беларускую канфэсію!

Піша да яго Віктар Войтанка:

«[...] А, між іншым, у справе твайго каталіцызму — няўжо Ты яшчэ дурьыся з Рымам? Пара Табе паслухаць свае каханае жонкі і быць праваслаўным. А гэта залежыць толькі ад Цябе, таму што праваслаўныя абразаньня ня патрабуюць, як і перахрышчваньня ані вадой, ані пяском, а тым больш гарэлкаю. Як беларускі Папа благаслаўляў Цябе і бяз гарэлкі на шчасьлівае жыцьцё. Хай Усемагутны бог наставіць Цябе на шлях праўды са зьнявераньня.

Вер, браце, у Бога і сьвятую Тройцу, а добра Табе будзе і шчаслівы будзеш на зямлі. Супакой увойдзе ў душу Тваю, якой Ты ня бачыш і ня верыш у яе, але яна ёсьць, і гэтым ты розьнісься ад жывёлы бяздушной. Вер, браце, у догмы Сьвятой Праваслаўнай Царквы — што бо больш разумнае і больш сьвятое знойдзеш Ты на зямлі? Усё толькі пагоня, перагонкі за мыльным пухірко. Адно толькі што ёсьць пэўная і сталая на зямлі гэта вера ў Бога. Яна бо ад Цябе самога выходзіць і ад Цябе залежная. Не, Вітаўт, я сапраўды дзіўлюся, што Ты, такі, здавалася, талковы хлопец, і яшчэ прызнаеся да Рыму і спраў яго. Кінь, браце, дарэмную гутарку. Радаслаў Казіміравіч зрабіўся найбольшым артадоксам, а Ты нат беларусам ня хочаш быць! Няўжо ты ня верыш зарубежнікам, што крывічы знайшлі рэлігію? Ёсьць беларуская сапраўдная нацыянальная рэлігія гэта Аўтакефальная праваслаўная. Мы тыя самыя праваслаўныя, толькі беларусы» (ліст ад 24.08.1948).

І як гэта нашая эміграцыя пазбегла між сабой крыжовых паходаў?!

Раіса Жук-Грышкевіч пра Танка... і сябе

«Атрымала ад Ларысы Геніюш дзьве кніжкі: “Міхал Федароўскі” Янкі Саламевіча і “Хай будзе сьвятло” Максіма Танка. Цяпер дык трэба будзе ёй напісаць і падзякаваць. А Танк неяк перастаў быць Танкам, ані ён хвалюе, ані захапляе, ці ягоная паэзія стала інтэлектуальнай, ці прэтэндуе на такую, ці можа толькі мая душа раскісла й няздольная рэагаваць. Але графічнае афармленьне — прыгожае. Дзякаваць Богу, у нас там ёсьць мастакі!» (ліст ад 23.02.1973).

Да біяграфіі Алеся Змагара (Яцэвіча)

«Я народжаны ў Вільне, але дзіцяцям, калі мне было год, трапіў у Слуцкыну, у 1920 г. прымаў дзел у Слуцкім паўстаньні. Бацька мой, кіраўнік (атаман) аднаго з атрадаў, загінуў у час паўстанья, ранены трапіў у палон

і быў расстраляны чэкістамі Асобага Аддзелу. У 1930 г. матка, брат і сёстры высланы на Сьбір, дзе загінулі.

У час нямецкай акупацыі я працаваў у якасьці раённага школьнага інспэктара ў Радашкоўскім, а потым Васіліскім наветах (Лідчына).

Старыя палітычныя справы мае досыць ясныя — амаль зь дзяцінства я вораг камунізму. У войску ні ў савецкім, ні ў нямецкім ня быў. Свайго мінулага не баюся й не саромляюся. У анкетах, калі я выяжджаў з Аўстрыі ў Францыю, я ясна зазначыў, што я палітычны эмігрант-антыкамуністы» (ліст ад 25.05.1955).

Сакрат мне брат

«Дарагі Прафэсар Антон Адамовіч! Я не ведаю чы пісьмо дойдзе да Вас. Я напішу некалькі слоў аб сабе. Хто я такі. Я беларус. Я маю сярэдняю беларускую школу котрую скончыў у Нясвіжы недалёка Баранавіч. Мой брат Сакрат Яновіч ёсць беларускім пісьменнікам у Беластоку у Польшчы. Можжа Вы аб ім чулі. Да яго пісал пісьма Ян Запруднік. Мой брат даў мне гэты адрас. Я хацеў бы, каб Вы памаглі найсьці работу і увялі у круг беларусаў. Я 9-ый дзень у Амэрыцэ і вельмі можна сказаць спалоханы. Мая прафесія урач. У панядзельнік я іду да работы начной у гасьцініцу замятаць падлогу і яшэ штосьці пры гэтым. Я крыху ведаю Англійскій язык, нават магчыма пішу і чытаю. На гэтым канчаю свой кароткі очарк аб сабе. Мой номер тэлефона гдзе я сплю...» (ліст недатаваны).

«Раздзел» у біяграфіі Міхася Клімковіча

Калі ў 1991 г. прынёс у рэдакцыю «Літаратуры і мастацтва» артыкул пра Юрку Віцьбіча, Галіна Каржанеўская нудзілася ў пакоі адна. Абыякава кінула вокам на назву, у столю панаракала, што сённяя ўсе кінуліся пісаць пра гісторыю, а на сучасную літаратуру забыліся, але паперы пакінула сабе на перагляд. Артыкул неўзабаве надрукавалі, без асаблівых рэдактарскіх правак — за ад-

ным выняткам: некалькі абзацаў, прысвечаных Міхасю Клімковічу, былі выкінутыя, ад іх застаўся толькі сказ «Гіронія лёсу...», які ў абрэзаным тэксце выглядаў абсалютна ні да чага.

Выкрасленыя абзацы датычыліся таго перыяду ў жыцці Клімковіча, пра які ў бібліяграфічным даведніку «Беларускія пісьменнікі» пішацца наступнае: *«У першыя месяцы фашысцкай акупацыі Беларусі цяжка хворы М. Клімковіч хаваўся на гарышчы вясковай хаты, потым займаўся сельскагаспадарчай працай на Барысаўшчыне. У 1943 наладзіў сувязь з партызанамі, перайшоў у атрад “За Радзіму”, адкуль вылецеў неўзабаве самалётам у Маскву»* (т. 3, с. 264).

Пра гэты ж перыяд Станіслаў Станкевіч пакінуў уласны успамін — аж на два нумары «Беларуса» пад назвай «Невядомы разьдзел у біяграфіі Міхася Клімковіча» (1975. № 215, 216). Усё перапісваць адтуль выйшла б забагата, то раблю выпіскі:

«Ад канца ліпеня 1941 году мне давялося быць бурмістрам гораду Барысава. [...] Вярнуўшыся вечарам з кожнае паездкі ў раён, я звычайна заходзіў да начальніка паліцыі Кавалеўскага, што жыў насупраць мяне на другім баку вуліцы, каб даведацца, што ў часе маёй адсутнасці сталася ў горадзе. І вось калі неяк зімой на пачатку 1942 году, вярнуўшыся з раёну, я зайшоў да Кавалеўскага, той адразу пахваліўся: “Нашыя хлопцы арыштавалі сяньня камуністычнага пісацеля! — Дзе? — Ды недалёка, у вёсцы Сялітрынкі, кілямэтраў б адгэтуль. — А як ягонае прозьвішча? — Клімковіч”.

[...] Справа Міхася Клімковіча моцна мяне занепакоіла. Гэта быў час, калі Немцы вылоўлівалі ўсіх сяброў Камуністычнай партыі і, з рэдкімі выняткамі, расстрэльвалі іх. А Клімковіч-жа быў ня простым партыйцам, а партыйцам прынамся сталічнага маштабу й зь вялікім партыйным стажам, пры гэтым займаў высокае і адказнае становішча старшыні Саюзу пісьменьнікаў Беларусі, якое ЦК КПБ давяраў толькі асобам пэўным і выпрабаваным у іхнай адданасьці партыі. Было ясна, што сытуацыя Міхася Клімковіча была безнадзейная... І я наважыўся

ратаваць яго, думваючы, што гэта мне ўдасца, як удалася ў шмат якіх выпадках перад гэтым, хоць выпадак апошні быў асабліва цяжкі й рызыкаўны.

Калі назаўтрае раніцай зьявіўся я ў паліцыі, начальнік паліцыі Кавалеўскі паведаміў, што яшчэ ўчора пасьля таго, як ён пакінуў канцылярыю, сакратар перадаў справу ў СД, але Клімковіч яшчэ знаходзіцца ў паліцыйным арышце. Тады я напрасіў Кавалеўскага прывесьці арыштаванага ў свой кабінэт і на кароткі час пакінуць нас адных. Калі канвойныя паліцыянтны пакінулі нас адных, я запытаў Клімковіча, ці пазнае ён мяне? Адказ быў, што не. Тады я запытаў, ці прыгадвае ён нашу першую гутарку ў Доме пісьменьнікаў у Менску год таму? Ён таксама адказаў, што не. Калі-ж я назваў маё прозьвішча, ён адказаў адразу, што яно яму ведамае, ён цяпер здагадваецца, хто я. Не ўдаючыся ў даўгую гутарку, я сказаў яму, што хачу яго ратаваць як Беларуса й беларускага пісьменьніка і спадзяюся, што гэта мне ўдасца, што зараз-жа паеду ў СД і паручуся за яго асабіста. Ніякіх забавязваньняў я ад яго не патрабаваў, адно напрасіў, каб адразу-ж пасьля ягонага звальненьня з-пад арышту ён абавязкова зайшоў да мяне на маё прыватнае памешканьне, ды перадаў яму мой адряс.

Адразу пасьля гэтага я паехаў у СД і там даволі лёгка ўдалося мне дабіцца вызваленьня спад арышту Клімковіча.

[...] Клімковіч стараўся быць як мага няпрыкметным нагонкі. Я не заўважыў за цэлы год часу, каб ён з кім-небудзь з барысаўцаў часта кантактаваў або каб дзе-небудзь у публічных месцах наагул паказваўся.

[...] Адна адзіная за ўвесь гэты час мая канкрэтная прапанова Міхасю Клімковічу была тая, што я аднойчы напрасіў напісаць яго рэцэнзію на адну з пастановак тэатру ў менскую "Беларускую газэту". Клімковіч гэта зрабіў ахвотна, хоць рэцэнзію сваю падпісаў не сваім прозьвішчам, а псеўданімам».

Станіслаў Станкевіч далей згадвае, што ў той час Клімковіч перапрацоўваў уласную паэму «Кацярына Жарнасек», працаваў над драмаю «Барбара Радзівіл», піша пра іхныя размовы, пра тое, якім менавіта чы-

нам пісьменнік апынуўся ў партызанах — кардынальна адрозна ад версіі ў даведніку...

Дарэчы, пачатак гэтага ўспаміну быў размешчаны ў «Беларусе» на адной бачыне з паведамленнем пра веча-р памяці Юркі Віцьбіча. От дзе сапраўды гіронія...

Верш Міхася Васілька

У часопісе «Сакавік» (1947. № 1) перад драмаю Каруся Каганца «Сын Даніла» выдрукаваны «нязнаны верш Васілька» — паэты, у біяграфіі якога часоў вайны таксама ёсць пытанні. Зрэшты, як і да самой публікацыі.

*«Эх, дзе вы, дзе — радзімыя прасторы.
Чаму на вас сумую сяньня я?
Зіхцяць агнём баварскай ночы зоры,
Зырчэй за іх — гарыць мая душа.
Малюся ім — усмех лаўлю халодны,
А вусны шэпчуць: зорачкі мае,
Мо занясьлі-б прывет хацінцы роднай
Туды, ў той край, дзе сонейка ўстае.
Вось месяц сьвет расплэскаў з срэбнай місы,
Стаю з задумай, горкаю да сьлёз,
А у садку кляшторным кіпарысы
Расьцьвеціў дыямантамі мароз...
Ці я гадаў, Бавары прыгожасьць,
Вітаць цябе ў нявольніцкім страю,
Што шлях к табе быў сьмерці падарожжам
За шчасьце й волю, толькі не сваю.
Гэй, зоркі сьлед злавіў апалай вокам
І сэрца болям кранула ізноў,
То панясла прывет у край далёкі,
Да родных вёсак, сёл і гарадоў.
Хоць цяжар зьвіс сталёваю завісай,
Перамагу яшчэ адзін прыбой.
А у садку кляшторным кіпарысы,
Здаецца мне, ківаюць галавой».*

1940

**«К портфелю была прикована серебряная
визитная карточка с загнутым углом
и длиннейшим курсивом»**

«Бруклін, 25.6.1962.

*Глыбокапаважаны й дарагі
сп. Доктар [Станіслаў Станкевіч]!*

Я даведаўся, што Вы ўжо пераяжджаеце ў Амэрыку на новае становішча. Праўда, аб гэтым я даведаўся ўжо пару тыдняў таму, і, магчыма, Вы ўжо не атрымаеце гэтага майго ліста.

Аднак, магчыма, што Вы яшчэ ня выехалі, і гэты мой ліст атрымаеце, што будзе вельмі прыемна для мяне. Ча-му? Бо маю да Вас адну просьбу, якую Вы, калі захочаце, зможаце лёгка палагодзіць. Выяжджаючы зь Мюнхэну, я купіў там сабе партфель, на жаль, завялікі, таму не магу карыстацца ім кожны дзень, а мой меншы ўжо вельмі стары.

Абыйшоў я тут многа крамаў, каб купіць сабе новы партфель, але яны тут, на жаль, нязвычайна прымітыўныя, непрактычныя ды брыдкія. Тымчасам, як прыпамінаю сабе, у Мюнхэне вельмі прыгожыя й практычныя партфелі. Вось жа, зрабеце для мяне такую ласку: купеце там для мяне такі партфель, якім можна карыстацца кожны дзень. Уважаю, што Вам непатрэбна падрабязна гаварыць аб тым, які партфель мае быць, хіба толькі наступнае: чорны, з прыгожымі замкамі, сярэдняга разьмеру, каб у сярэдзіну можна было лёгка ўкладаць лісты паперу, мяккі, у цане прыблізна 150 марак.

Наперад Вам сардэчна дзякую.

Шчыра вітаю Вас і Вашую дастойную Спадарыню і жадаю Вам прыемнага й шчасьлівага падарожжа.

Божае благаслаўлення няхай будзе з Вамі.

Да пабачэньня, Ваш † Архіепіскап Васіль».

«Недапетая песня»

Аляксандр Надсан да Антона Адамовіча:

«Цешуся, што Вы скончылі ўжо Салаўіную песню (спадзяюся, што да лебядзінай яшчэ далёка!). Мы тут усе чакаем зь цікавасьцю і нецяярлівасьцю на выхад кнігі».

Калі ідзе пра Попку, дык яму ўдалося сабраць усе ведамыя творы Ільляшэвіча. Я яму ў гэтым крыху дапамог. Выданьне будзе скромнае (машынапіс-фатакопія), і тыраж яго будзе малы. Карысна тое, што творы Ільляшэвіча будуць больш даступнымі для шырэйшага кола чытачоў. У выданьне ўвойдуць вершы трох кніг Ільляшэвіча, якія выйшлі перад вайною, а таксама вершы, апавяданні і артыкулы, якія друкаваліся ў “Калосьсі”, “Маладой Беларусі”, “Шляхам жыцьця” і “Шыпыныне”. Будзе там таксама манаграфія “Ядвігін Ш.” і артыкул “Апошнія гады друкарні Мамонічаў”. На маю думку, было-б найлепш пакінуць гэтае выданьне ў такім характары (хіба што ёсьць яшчэ якія дадатковыя няведамыя матар’ялы), а крытычнае вывучэньне спадчыны Ільляшэвіча пакінуць на пасыля» (ліст ад 18.08.1981).

«Уваскрэсне Беларусь!»

Верш Алеся Салаўя (Голас Царквы. № 1. Вялікдзень. Красавік 1955. С. 6):

*«Няверцаў здрадай катаваны,
Распяты быў Ісус Хрыстос.
Хоць меў няўгойныя Ён раны
І боль нясьцёрпны, а — Уваскрос!
Зьнёс мукаў шмат мой край каханы,
Сьцяў і яго Хрытосаў лёс:
Яму хоць цяжка, хоць балесьне,
Ён будзе жыць, ён Уваскрэсьне!».*

---

* Маецца на ўвазе кніга Алеся Салаўя «Нятуская краса», што мелася выйсьці ў БІНіМе.

NB

Артыкул Вацлава Пануцэвіча «Пагоня й крыж Паго-ні» (з малюнкамі) (Беларуская Царква. № 18. Вера-сень — кастрычнік 1960. С. 70—84).

Сувязь

Ліст да Вітаўта Тумаша:

«Вельмі наважаны грамадзянін Максімовіч!

Два месяцы таму назад атрымаў Вашае пісьмо, у якім Вы цікавіцеся ўдакладненнем месца нараджэння вядомага мастака К. С. Малевіча (аб ім ішла гутарка ў маім артыкуле ў “Веснях АН БССР”, 1964, № 3). Затрымаўся з адказам, бо хацеў знайсці аб’ектыўныя даныя пра яго, лепш за ўсё — асабістую справу, якая, безумоўна, не-дзе захоўваецца, паколькі мастак пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі працаваў у Мастацкай школе ў Віцебску. Але пакуль што мне не ўдалося знайсці; магчыма, ў гэтым годзе ўдасца выявіць гэтыя даныя аб ім, паколькі я і на-далей працую на гісторыі эстэтычнай думкі Беларусі. Тады ж будзе выяўлена і сувязь К. С. Малевіча з С. Малевічам, аўтарам кнігі “Белорусские народные песни” (Спб, 1907). Вось тады я абавязкова паведамлю Вам больш даклад-ныя даныя аб месцы нараджэння мастака К. С. Малевіча і іншыя даныя аб ім.

А пакуль што вядома наступнае: М. Каспяровіч у артыкуле “Матэрыялы да вывучэння Віцебскай краевай літаратуры і мастацтва” (часопіс “Маладняк”, 1927, № 6, стар. 65) паведамляе, што “Малевіч родам з сяла Малева Мінскай вобласці”. Паколькі М. Каспяровіч быў добрасумленным краяведам і сучаснікам Малевіча, то яму можна паверыць.

У сваю чаргу дзякую Вам за Вашу інфармацыю пра гэ-тага мастака і за марку-рэпрадуцыю з вітража М. Ша-гала.

Праз месяц ці некалькі пазней выходзіць мая невялікая кніжка па гісторыі эстэтычнай думкі Беларусі 1917—1934.

Паколькі Вы, як мне здаецца, вывучаеце гісторыю беларускай культуры, то я прышлю гэтую кніжку Вам.

*Пішыце, калі ласка. Прывітанне Вам, Вашай сям'і і сябрам.
З глыбокай пашанай, Ул. Конан.
28 сакавіка 1968 г.».*

«З ваколіцаў сініх балот»

Калі не падманвае мяне сусветны бібліятэчны каталог (*worldcat.org*), апошні раз зборнік вершаў Міхася Машары выходзіў ажно ў 1971 г. Можна толькі здагадавацца, колькі сапраўды вартаснага туды не патрапіла, а колькі было, скажам так, адрэдагавана. А між тым цікава адцеміць, што ягоныя вершы эмігранты цытавалі бадай часцей, прыкладам, за Танкавы:

*«У сініх балот ёсьць крыніца,
Там семдзесят восем вазёр,
Там пробуе ноч утапіцца
Дажджом ападаючых зор».*

Да Танка наогул было своеасаблівае стаўленне, і не толькі ў заходнікаў. Піша Юрка Віцьбіч: «Зьмяніўся мой колішні погляд і на “Лісткі з каляндара” Максіма Танка. Задужа ў іх самарэкламы, занадта яны суб'ектыўныя, каб набыць нейкае гістарычнае значаньне, якое ўласьціва добрым мэмуарам. Пагарды заслугоўвае ягоны плявок на Чарота й Труса з адначасным паклёнам Блоку, Ясеніну й Маякоўскаму, плявок на “Божа, што калісь народы паасобку падзяліў” ды на беларускіх ксяндзоў-патрыэтаў, плявок на бел-чырвона-белы сьцяг, плявок на беларусаў, зь якімі сустрэўся ў кнігарні на Вострабрамскае, і г. д. А можа гэта штучнае? Асабліва калі ўзяць пад увагу, што Танку вельмі падабалася з І. Галчынскага:

*Былі да мяне людзі, будуць і потым,
Бо жыцьцё вечнае, ня знае скону,
Усё як вар'ята сон мімалётны —
Прывет, Мадонна!*

[...] П. С. У артыкуле Міколы Арочкі “Стыль да болю знаёмы” (пра Таўлая), між іншага, сьлібізуецца літаральна на радкох верш “Пракурор праз кодэкса артыкул”, які аўтар, удзельнік 2-га Кангрэсу, напісаў для Баранавіцкага “Ўзвышша”» (ліст ад 02.05.1967).

І Эдуард Самуйлёнак?

Юрка Віцьбіч часта-густа вяртаўся ў лістах да часоў «Ўзвышша», паўтараўся, самацытаваўся, то не магу быць стоадсоткава пэўны, але ў такім кантэксьце, здаецца, імя Самуйлёнка згадваецца ўпершыню: «*Мой дэманстрацыйны ўваход у падбітае тагды бальшавікамі “Ўзвышша” мне пазьней ніколі не даравўся ды пры ўсякай нагодзе падкрэсьліваўся. Асаблівая роля тут належыць Лукашу Бэндэ, Алесю Кучару і Эдуарду Самуйлёнку. Аднак апошняму я ўсё дарую — ён, усімі ў часе свае страшнае хваробы заняйдзаны, памёр літаральна ў мяне на руках у санаторыі “Сасноўка” пад Віцебскам. Дарэчы, я прылучыўся да роднага “Ўзвышша” наўсуперак ранейшым запрашэньням мяне з боку Маскоўскае АПП, беларускую сэкцыю якое ачольвала Зіна Бандарына, як і беспасярэдне з боку БелАПП’у — праз Хвядоса Шынклера. Нейкі час належыў перад тым да забароненае потым бальшавікамі нацыянальнае сэкцыі вядомага згуртаваньня “Кузница”, на чале якое (сэкцыі) стаяў знаны Паўлюк Шукайла» (Ліст ад 10.07.1965).*

Юрка Віцьбіч пра шляхту: 180°

Сабраныя пад адной вокладкай Віцьбічавы лісты прадэманстравалі б ягоныя супрацьлеглыя выказванні не па адным пытанні. Уяўляецца, што часам пазіцыя Віцьбіча наўпрост залежала ад асобы:

«*Крый Божэ, ня зьбіраюся адмаўляць відавочных пісьменьніцкіх здатнасьцяў аўтара “Дзярлівае птушкі”, хоць і ня занадта захапляюся гэтым творам. Аднак затое журналісты Міхась Козыр часам нагадвае мне... Самсо-*

на Самасуя, які проста ня ведаў, куды яму пхаць сваю дзівосную энэргію. Нарэшце я й ня вытрымаў, чаму дока-зам зьяўляецца адкрыты ліст — “Ад ‘Ваські’ да ‘Сафійкі’”. І прыкра, але, наводля майго перакананья, Міхась Козыр часта-густа перашкаджае Кастусю Акуле перарасьці ў адзабальнага вялікага пісьменьніка.

Вось чаму, напрыклад, твор К. Акулы “Мера патрыя-тызму”, зьмешчаны ў № 8 часопісу “Местачковая Мысль” (“Беларуская Думка”), мяне абурыву. Пэўне таму, што аўтар бадай зь ленинскіх пазыцыяў падыйшоў да беларус-кай шляхты, адзначаючы: “Аказваецца, гэта са шляхцюкоў нашых, што чужому богу душонкі свае прадалі, на нашым карме сыцелі ды дзе толькі маглі, дык п’яўкамі кроў роднай маткі зняможанай смакталі”. Паскудзтва! Мы ўвогуле шмат чым заабавязаныя беларускай шляхце. І я, прабач-це асабістае, ганаруся з таго, што яшчэ там у 30-х га-дох камуністычныя літправадыры лукашы бэндэ, паміж рознага іншага, закідалі мне “жаль згінуўшай шляхты й ксяндзоўства”. Народ складаецца ня толькі з сялянаў” (ліст ад 19.03.1966).

Пра паходжанне нашаніўцаў

Чырвонасктуры том «Гістарычных твораў» Яна Стан-кевіча (Мінск, 2003), зразумела, не ў стане быў умясціць усяго. Да прыкладу, шкада, што туды не ўвайшла праца, друкаваная, з працягам, у «Бацькаўшчыне» ў 1957 г. пад назвай «Беларускае нацыянальнае адраджэньне (1902—1915). Нашаніўцы, людзі й плыні», напісаная на мяжы з успамінамі.

«Калі зьвернем цяпер увагу на клясавае паходжань-не ўдзельнікаў нашаніўскага адраджэньня, дык найбольш пабачым тут сялян — К. Міцкевіч (праўдзівае прозьвішча Якуба Коласа й Тараса Гушчы), пісьменьнік М. Гарэцкі, кс. Пр. Будзька, Адв. Будзька, Язэп Лёсік, кс. Грынкевіч, Паўліна Мядзёлка й шмат іншых. Сялян было найболей, бо іх было найболей у народзе. Адылі былі прадстаўнікі за-сьценкавае шляхты — В. Ластоўскі, Іван Луцэвіч (Янка

Купала), інж. Л. Віцень-Дубейкаўскі, браты Ч. і Л. Родзевічы і інш. Шляхта фігуруе нярэдка і ў творах Купалавых. Гэтак у “Паўлінцы” і ў “Раскіданым Гнязьдзе” — адна шляхта. Работнікі былі Аляксандра Прушынскі (паэта Алесь Гарун) і Зьмітра Жылуновіч (Цішка Гартны) і інш. Ёсьць тут і дзеці дробных паноў. Пачынальнікі нашаніўскага адраджэньня блізу ўсе былі дробна-панскага паходжаньня. Такія былі браты І. і А. Луцкевічы, Ал. Пашкевічанка (Цётка), праф. В. Іваноўскі, А. Уласаў, Пр. Умястоўскі і інш. З большых паноў быў праф. Бр. Эпімах-Шыпіла. [...]

Сярод нашаніўцаў былі й два сыны беларускіх вялікіх паноў — гэта Казімер Кастравіцкі (Карусь Каганец) і Сяргей Палуян. Першы зь іх быў нат сярод пачынальнікаў нашаніўскага адраджэньня. Не нашаніўцамі, але прыхільнікамі беларускага нацыянальнага адраджэньня былі ў часе “Нашае Нівы” вялікія паны Івашкевіч, Вайніловіч і княгіня Магдалена Радзівіліха. Крышку пасьлей, у 1917г., у найнеадпавяднейшым магнату рэвалюцыйным часе заактывізаваўся ў беларускім кірунку магнат із Палесься Раман Скірмунт. Колькі месяцаў ён стаяў на чале Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Менску, але кіраўніком беларускага руху ён ня быў. У тым самым часе ў Вільні шчыра прылучыліся да беларускага руху Князь Сьвятаполк-Мірскі і барон Казімер Шафнагель. Пасьля вайны сярод сьвядомых Беларусаў у Вільні быў князь Друцкі-Падбярэскі.

Ня было толькі сярод нашаніўцаў купцоў і прадпрыемцаў, і гэта слабое іх месца, як і нас тутака. Чуваць было толькі пра Жыванісцава, каторы на эміграцыі, у Арле меў асьпяны цялятнік. Праф. інжынер-тэхналёг В. Іваноўскі займаўся, праўда, гаспадаркай і немалой дзейнасьцю, але ён ня меў собскіх прадпрыемстваў, з выняткам часу першае сусьветнае вайны, калі ў тым-жа Арле, ён быў заклаўшы хвабрыку гранатаў.

Можна зацёміць, што пра шляхоцкае й панскае паходжаньне некаторых нашых цяперашніх сяброў і сябровка ніхто ў нас ня ведае. Таксама ня ведалі і ў пару “Нашае Нівы”. Што Сяргей Палуян быў сын вялікага пана з Рэ-

чыцкага павету я даведаўся толькі на 2-ой сьветавай вайне. Пра Каганца і цяпер пішуць, што ён быў найлепшы прадстаўнік сялянства ў нашаніўскую пару. Прымеж таго Каганец быў адзін з нашаніўцаў, што ня выходзіў з народу, але пайшоў у народ: каб збліжыцца зь сялянамі, ён стаўся лясніком. Усе нашаніўцы былі сябры й браты Беларусы міжсобку, і заўсёды здавалася, што ўсе яны — сяляне. Прычына гэтага тая, што хоць у нашаніўскім адраджэньні і пасьлей і былі прадстаўнікі малога і нат вялікага беларускага панства, але ня было панскае ідэялёгіі».

Гутарка Уладзіміра Шыманца з мастаком Віктарам Жаўняровічам

«У. Ш. Але-ж вучыцца ў тую пару ня было лёгка. Як гэ-ташая Ваша маці — удава, нядаўняя бежанка — магла паслаць Вас у Вільню?»

В. Ж. Гэтак здарылася, што недзе каля 1925 году мая маці дастала ў спадчыну па сваім дзядзьку хвальварк Чаркасава, гэктараў 300 зямлі. Маці мая была з шляхты, спародненая яна была з Кавыла-Варановічамі, Бароўскімі ды выводзілася недзе з Даўмантаў.

У. Ш. А што маглі-б Вы сказаць пра мастацкае жыццё тагачаснай Вільні?»

В. Ж. Апрача ўспомненых маіх настаўнікаў малярства [Юзафа Арлоўскага і Нарудскага], я спатыкаўся таксама з Рушчыцам. Гэта быў вялікі мастак і “трэ-д’юніён” віленскага мастацтва з Захадам. У міжваенныя аднак гады, падчас польскага панаваньня на Віленшчыне, тварыў ён мала. Аж да сьмерці ў 1936 годзе ён быў рэктарам Мастацкай Акадэміі пры ўнівэрсытэце. Памятаю добра ягоны абраз Нес Mergitur — “Няўтопная” — што быў выстаўлены ў Бібліятэцы Врублеўскіх, якая мясьцілася ў палацы Тышкевічаў над Вяльлёй, на рагу вуліцаў Арсэнальскай і Зыгмунтоўскай. Памятаю абраз Пётры Сергіевіча “Ўсяслаў Чарадзеі” у Беларускаму Музеі ў Базыльянскіх мурах. Ды найлепш я знаў Язэпа Драздовіча.

Гэтага таленавітага рысавальшчыка ды містыка апошні раз бачыў у 1940 годзе ў Маладэчне.

Былі ў Вільні мастацкія таварыствы, між імі Тава-рыства Незалежных, якое штогод у ладзіла ў Павільёнах Усходніх Кірмашоў у Бэрнардынскім парку (парк гэты віленчукі называлі Бэрнардынкай) свае выстаўкі. Вільня — гэта места, якое з мастацкага гледзішча ня ўступае ні Кракаву, ні Празе Чэскай, ні навет Флярэнцыі» (Беларус. № 226–227. Сакавік 1976. С. 5).

Пра інтэлігенцыю

З ліста архіепіскапа Васіля (Тамашчыка) да былога пасла Аляксандра Стагановіча:

«Вельмі дзякую за Ваш ліст і за прывітаньні з 20-мі Ёгодкамі мае Хіратоніі, і гэтым Аднаўленьня нашае Сьв. БАПЦарквы.

Але, дзе бы мы былі, калі-б гэта ня сталася? Былі-б беднымі сіротамі, і кожны пагарджаў бы намі, а ворагі, ясна, радаваліся-б! А ці хоць крыху разумее гэта інтэлігэнцыя нашая? Нажаль, вельмі слаба або й зусім не разумее. Чаму? Ня толькі таму, што мы ня маем свайго дзяржаўнага дасьведчаньня, бо-ж інтэлігэнцыя нашая з рознымі дыплёмамі хіба мае крыху розуму, таму мусіць многа рэчаў ПРАДБАЧАЦЬ. Яна мусіць прадбачыць такую рэч: скажам, здабылі мы Незалежнасьць. І што тады? На Беларусь зараз-жа папруцца розныя філафеі-апана-сы-лапіцкія будаваць, быццам, Беларускаю Праваслаўную Царкву, а фактычна будуць знарадзьдзем расейскага імперыялізму. Нашая інтэлігэнцыя, дзеячы, якія абьякава адносяцца да свае Царквы, скажуць: ну, што-ж, няхай сабе працуюць, нас Царква не абходзіць... І вось такім чынам самі фактычна стануцца ворагамі самым сабе, нашай Дзяржаве, бо-ж скоро гэтая “царкоўная” дзейнасьць праявіцца. А што тады? Арышты? Сколькі цяпер розныя ворагі выліваюць памыяў на мяне, якое хлусьні не выдумоўваюць, якою атрутаю не стараюцца зруйнаваць нэрвы мае! А ці хто з нашых дзеячоў рэагуе на гэта? Ніхто!

Яны ведаюць толькі адно: паведамляць мяне аб гэтай хлусьні, атруце. А ці ворагі нашыя маюць на мэце толькі МЯНЕ? Не, яны прасьць мяне хочуць зьнішчыць нашую Сьв. БАПЦаркву! Але, гэтага яны хочуць: зьнішчыць аснову нашае дзяржаўнасьці!» (Каляды, 1969).

Адвечнае пытаньне

Юрка Віцьбіч, зразумела, не Кафка, але наколькі быў бы бяднейшы эміграцыйны эпісталалярый без ягоных лістоў: «*Паважаны сп. Запруднік. Маю да Вас вялікую просьбу. Калі ласка, зьнішчыце ўсе прыватныя лісты нябожчыка Віцьбіча. Зрабіла вялікую памылку ў свой час і не запыталася, для якой мэты патрэбныя яны, якія Вы ўзялі. Хто даў права іх друкаваць у нейкім часопісе, навошта ўсё гэта робіцца. Я лічу бруднай справай гэтым займацца. Спадзяюся, уважыце маю да Вас просьбу. З пашанай, А. Стукаліч*» (ліст ад 05.16.1985).

Ідзеца, напэўна, пра публікацыю лістоў Віцьбіча ў скандальным «Летапісе» (Панькоў, Шчэцька), да якога Запруднік, што праўда, не меў ніякага дачынення.

Пра грамадства, правы і абавязкі

Раіса Жук-Грышкевіч да рэдактара «Беларуса» Станіслава Станкевіча:

«Даражэнькі Спандар Доктар!

Сяньня атрымалі ад Вас ліст з 8-га ліпеня, шчыра дзякуем. Я думала, Вы ўжо ніколі не напішаце.

Не, я за гэны вясельны артыкул ня гневаюся. Поўнасьцю шаную Вашыя рэдактарскія правы. Калі чалавек у грамадстве (якое-б яно ні было) бярэ на сябе абавязкі, дык ён мусіць мець і правы. І я напэўна гэтыя правы шаную. Цяпер далучаю зацёмку (напэўна, задоўгую), калі не ў газэту, дык хаця ў кошык. А гэны поўны Ваш кошык аб нашым грамадстве так ужо блага ня сьветчыць. Горай было-б, каб і ён быў пусты. І сьветчыць ён добра і аб нашай газэце, а дакладней кажучы, аб яе Рэдактару, які дбае аб узровень

газэты. Ваша ноша ёсьць цяжкая, але для Вас ня ёсьць непасільнай і ёсьць удзячнай. Вынікі Вашых высілкаў і працы ёсьць няўміручыя, а зь імі і Вы. Вяртаючыся да абавязкаў і правоў Вашай Рэдакцыйнай Калегіі. Ці не заўважалі Вы, што “абавязкі” ёсьць вельмі хітрыя “стварэньні”? Яны так і ўзлазяць на карак тых, хто патрапіць іх нясыці, а ад іншых уцякаюць, пакідаючы ім толькі “правы”, якія ня маюць практычнай вартасці, за выняткам малоньня языком.

Яшчэ адно слова аб нашым грамадстве, а як Вы кажаце: “гэтак званым грамадстве”. Яно ёсьць зусім нармальнае, як кожнае іншае, у якім толькі адзінкі ёсьць вартасныя і нясуць на сваіх карках груз “жэўжыкаў-абавязкаў”. Я дрэнна сказала — адзінкі ня вартасныя, а з здольнасьцямі і ўменьнем, асьветаі. Не, сказала яшчэ горай! Я хацела сказаць, што ў нашым грамадстве ёсьць нямала людзей, што стараюцца ў свой малы спосаб, які для іх выдаецца вялікім, рабіць добрую грамадскую справу. Іх часта вялікія людзі не прыкмечаюць, а малыя вялікіх не разумеюць. І так адны другіх не дацэньваюць.

Недзе Доктар думае: у лісьце й то без дыдактычнасьці не абдызецца, а мая сястра Валя сказала-бы: не прапаведай! Глянула на канец Вашага ліста, і кінулася ў вока імя Прэзыдэнта Абрамчыка, Ягоная трагэдыя такая балючая*, што зь ёй памірыцца не магу» (ліст ад 11.07.1969).

Побытавае

«31.III.1966.

Вельмі Паважаны Снадар Доктар [?!]

Надумаўся напісаць Вам пару слоў у справе Уладыкі Васіля, не ў сувязі з заклатам, які вытварыўся пры нашай царкве ў Нью Ёрку, а ў сувязі з тым, як жыў і як жыве Уладыка. Думаю, што Вы былі ў яго на кватэры. Калі-ж не, дык неабходна трэба Вам паглядзець, як Уладыка жыве. Быў я ў Уладыкі на днях, бываў і раней. Заўсёды ў жах мяне кідала, калі бачыў, як ён жыве. Мае вельмі маленькую камору без вакон, там Уладыка сьпіць, апрача гэтага

* Відаць, маецца на ўвазе хвароба Міколы Абрамчыка.

маленькі пакойчык з 2-ма вокнамі, дзе ўсё адно на другім, у такім беспарадку, як трудна сабе ўявіць. Падлога завалена кускамі старых стаптаных газэт. Калі я папытаўся Ўладыку, чаму поўна паперы на падлозе, — адказаў, што праз гэта ня так трэба часта мыць падлогу. Уладыка здзівачэў і вельмі занябдаўся. Гэта старая гісторыя, але далей так ня можна пакідаць. Над Уладыкам трэба неяк устанавіць апеку і дапамагчы яму выбрацца з жахлівага беспарадку, неўладкаваньня і цеснаты, у якой ён дасюль жыве. Уладыка нас рэпрэзэнтэуе, а ня дай Божа камусь з урадавых дзейнікаў паглядзець, як ён жыве. Божа, што-б аб ім і аб нас усіх падумаў чужы чалавек. Занябдоўваць гэтай справы надалей ня можна. Уладыка, думаю, што бачыць сваю нішчату і можа заламацца. У яго настрой вельмі падбіты, і калі мы разам ім ня зоймемся, не заапякуемся, дык запраўды будзе дрэнна.

А цяпер канкрэтна — што можна рабіць, на маю думку. Трэба, каб асобаў 5 ці 10 зарганізаваліся да апекі над Уладыкам. Апеку гэтую я ўяўляю сабе такім спосабам: 1. Мусім наняць Уладыку другую кватэру з двух пакояў і спальні мінімум; 2. Зарганізаваць сталы догляд кватэры Ўладыкі; 3. Зарганізаваць матарыяльную дапамогу Ўладыкі; 4. Привесьці ў парадак аблачэньне Ўладыкі.

Дзе што іншае прыйдзе яшчэ ў думкі, калі возьмемся за справу. Ці гэта трэба рабіць, што я прапаную, ці што іншае, можна лёгка дамовіцца, але рабіць нешта абавязкова трэба. Многія крытыкуюць Уладыку, блага аб ім гавораць, а навет некаторыя пастанавілі расправіцца ўжо з Уладыкам (група Мерляка). Я-ж уважаю, што Ўладыкам трэба заапякавацца, дапамагчы Яму там, дзе ён не дае сабе рады. Мы ня маем ніякага іншага выбару і іншага спосабу ў гэты цяжкі час нашае Царквы.

Вы можа здзівіцеся, чаму я да Вас аб гэтым пішу. Не таму, што Вы ў Епархіяльнай Управе, а таму, што веру ў Вашае зразуменьне патрэбы апекі над Уладыкам.

Можа, скажаце — а чым-жа я тут магу дапамагчы? Чым зможаце, абы толькі не адным словам, гутаркаю, а нейкай канрэтнай акцыяй.

Сённяя гутарыў з Барысам [Данілюком]. Ён пагоджваецца быць у групе людзей, якія арганізавана заапякуюцца Уладыкам. Яшчэ колькі знайду, і тады зьбярэмся з Уладыкам і абмяркуем, што і як павінна быць зроблена.

Спадзяюся на Ваш удзел у акцыі апекі над Уладыкам.

Лісток гэты прашу нікому не паказваць, а прачытаўшы, выкіньце яго. Калі Вы знойдзеце яшчэ кагось да арганізаванай дапамогі, будзе вельмі добра. Чым больш зьбярэцца, тым лягчэй нам будзе. Прашу Вас, перашліце мне Вашыя меркаваньні ў парушанай мною справе. А пакуль што бывайце здаровыя. Прывітаньні ўсім Вашым. З глыбокай пашанай да Вас М. Тулейка».

Апошні ліст

«Паважаны Спадару Лявон!

Што сьмерць Уладыкі Васіля была ненатуральная, ніхто больш ня ўпэўнены, як я, а гэта таму, што: 1. Ніхто, апроча мерлякоўцаў, ня мае сумневу, што Юры Абрэмскі быў савецкі агент. 2. Гэты агент, у супалцы з другім такім самым — Бразоўскім і, на дзіва, зь Мерляком, які ведаў, з кім мае дачыненне, зарганізавалі ў парахвіі Катэдральнага Сабору Сьв. Кірылы Тураўскага ў Брукліне раскол, мэтай якога было скінуць за ўсялякую цану Уладыку Васіля і аддаць уладу над парахвіяй, а пазьней і над БАПЦ Абрэмскаму ці, хутчэй, некаму, хто за ім стаяў і ім кіраваў.

Раскол быў гідкі, даходзіла да гвалтоўных учынкаў, і справа ўрэшце апынулася ў судзе, які пастанавіў, згодна з Артыкулам XVIII Нью Ёрскага Штатнага Закону аб Рэлігійных Карпарацыях, які я пасьпеў перад гэтым злажыць, а Уладыка здабыць ухвалу яго Штатнай Асамблеяй, што Парахвіяльная Рада мае права займацца толькі справамі, патрэбнымі на ўтрыманьне царквы, а ў справы, што належаць да кампэтэнцыі духавенства, ёй недазволена мяшацца.

Гэта, пэўна-ж, зруйнавала агентурныя намеры, і раскольнікі адыйшлі будаваць сабе царкву ў Рычмонд Гілл і хоць гэтак пашкодзіць парахвіі нашага сабору й БАПЦ.

Уладыка Васіль, на жаль, быў даволі наіўны й даверлівы чалавек, што наўсуперак фактам, мабыць, верыў, што раскольнікаў удасца ўрахманіць і вярнуць, што, бяз сумневу, абяцаў яму Абрэмскі, зь якім ён, мне сам прызнаўся, далей, не зважаючы на маю перасьцярогу, сустракаўся ў ягонай кватэры.

Я не магу паверыць, што Ўладыка Васіль, сеўшы за стол пры адчыненым вакне, адразу, ня выклікаўшы ніякае дапамогі, хоць ягоны брат працаваў кухарам у вадным з госьпіталью, мамэнтальна памёр. Нехта, а ім мог быць толькі Абрэмскі, выправіў яго на той сьвет тым самым спосабам, што Саветы атруцілі й Бандэру.

Гэтае маё дапушчэньне падтрымоўвае яшчэ й тое, што пасья ўладыкавае сьмерці Абрэмскі зьнік бязь сьледу, а на маё пытаньне, што зь ім сталася, Мярляк плёў лухту, што той згінуў у аўтамабільнай катастрофе, а ў ягонай кнізе збрахаў, што япіскап Палладзі даў Абрэмскаму адразу мітру.

Ці ня думаеце Вы, што мае думкі ў гэтай справе могуць быць праўдай? [...]

Вось, перакручваючы польскую прыказку, гэта і ўсё, што ёсьць у грэшным пісьме на сёньняшні дзень.

З пашанай, Барыс Данілюк».

У рэдакцыю газеты «Бацькаўшчына»

«Онайда, 26.7.1954 г.

Паважаны сп. Ст. Станкевіч!

Таму, што ў Вашай газэце быў зьмешчаны артыкул “Трашчыць па ўсіх швах”, дзе сп. Р. С. імкнуўся скампрамітаваць мяне ў вачох грамадзкасьці, абзываючы “патрыётам” (у двукосьсі) і “безадказнаю асобаю”, ветліва прашу Вас зьмясьціць на бачынах тае-ж газэты й мой адказ сп. Р. С., як ніжэй:

Сп. Р. С., у адказ на ягонае жаданьне скампрамітаваць мяне ў вачох беларускае грамадзкасьці, абзываючы “безадказнаю асобаю” і “патрыётам” (у двукосьсі) (гл. газэту “Бацькаўшчына” № 24–25 (206–207) з дня 27 чэрвеня 1954 г.),

Ты хацеў мяне кальнуць,
Ды зрабіў дурніцу:
Твой язык толькі лізнуў
Маю сядуніцу.

А. Даніловіч.

Р. С. Ня грэбуйце словам “сядуніца” ў маім адказе і не лічыце яго вульгарызмам: яно жыўцом запазычана зь лексыкону Вашае “адказнае” газэты.

З глыбокаю пашанаю да Вас, А. Даніловіч.

Амаль па Бакача

З ліста Юркі Віцьбіча да Антона Адамовіча: «*Прыгадваецца, як калісьці ў Менску, у Доме Пісьменьніка, седзячы за “круглым сталом”, Хадыка, Кляшторны, Маракоў, Багун і я моўчкі слухалі, як Рыгор Казак з вылучным запалам расказваў пра сваю вайсковую службу ў нейкім эскадроне. Гэтую далікатную маўчанку парушыў няўпрыцям падыйшоўшы дзядзька Зьмітрок Бядуля, які сказаў: “Прыгоды бравага жаўнера Швэйка ў беларускім выданьні?”. Аднак дзядзька памыляўся. Швэйк, які, між іншым, паводля Гашэка, гандляваў у родным мне Віцебску на Полацкім рынку пярсьцёнкамі, толькі (што агульнавядома) шыўся ў дурні, а тут, магчыма, ня трэба шыцца.*

Пераходжу ў сувязі з Рыгорам Казаком ад Яраслава Гашэка да Джовані Бакачо. У пачатку 30-х гадоў нашага 20-га стагодзьдзя тэй самы эскадрон, да якога належаў “пеец во стане русских воинов” Рыгор Казак, затрымаўся ў часе манэўраў у аднэй вёсцы. Рыгор разам з трыма кавалерыстамі апынуўся ў хаце самотнае маладое ўдавы. Жартуючы са сваімі начлежнікамі, яна зьмешвала цеста ў дзяжы, якую потым паставіла на печку, прыкрыўшы зьверху дзяружкай і кажуском. Потым яна няўпрыцям для трох зьнікла, нядвухсэнсоўна падміргнуўшы чацьвёртаму. Рыгору Казаку, які ўжо тады меў плеш, здалося, што менавіта яму. Празь некаторы час Казак палез на печку, а пасья, зьлезшы зь яе, узьняўшы дагары

вялікі палец і прычмокнуўшы, сказаў: “Яна, бадай, і не супраціўлялася”.

Ураньні зьявілася ўдава: яна ня зьлезла з печкі, а палезла на яе! І адразу-ж у хаце ўзьняўся вэрхал. Зірнуўшы на дзяружку й дзяжу, яна адразу “обнаружила следы преступлення”. На каленках, як той старац з бабіну, стаяў перад ёй Рыгор і прасіў дараваньня, бо справа пагражала скончыцца ў вайсковым судзе. Не адразу, але ўдава засьмялялася, зухавата махнула рукой і зноў падміргнула чацьвёртаму, зь якім яна ўволю пацешылася ўначы. А праз гадзіну тэй самы эскадрон “оружьем на солнце сверкая”, спакідаў тую вёску, а разам зь ім і “Эротаў смык” — Рыгор Казак. Хіба гэта ня добры матар’ял для навазі ў дэкамэроўнаўскім пляне пад назовам “Згвалчаная дзяжа”?

Ад навэляў Бакача, маючы на ўвазе таго самага Казака, няцяжка перайсьці да анекдотаў Брачоліні. Неяк у самым пачатку 30-годзьдзя свае творчай дзейнасьці Рыгор уздымаўся на лесьвіцы Дому Пісьменьніка на другі паверх. Насустрач яму зь Вішнеўскай разам спушчаўся Дудар. Ад шчырага сэрца, бяз хітрыкаў, Рыгор гукнуў апошняму: “Здароў, сперматазоід!”... Расказваў мне сьведка гэтае падзеі годны даверу Васіль Каваль, што ў адказ на сваё віншаваньне Рыгор дастаў гучную аплявуху. Аднак нават тагачасныя слупы Дому Пісьменьніка ня ўгледзелі ў гэтым учынку Алеся Дудара “очередной вылазки классового врага”» (ліст захоўваецца ў архіве Фундацыі Пётры Крэчэўскага).

Ліст з «Штокгольму»

Адным з найбольшых актыўных беларусаў у Скандынавіі быў Васіль (Базыль) Лукашык, вучань Віленскай беларускай гімназіі, былы дзеяч Беларускай сялянска-работніцкай грамады, у часе вайне — бурмістр Бела-стока. Нарадзіўся на Сакольшчыне: па адных звестках, у 1905 г., па іншых (пашпартных), у 1911. Памёр 17 сакавіка 1975 г.

«Штокгольм, дня 5 верасня 1949 году.

Высокапаважаны Грамадзянін!

Дзякую шчыра за Вашае пісьмо. Дарагое яно мне ўспамінамі, бо, хоць Вы й паклікаецеся на адну сустрэчу мяне з Вамі ў Беластоку, калі мы працавалі на кааператыўнай ніве — я сабе прыпамінаю некалькі стрэч яшчэ раней у віленскім “Spolet”, у ВБГ, калі Вы інтэрпэлявалі ў Астроўскага ў справе выдаленьня вучняў, па-за гэтым у розных беларускіх установах таго часу. Апроч усяго гэтага я вучэўся з Вашым Сынам і Дочкаю ў аднэй клясе праз пару школьных гадоў. Таму мне было в. прыемна атрымаць вестку і аб іх, і аб Вас. Шчыра цешуся, што Вашая сямейка асталася жывою і здароваю ў так цяжкіх перажываньнях і стратах нашага народу. Сам я ў Скандынавіі ўжо б гадоў. Валодаю трыма скандынаўскімі мовамі свабодна і пазнаў тутэйшае жыцьцё з усіх бакоў, і добрых, і блгіх. Я вітаю Вашую ініцыятыву павязець нашае гістарычнае прошае (а мо’ і будучыню) з гісторыяй Скандынавіі. У швэдзкіх гістарычных працах багата вестак аб нашай, беларускай, мінуўшчыне, а ў мнагатомнай працы Гісторыі Швэцыі ў томе першым гаворка аб крывічах, і ёсьць тагачасная карта Ўсходняе Эўропы з двума цэнтрамі: Польшка і Кіевам. Гэта адна з найстарэйшых карт, якая дашла да нашага часу. Бязумоўна, я пачну безадкладна зьбіраць матарыялы, аб якіх мова ў Вашым пісьме, і паступова высылаць іх на Ваш адрас. У мяне цьвёрдае перакананьне, што Скандынаўскія краіны згуляюць у нас і ў Прыбалтыцы ў найбліжэйшым часе в. важную місью. Пры нагодзе адкажу на Вашае запытаньне адносна назову Балтыцкае мора па-швэдску. Завецца яно Östersjön, што абазначае Ўсходняе Возера. Мора швэды завуць havet, а часам sjo. Я чуў, што слова “балт” абазначае “белы”, ці гэта справядліва? Я мог бы многае напісаць аб уцекачах, але адлажу гэта на далей, бо ня ведаю, што Вас бы цікавіла. Зазначу адно, што Эстонцы, Латышы і Літоўцы з намі ў найлепшых суадносінах, і мы тут уваходзім зь імі ў арганізацыю пад назовам Цэнтральная і Ўсходняя Эўрапейская Вунія.

Мне дужа нязручна, але дзеля выезду, з увагі на тое высокапатрыятычнае, што Вы сабе паставілі, я рэкамэндаваў бы Вам выезд у Нарвэгію ці Англію. Лепш у першую краіну. У Хрыстыяніі (Oslo) ёсць некалькі гісторыкаў этнографу, ведаючых добра беларускую мінуўшчыну. Ёсць і працы аб гэтым у нарвэжскай мове. Хоць мой і Вашых дзяцей калегга гр. Чэслаў Ханяўка лічыць, што туды первей, чымсь дзе небудзь, улезуць бальшавікі, я не падзяляю гэтага пагляду. Даволі ўзяць... Фінляндыю, што двойчы ваявала з Саветамі й жывец і сяньня. Ну, трэ канчаць. Пішыце, калі ласка, на адрыв, як на канвэрце. Прывітаньне Вам і Вашай сям'і ад мяне і тутэйшых Беларусаў. В. Лукашык».

Тут ёсць што паразгадваць.

Травелог 1957 года

Чатыры аркушыкі паперы *quarto*, сіні атрамант, стаіць дакладная дата — 20.12.57 і подпіс — відавочны псеўданім: Франук Маркотный.

«Летам гэтага году, у часе жніва, прышлося мне бліжэй спаткацца і прыгледзіцца да цяжкага і гаротнага жыцьця беларускай вёскі ў Барысаўшчыне. Як правіла, усе сяляне апынуліся ў калгасах, аднак чуў, што ў недаступных балоцістых мясцовасьцях існуюць яшчэ дзе нядзе астатнія магікане аднаасобнікі, душаныя надмернымі падаткамі, аднак лік іх нязвычайна малы.

Вёска прыгнечаная цяжарам калгаснага жыцьця, ня толькі ўжо не пая ніякіх песьняў, у тым ліку і жніўных песень пець забылася, але й стагнаць ня мае сіл. Галіта калгаснікаў пераходзіць уселяцкія выябражэньні. З адведаных мною 4 калгасаў — два даставалі па 2 кл. збожжа на працадзень, адзін 1,5 кл, а адзін з пабачаных калгасаў 800 грамаў удзень на працадзень.

Дзеці, як правіла, босыя, нядбала адзетыя, а то і зусім абдзёртыя, слаба аджыўленыя. Будынкi ніяк не зьмяніліся, ані ў сэнсе гігенічным, ані архітэктурным, і будуюцца па форме царскіх часоў, з той толькі розьніцай, што дзеля недахопу саломы мала можна спаткаць стрэхаў,

крытых саломай, хаты ў значнай большасьці сваёй крытыя драпіцамі. Новых хат адносна мала будуюцца.

Будучы ў калгасе, зьвярнуўся да раней пазнамага калгасьніка з запытаньнем, як ён жыве. Добра, адказаў калгасьнік. Зараплікаваў яму — як-жа можна добра жыць, зарабляючы 800 гр збожжжа. Пачуў адказ: троху заробіш, троху прыкрадзеш, і нека жывецца. Колькі-ж можна ўкрасьці, запытаўся я. Часам ½ кл, часам кілаграм, а як тры — то сьвята ў хаце. На маё пытаньне, а што будзе, як зловяць. Пяць гадоў, спакойна адказаў селянін. Гэта знача, калі знойдуць кілаграм крадзенага збожжжа, дэліквэнт дастае пяць гадоў турмы. То як-жа высьцерагаецца ў выпадку кантролі? Селянін выцягнуў з кішэні ножык і кажа: а во мой спасіцель. Не зразумеў я гэтага і запытаўся: што, рэжэце нажом контролера? Не, рэжу кішэню, а кішэні меў досыць ёмкія, празь дзірку збожжжа высыпецца. Натрусілася, разсыпалася, а ў мяне нічога няма. А каб была поўная праўдападобнасьць, то і ў другую кішэню палажу некалькі зярнят, вось і ўсё ў парадку, закончыў мой суразмоўца. То чаму не паедзеце ў недалёкі Барысаў, там можна дастаць такую-сякую працу і пры прыватных будовах лепш бы зарабілі. Калгасьніку, адказаў мой суразмоўца, можна толькі паехаць у горад, але ніяк не на жыхарства, бо не зарэгіструюць у горадзе, і вось прыходзіцца жыць у гэтай галіце, так ужо закончыў мой размоўца, выказваючы сапраўдную матэрыяльную сытуацыю.

Жніво было ў поўным разгары, аднак мала бачыў жніварак і ніяк ня бачыў камбайнаў. Жанчыны, сагнуўшы хрыбет, жалі так, як 40 год назад, звычайнымі сярпамі, але бяз традыцыйных жніўных песьняў. Як выясьнілі пазьней калгасьнікі, не аплачваецца жніво машынамі, а камбайны марнуюць шмат збожжжа. Але найбольш жудасную зьяву калгаснага жыцьця прышлося мне бачыць сьпяраша з вагона вагону, а пасья і зь беспасярэдняй блізкасьці — гэта касьба іржышчаў. Калгасная зямля была так выпаласканая з паракні, маючы толькі штучныя ўгнаеньні, што перастала ўжо радзіць, і вось ад 2 гадоў калгасьнікі зімой

возяць торф на поля, а калгасы стараюцца павялічыць жывёлагадоўлю. Дзеля гэтага калгасьнікам мала даецца, а то і зусім не даецца корму для індывідуальнай гадоўлі. Каб зарадзіць бядзе і пратрымаць індывідуальную карову, калгасьнікі косяць іржышча, сушаць яго, а пасья перарабляюць на сечку. Бульбянік тож не марнуецца, яго скрупулятна збіраюць, сушаць, мыюць і робяць зь яго сечку. Аднак шчытом няшчасьця зьяўляецца кармленьне кароў конскімі экскрэмантамі, якія ў дадатак трэба ўкрасьці з калгаснай канюшні і, зьмяшаўшы зь сечкай або картафлянікам і скрасіўшы бульбай, — гэта корм індывідуальнай каровы калгасьніка.

Трагэдыяй калгасьнікаў зьяўляецца адлічэньне працэднёў у ліку 4 за адзін адпушчаны дзень працы, і дзеля гэтага, каб не апушчыць працадні ў калгасе, некаторыя косяць іржышчы ноччу.

Прышлося пабываць у саўгасе. Парабкі саўгасных фэрмаў жывуць мізэрным жыцьцём, гранічным з вэгетацыяй. Сярэдні заробак каля 150 руб. у месяц (адзін даяр = 50 руб. больш-менш) і найбольшы — 300 руб., украсьці ў саўгасе цяжэй дзеля таго, што жывуць яшчэ горш.

Галіта давяла вёску да агульнай дэмаралізацыі, каб утрымацца пры жыцьці, крадуць усе, нат малыя дзеці. Прышлося мне бачыць самому, як вязьлі калгасную канюшыну, то дзеці падскаквалі да воза і вырывалі жменькі канюшыны, якія пасья адносілі дадому.

Аб гарадох мала магу сказаць. Менск пекна адбудаваны, але надта мала ёсьць там чаго беларускага, усюды чуецца толькі расейская гутарка, а ўсе надпісы на ўрадавых установах і прадпрыемствах блізу выключна на расейскай мове. У адным з большых беларускіх гарадоў бачыў на вуліцы вялізную дошку, на ўзгалоўку якой было напісана па-расейску “баявы ворган камсамольскай сатыры”, і што-ж было ў гэтай “сатыры” апроч даносаў, судзіце самі: 1. Бамбуль Эмма, уроджаная ў 1933 г., нідзе не працуе, пражывае на Рабочай вуліцы й сыстэматычна займаецца спэкуляцыяй. 2. Вавула Фёдар Іванавіч ходзіць па вуліцах, ловіць усіх курэй і вутак, падсыпаючы як прынаду

пшаніцу і ячмень. 3. *Стройтрэст 3* вось ужо 3 гады як будзе 36 кватэрны дом мясакамбінату. 4. П'яны Праваленка Пятро, 1938 г. н., рабочы стройтрэста 13, 14 чэрвеня затрыманы ў самаабслуговым магазыне ў кражы. Ладная сатыра — неяк больш падобная да даносяў.

Гавораць, што ў Саветах сацыяльная справядлівасць, але я яе там ня бачыў, а чуў толькі, што ў іх у вёсцы дзьве клясы; адна на гарэ — тэй нічога не бракуе і зарабляе ад 10 000 да 20 000 руб. у месяц, а другая — на нізе, і гэтая другая, вялізарная па колькасці, зьяўляецца гноем для першай, і гэта апошняя жыве на граніцы вэзэтацыі.

Адносна культурна нацыянальнага жыцця Беларусаў. Царскі чыноўнік быў неяк на паверсі жыцця, як пына яблычку на дрэве, яго мог змыць нат невялічкі дождж, але сеньняшняя савецкая адміністрацыя ўзгрызлася ў нутро народу, як ратак у яблычка, і точыць жывы й нат румяны арганізм беларускага народу. Калі якая адзінка больш крыху нацыянальна сьвядомая, а калі яшчэ ў дадатку ўжывае роднай мовы або нацыянальна настроены, то цяпер ужо не хватаюць і не ссылаюць у канцлагеры, але проста даюць “камандзіроўку”, г. зн. пераносяць на працу ў Казахстан, Сьбір або ў Архангельскую вобласць. Беларускія школы як сярэднія, так і пачатковыя ў яўнай меншыні ў БССР, ды й настаўнікі гэтых беларускіх школаў сваім паступаваньнем дзеюць вельмі русыфікуючы, бо калі лекцыю вядуць па-беларуску або конглёмаратам беларуска-расейскім, то зараз-жа па сканчэньні лекцыі настаўнікі паміж сабой і ў канцылярыі школы гавораць выключна па-расейску. Моладзь гэта дасканальна бачыць і так адносіцца да беларускай мовы, што нічога ня траціць, перайшоўшы ў Белар. Дзярж. Унівэрсытэт з расейскім языком выкладаньня.

У адным зь невялікіх гарадоў Беларусі, ды і па іншых гарадах, як Полацк, Барысаў, Бабруйск, часта можна бачыць абвесткі гастроляў тэатраў ці з Сталінграда ці нат з Сызрані, ня разу не прыйшлося бачыць абвестак якога колечы беларускага тэатру, які-бы выступаў з гастролямі па тэрыторыях Беларусі.

Марнуюцца таксама й найвялікшыя памятнікі Беларускай культуры, а касьцёл у б. кадэцкім корпусе ў Полацку, які яшчэ ў 1917 г. быў у добрым стане, цяпер амаль цалком зьнішчыўся, ніяк не кансэрваваны і прастаіць ужо ня больш як 3—4 гады. Царква сьв. Сафіі хоць лепш выглядае, але калі і яна ня будзе кансэрвавацца, то за 10 гадоў падзеліць лёс паезуіцкага касьцёлу.

А над беларускай мовай тымчасам адбываецца зьдзек у калгасах. На ненавісных для сялян калгасах заўсёды відаць шылды: Праўленьне № ... калгаса. Сяляне часам збіраюцца перад вывешкай і зь нянавісьцяй скандуюць напісанае на вывешцы.

Аднак не забілі ў народзе душы беларускай, яшчэ можна патрапіць на значную частку моладзі беларускай, перадусім на вышэйшых школах, якія адчуваюць вялізарную крыўду і зьдзек над беларускім народам, і прышлося мне быць на невялікай зборцы студэнтаў, на якой адзін з студэнтаў на заканчэньня зборкі заакцэнтаваў: і будзе ўнукаў панаваньне там, дзе сягонья плача дзед».

Іван Харлап

Пасмяротны ўспамін аўтарства Кастуся Езавітава:

«1 сакавіка споўнілася 20 гадоў ад таго часу, як у Дзьвінску памёр адзін ізь піянэраў беларускага нацыянальна-адрэджэнскага руху ў Лацьвіі, былы кіраўнік 2-й Дзьвінскай асноўнай школы Іван Харлап.

Нарадзіўся І. Харлап 25-га жніўня 1871 г. на Віленшчыне, у вёсцы Дразды Вяістомскай воласьці Сьвянсянскага павету. Пачатковую адукацыю атрымаў у вясковай школе, а пасля ў Маладэчанскай настаўніцкай сэмінарыі, якую скончыў у 1891 годзе. Па сканчэньні сэмінарыі ў тым самым годзе ўвосені пачаў сваю настаўніцкую працу ў Латыгольскай школе ў Вязынскай воласьці Вялейскага павету, а пасля трапіў у Дзьвінск.

У беларускі нацыянальна-адрэджэнскі рух ён увайшоў у 1921 годзе, ужо пад канец свайго жыцьця. 30 гадоў адпрацаваў ён за настаўніка ў расейскіх школах, але любасьць

да роднага народу ня згасла ў ім. І калі ў 1921 г. пачалася беларуская нацыянальная праца ў Дзвінску, ён першым із старых дзвінскіх настаўнікаў-беларусаў актыўна ўвайшоў у працу, стаў на чале новазакладзенага ў Дзвінску Беларускага культурна-асьветнага таварыства “Бацькаўшчына”, аддаў сваю кватэру пад канцылярыю Таварыства, а ў памешканьні ягонае школы на Віцебскай вуліцы № 16 адбываліся сходы сяброў і бацькоў беларускіх дзяцей ды пачалі сваю працу Беларускія настаўніцкія 1-гадовыя курсы.

Розныя няпрыемнасьці і варажыя напады з боку расейцаў і палякаў прыгнятаючы дзеялі на І. Харлапа. Ён моцна захварэў і зусім нечакана 18-га сакавіка 1923 году памёр. 20-га сакавіка беларускае грамадзтва зь вянкамі і краскамі праводзіла свайго першага старшыню “Бацькаўшчыны” на праваслаўны магільнік у Дзвінску і ўдзячнымі прамовамі адзначыла ягоную шчырую працу» (Раніца. 11.06.1944).

Інстытут беларусаведы імя Льва Сапегі

Паўстаў пры Цэнтры абмену еўрапейскай культуры ў Мадрыдзе як секцыя гэтай арганізацыі 24 сакавіка 1952 г. Сакратаром там быў Уладзіслаў Рыжы-Рыскі, а вось за старшыню — нехта «Прынец Тодар Ляскарыс-Комнэно»! Нібыта рэальная асоба была.

Хто?

Міхась Зуй занатоўвае: «Аўтара гэтага вершу я добра знаў на Бацькаўшчыне. Ён усёй душой любіў свой край і народ і шчыра і ахвярна працаваў для яго добра. Аднак у выніку ваенных падзеяў ён быў адарваны ад роднага кутка й кінуты на існаваньне сярод чужынцаў, ад якіх шмат нацярпеўся несправядлівасьці, дыскрымінацый на Бацькаўшчыне. І цяпер, жывучы там, праз цэлы час змушаны ўкрываць нацыянальныя пачуцьці і ня можа аддаць свае здольнасьці на нацыянальную працу» (ліст ад 27.04.1982).

«Журавы»

У краіне мне сэрцу так мілай
Яны вырасьлі дружнай сям'ёй.
А цяпер у рытм махаючы крыльлем
Важакі іх вядуць за сабой.
Поўны суму гляджу я у неба,
Жураўліныя чую гамонкі,
Ёсьць закон, што ўвосень ім трэба
Адляцець ад радзімай старонкі.
А як толькі вясна забушуе,
Яны вернуцца з выраю-далі,
Жураўліную песьню пачуе
Па краіне, хто суму ня знае.
Я-ж далёка ад роднай краіны,
Вір вайны мяне кінуў сюды.
Толькі ў думках там часта бываю,
Дзе юнацкія зьбеглі гады.
Дзе змагаўся за лепшую долю,
Бараніў свой народ, як братоў,
Дамагаўся зямлі, школы,
Аднак праўды ў нагох не знайшоў.
Цёмнай ноччу мне рукі скавалі,
Бяз суда пасадзілі за краты.
Беларусы цярпелі там мукі,
Пільнавалі іх польскія каты.
На Лукішках сядзеў каля году,
Камуністам мяне называлі.
Я-ж слуга быў Радзіме, народу.
Вот за гэта і рукі скавалі.
Вы-ж ляціце, птушына, шчасьліва,
Хай ня змучыць вас дальні пралёт.
А вясною спаткаюць вас нівы,
А ў азёрах знаёмы чарот.
Я-ж да сьмерці тут буду нудзіцца
І тужыць па старонцы маей,
Дзе я рос — тых мясьцін не забыцца,
Ў краю родным ўсё сэрцу мілей».

Масей Сяднёў пра духоўнасць

«У нас няма капілки духу, Свайго нацыянальнага Пантэону, Тэмплю, Храму. Ён яшчэ толькі ў зародку. [...] У нашым духоўным Пантэоне няма яшчэ свайго Гётэ» (Полацак. № 1 (21). 1993. С. 46).

«Арыентацтва — хвароба беларуская»

Пад такой назвай у берлінскай газеце «Раніца» ў чэрвені 1944 г. друкаваўся артыкул (аж на тры нумары) Я. Самадума — Антона Адамовіча: «“Беларус усходняй арыентацыі”, “беларус заходняй арыентацыі”, або нешта дакладней — “расейскай, польскай арыентацыі” — гэтакія азначэнні й навет самазначэнні бадай ад самага пачатку і аж дагэтуль маюць як найшырэйшы зварот у нашым беларускім руху. Апрача ўспомненых дзвюх асноўных “арыентацыяў”, трапляюцца калі-некалі выявы й драбнейшых ды далейшых, слабей прадстаўленых, бароненых і ўматываваных, на меншыя, менш значныя й трывалыя, часам зь яшчэ такога самага стану ўфармаваньня і ўсталяваньня ня выкрашталізаваныя, прыцягальныя цэнтры скіраваных, зь меншай і слабейшай традыцыйнасцю сымпатыяў, як, прыкладам, “літоўская”, навет украінская і аж, здаецца, ці не лацьвійская “арыентацыя”. Усё гэта, разам узятае, стварае даволі сумны абраз, які із здаровага, цвярозага нацыянальнага гледзішча можна характарызаваць толькі як заражанасць нашага грамадзянства пэўнай хваробаю, якую найпрасьцей будзе назваць “арыентацтвам”».

Дошчачкі

Спадчыну гісторыкаў — доследы, зробленыя і апублікаваныя імі на эміграцыі, — мусяць ацэньваць і могуць ацаніць толькі фаховыя спецыялісты. Але ў дачыненні да даробку Вацлава Пануцэвіча мне дастаткова, насуперак выказанаму ў першым сказе, ягонага «Аб запісах

на дошчачках», дзе ідзеца пра Ізэнбека і Мірлюбава ды, ужо ад аўтара, сцвярджаецца, быццам *«праўдзівасьць знаходкі не выклікае ніякіх сумлеваў»* (Беларуская Царква. № 15. Студзень 1960. С. 37–53), дастаткова, каб з за-сцярогай паставіцца нават да бліжэйшых у гістарычным часе запісаў, прыкладам, пра асобу а. Гадлеўскага ці практыкаванняў з XIX ст.

Ахвяры бальшавізму

Яшчэ задоўга да мартыралогаў, да кніг пра рэпрэ-саваных Усебеларускі архіў пачаў складаць даведнік «Ахвяры акупацыйнага маскоўска-бальшавіцкага тэро-ру на Беларусі». Было гэта ў 1950-я гады. Але як пера-важная большасць таго, за што браўся кіраўнік Архіва Мікола Панькоў, праца засталася няскончанай. Захва-лася ў мяне толькі 10 старонак літары А — з эпиграфам: *«Ганілі, катавалі, нішчылі — нязьнішчальнае жыве й будзе жыць у славе: з намі, бяз нас ці пасля нас»*. Выпісваю ад-туль:

«Абрамчык Мікола — краязнавец, навуковец, загадчык хімічнай лябараторыі ІБК (Інстытут Беларускай Куль-туры) (ад 12/2/1928), падараваў катэдры геаграфіі ІБК збор картаў Беларусі ад 1839 г. 1936 — арыштаваны, доўга трыманы ў турме.

Адзярыч Міхась — студэнт, сурэдактар часопісу “Малад-няк” (1926), кіраўнік супрацьбальшавіцкага гуртка. 1930 — арыштаваны, высланы бяз суду на поўнач.

Азараў Барыс — значны артысты тэатру й кіно, вы-дзяляўся ў выкананьні пастановак Беларускакіно, асабліва ў фільме “Волат”, прызнаным пазьней нацыяналістыч-ным. 1931 — пасля папярэджальнага выкліку ў НКВД уцёк у Маскоўшчыну.

Альшэўскі Антон — сябра камуністычнай партыі на Бе-ларусі, здольны публіцысты, аўтар пашквілю “Інтэрвэн-цыяніцкі твар беларускага нацыянал-фашызму” (Менск, 1931). 1937 — арыштаваны, закатаваны бальшавікамі.

Аляхновіч Мікола — сваячасна дзейны і плодны малад-някоўскі крытык. 1936 — запалоханы ўцёк зь Менску.

Андрэяў Хвёдар — малады паэта з Віцебску, друкаваўся ў беларускім друку ваеннага часу. Зборнік вершаў, зданы ў друкарню, загінуў. 1943 — забіты бальшавіцкімі агэнтамі.

Анціпенка Сьцяпан — грамадзкі працаўнік, былы с-р, рэдактар Полацкае раённае газэты, сааўтар (разам з А. Джэлюк) “Чатырнаццаць год вызваленьня Беларусі ад палякаў” (Менск, 1934). 1935 — арыштаваны, закатаваны.

Арабей Мікола — вайсковец, адзін з тварцоў беларускага тэрытарыяльнага войска, былы с-р. 1931 — арыштаваны, закатаваны.

Арасімовіч Лідзія — бібліёграф, навуковая працаўніца Камісіі Гістарычнага слоўніка беларускае мовы ІБК. 1937 — арыштаваная ў Ленінградзе, расстраляная.

Артабалеўскі Андрэй — супрацоўнік і рэдактар газэты Віцебску (1933—35). Прыяцель і аднадумец Т. Лебяды. 1937 — арыштаваны, закатаваны ў Віцебску.

Асановіч Восіп — вельмі дзейны беларускі нацыянальны партызан з Горадзеншчыны (1921—1926). Некалькі год адсядзеў у польскіх турмах. 1931 — прыйшоў у БССР. 1933 — арыштаваны, закатаваны ў Менску.

Асьвянцімскі Рыгор — паўстанцкі сувязны, сябра Беларускае Партыі Сацыялістых-Рэвалюцыянэраў. 1930 — арыштаваны, згінуў.

Ачапоўскі Васіль — праваслаўны сьвятар, настояцель Катэдральнага сабору ў Менску, сакратар кансысторыі. 1930 — арыштаваны, памёр у турме».

Ксёндз Кулак

«Шырака ведамы беларускі каталіцкі духоўны дзеяч ксёндз др. Аляксандр Кулак, які шмат цягнуў за сваю беларускасьць ад польскіх уладаў, з прыходам бальшавікоў на Беларусь быў вымушаны перанесьціся ў Жэшоўскае ваяводзтва ў Польшчы, але й там не пакінулі яго ў супакоі. Як паведамляе польская газэта “Пляцувка”

(Нр. 4—79 за 3.2.1950), сёлета ў студзені месяцы кс. др. Кулак разам з двума польскімі сьвятарамі быў асуджаны на сьмерць польскім судом быццам за помач партызанам» (Бацькаўшчына. 15.9.1950. С. 4).

Класіка

Якуб Колас піша да Льва Клейнбарта пра першае спатканне з Купалам (07.10.1928): *«Свое знакомство ознаменовали мы очень солидной выпивкою. Я старался не уступать Купале на этом поприще, но все же он оказался крепче меня. После выпивки пошли спать в гумно на горох. Назавтра Купала проснулся как ни в чем не бывало, а у меня трещала голова и была рвота. Но на другой день я подтянулся. В местечке Свержень мы зашли до знакомого ксензда, человека, сочувствующего белорусскому возрождению, и доброго выпиваки. Он очень радушно принял нас и угостил на славу. Ксензд отстал от нас и свалился, а мы выпили все его водки и вина и пошли в другое место, где опустошили также все запасы выпивки. Купала направился на станцию Столбцы, и на прощание мы и здесь выпили графин водки и, как говорится, остались “и не лысьми”»* (Якуб Колас. Збор твораў: у 14 т. Т. 13. Письмы 1908—1949. Мінск, 1977. С. 87).

Дакумент з часоў беларусізацыі

Назваецца *«Лекционная книжка студента Белорусского Государственного Университета Адамович Антон Евстафьевич, факультет Педагогический, отделение Литер.-лингв. Секция Белорусская. Выдана 5 января 1929 г.»*.

«1928—9 академ. год:

Педология — Проф. С. М. Василевский

Белорусский фольклёр — Проф. М. М. Пиотухович

Стрелковое дело (I и II курс) — Препоп. Софронов и Власов

Военная топография — Препоп. Соколовский

Военная администрация — Препоп. Харитонов

- Поэтика — Проф. А. И. Боричевский
Русская литература — Проф. А. М. Вознесенский
Семинарий по западно-европ. литерат. — Проф. А. М. Вознесенский
Семинарий по диалект. материализ. — Доцент Б. Быховский
Педологический практикум — Ассист. А. А. Гайворовский
Тактика (I и II курс) — Препод. Петров и Васильев
Военно-химическое дело — Препод. Островский
Введение в языкознание — Проф. П. А. Бузук
История России XVI—XIX вв. — Проф. В. И. Пичета
Западно-европейск. литература — Проф. А. И. Боричевский
История Запада — Доцент Ривлин
1929—30 академ. год:
Семинарий по белорусск. фольклёру — Проф. М. М. Пиотухович
История белорусск. литературы — Проф. М. М. Пиотухович
Семинарий по белорусск. литерат. — Ассист. А. Бабареко
Семинарий по славянск. языкозн. — Доц. Я. Волк-Левонич
Семинарий по русской литерат. — Проф. А. М. Вознесенский
Русская литература XIX и XX в. — Проф. И. И. Замотин
Славянское языкознание — Проф. П. А. Бузук
Методика языка и литерат. — Проф. И. И. Замотин
Методический практикум — Проф. И. И. Замотин
Педагогика — Доцент П. Панкевич
Задачи школы и оборона СССР — Доцент Петров
Немецкий язык, I, II и III групп. — Препод. Руденко
Научная грамматика белорус. языка — И. Лесик
Научная грамматика русск. языка — Доц. Я. Волк-Левонич
Тактика за 3 к. и 4 к. — Препод. Петров
Методология литературоведения (III и IV к.) — Доцент Гальперина».

«Наша душа»

Укладальнікі і выдаўцы Ларысы Геніюш мусяць троху падыхаць пылам старых газет, запэцкацца ў ломкай паперы, але ўсё ж перагарнуць падшыўкі хоць бы той самай «Раніцы».

*«Бесканчальная зелень Краіны,
навісь сіння лёгенькіх хмар,
да цябе-ж там начамі ўспаміны
распаляюць каханьня пажар.
Надарваная ўпорыстым боем,
палітая атрутай душа
ўжо прывыкла ўспамінаў сувоем
боль чужыны ліхоў заглушаць.
Не жахліва-крывавае сёньня,
ня блуканьне зьняволеных у цьме —
іншы тон у народным прадоньні
заварожвае сілай мяне.
І ня словы тугі пад прымусам,
калі вырве з грудзей іх ня наш, —
ёсьць другая душа ў беларуса,
як чароўны, нязнаны міраж.
Хто ў хаце зрубной не радзіўся,
сівым сьледам за плугам ня йшоў,
сумам песьні радзімай ня ўпіўся —
той ня знае душы крывічоў.
І у звычайх тоіцца, ў песьнях,
між сваймі узрастае з нутра,
старадаўнымі ноткамі песьціць
самабытны, сьвятарны наш край.
Кажным гукам пяшчотнае мовы,
быццам матчына сэрца, мяккім,
а салодкім, як мёд наш ліпнёвы,
прахавалі мы скарб свой вякі.
І хоць вораг здаецца так блізка,
што душу нат патрапіць дастаць,
нашых тайнаў яму ад калыскі
да магільных капцоў не пазнаць!*

Сяння-ж дзьверы прад намі ўжо насъцеж
хваляй новых адчынены дзён.
Ды ўсё-ж буду, як прадзеда, прасьці
гэту нітку старых верацён.
Кажны час, цераз боль і нягоды
у змаганьні наўпрост ідучы,
буду вечную душу народу
на пажарышчы дзён съцерагчы».

«Раніца». 14 траўня 1944 г.

Зніклы паэт Рыгор Данілеўскі

Згадвае Уладзімір Бакуновіч: «У 1952 годзе, будучы адным з рэдактароў інфармацыйнага бюлетэню “*Новае Жыцьцё*” [...] я атрымаў ад Рыгора Данілеўскага каля дзясятку вершаў з просьбай зьясьціць іх у бюлетэні. [...]»

Апошняе, што я чуў пра Рыгора, што ажаніўся з Новазэльляндкай ці з Аўстралійкай — ня ведаю дакладна — і праўдападобна выехаў у Новую Зэльандыю. Весткі няпэўныя й вельмі скупыя» (Беларус. № 247. Лістапад 1977. С. 5–6).

«Я-б хацеў яшчэ завітаць у той край,
Будзь там пеклам яно, будзь там ангельскі рай».

Згадвае Янка Жучка

«Было гэта ў канцы сьнежня 44-га й пачатку студзеня 45-га. Там, у Кобленцы, дзе Мозэль упадае ў Рэйн, мы былі з цэлаю нашаю батарэяю (100 чалавек). Зь яе выбралі 10 (як “найлепшых”) і выслалі ў Эгер, дзе мелі нас падрыхтаваць на падафіцэраў. Правадніком нашым быў нейкі Обэргэфрайтар, вёска, адкуль ён паходзіў, знаходзілася дзесь у Баварыі, акурат на нашай дарозе. Такім спосабам наш праваднік “змудрыгеліўся” высадзіць нас на станцыі тае вёскі (у самой справе цягнік ня меў права затрымлівацца там). Ва ўсялякім выпадку, выгрузіўшыся зь цягніка, наш Обэргэфрайтэр завёў нас да дому свае радні. Нас прынялі, як сваіх родных! Накармілі, напайлі і папрасілі засьпяваць

пару беларускіх песень. Так як усе мы былі СБМ-аўцы, дык ведалі шмат патрыятычных песень і таму ня мелі ніякае цяжкасці выканаць іхнюю просьбу.

Назаўтра паехалі далей. Прыехалі ў Эгэр, дзе панавала суровая зіма. Баракі, у якіх нас памясьцілі і якія нам былі ўжо знаёмыя зь лета 44-га, былі паселення мадзьярскімі юнакамі. Гэтыя юнакі безперарыўна ўцякалі на ўсход (трэба зазначыць, што ўсходні фронт быў вельмі блізка). Таму першым нашым заданьнем было перашкаджаць уцёкі. Найбольш эфэктыўны спосаб, які мы прыдумалі, — гэта забіраць нанач іхныя бацінкі, бо баяком пры нейкіх мінус 20 градусаў Цэльсія далёка ўцячы было абсалютна немагчымым!

Далейшыя, штодзённыя заняткі была фізычная трэніроўка із зброяй у руках на засьнежаным полі. Я, як мне гэта часта здаралася, пакінуў дзесь на станцыі мае рукавіцы. Таму, трымаючы прыморожаную зброю, мае пальцы прыліпалі да сталёных частак. На мае скаргі падафіцэр, які намі займаўся, не хацеў нават слухаць. На маё шчасьце, аднае раніцы нейкі лейтэнант, які рабіў інспэкцыю нашых заняткаў, заўважыў, што мае рукі голыя. Ён паклікаў падафіцэра і загадаў зараз-жа зрабіць перапынак і пайсьці са мною ў магазын, каб атрымаць мне рукавіцы. Якая была для мяне палёгка!

Наш побыт у Эгэры быў даволі кароткі. Пасьля нейкага тыдня нас адправілі назад у Кобленц. Па дарозе мы зноў затрымаліся “на начлег” у сям’і нашага правадніка Обэр-гэфрайтэра.

Кобленц нас прыняў яшчэ ў больш сумным стане, як мы яго пакінулі. Горад быў поўнасьцю разбураны. Казармы, дзе мы памяшчаліся, былі разьбітыя. Электрычнасьць, вадаправоды абсалютна ня дзейнічалі. Ваду прыходзілася браць у нейкім калодзежы, перад якім пэрманэнтная чарга была на сотню мэтраў. Да гэтага ўсяго нас чакала яшчэ адна вельмі непрыемная вестка. Падчас нашае адсутнасьці рэшта нашае батарэі займалася, падчас бамбардыровак, грабляжом цягнікоў, затрыманых на станцыі. Праўда, грабёж заключаўся толькі ў ежы і, асабліва, алькагольных напітках. Нас спаткалі п’яныя, поўнасьцю

непапарадкаванья нашыя сябры. Быў ваенны суд, на якім батарэя была прысуджана на катэгорыю ваеннапалонных. Нас абяззброілі і паставілі пад наглядом узброеных канваіраў. Жыцьцё стала пякельным: бязканцавыя муштры з газмаскамі, прытым яду зьнізілі на мінімум. На шчасьце, гэта доўга не трывала. Дзесь у лютым нас перавялі ў 30-ю дывізію» (рукапіс, 05.01.1999).

Міхась Грамыка

Іна Каханоўская да Вітаўта Кіпеля: *«Некалі Вы прасілі напісаць мяне скрыпт пра Міхася Грамыку. Міхасю ў лістападзе 1975 году споўнілася 90 гадоў. Спадзяюся, што й цяпер успамін пра яго будзе на часе. Таксама я нічога ня маю супроць, каб гэты невялікі артыкул быў надрукаваны ў “Беларусе”.* Прозьвішчы маіх сяброў, згаданых ува ўспамінах, я падаю ня поўнасьцю, бо яны яшчэ жывыя. Я асьцерагаюся не пашкодзіць ім. Вам магу іх раскрыць. Гэта: Мікола Ўлашчык — праф. доктар гістарычных навук, Юзік Бараноўскі — лекар, Янка Юрашкевіч — літаратар, Ніна Бялькевіч. У другой палове трыцятых гадоў Ніна сама была сасланая ў Магаданскі лягер. Цяпер яна жыве ў Менску. Успамінаў пра Грамыку, пра ягоных сябраў і калегаў у мяне шмат, бо я некалькі гадоў жыла ў сям’і сваёй старэйшай сястры, жонкі Грамыкі, ды й ведала яго зь дзяцінства. Але я зрабіла ўспаміны кароткімі й “карэктнымі”, бо таксама баюся пашкодзіць сваякам. Нездзе ў 1958 годзе напісала ім. Дзе яны, я ня ведала, а таму напісала ў тры адрасы — адзін нават у рэдакцыю газэты “Літаратура і Мастацтва” на імя мастака Волкава, які быў прыяцелем Міхася й добра мяне ведаў. На адзін з гэтых лістоў адказ дастала праз адзіннаццаць гадоў, хутка пасля сьмерці Міхася. Выходзіць, пакуль ён жыў, сваякі не адважваліся мець сувязь із замяжою. Ды й цяпер я перапісваюся галоўна із сярэдняй сястрой Валянтынай. Старэйшая сястра, жонка М. Грамыкі, пераслала мне праз Валянтыну некалькі здымкаў сваіх унукаў,

* Рыгар, І. Міхайла Грамыка // Беларус. № 225. Студзень 1976. С. 2.

а пляменьніца *Марына* — сваю кніжку з аўтографам. Кніжка — “Трудовые традиции русских крестьян Сибири (XVIII — первая половина XIX вв.)”. *Марынцы* было тры зь нечым гадоў, калі яе сястра павезла на выгнаньне да бацькі» (ліст ад 01.01.1976).

«Шчыра дзякую за артыкул пра *М. Грамыку* “Дорогами Родины”. Як заўсёды, у артыкулах на тым баку ёсьць недакладнасьці. Напрыклад, я ведаю, што *Міхась Грамыка* нарадзіўся не на вёсцы, а ў маёнтку, што ў *Магілёве* ягоны бацька меў не “домик”, а два дамы. Але там ужо так павялося, што ўсе прыбядняюцца. *Мажліва, М. Г.* сам падаваў такія даведкі» (ліст ад 12.02.1986);

«У прошлым годзе пісьменьнік *Станіслаў Шушкевіч* апублікаваў некралёг, прысьвечаны маёй старэйшай сястры *Лідзіі Грамыка*. Чулы некралёг крануў мяне. Я падзякавала *С. Шушкевічу*, падаравала сваю кніжку. Ад яго ўжо маю два лісты, у якіх ён паведамляе, што “*Ваша кніжка* яшчэ недзе ў дарозе”. Наогул, у *Менск* я адаслала пяць сваіх кніжок. *Акрамя таго, падбадзёраная “Перестройкой”,* адважылася адаслаць маю кніжку ў *Маскву* пляменьніцы *Марыне Грамыка* (раней я ніколі не пісала сваякам пра маю літаратурную творчасць). *Марына* др. гістарычных навук, працуе ў *Акадэміі навук СССР*, мае некалькі навуковых працаў пра *Сібір* у 19-м стагодзьдзі, пра *Т. Дастаеўскага*. На жаль, тэматыка ейных навуковых досьледаў не беларуская» (ліст ад 30.01.1990).

Стрыечны брат *Кастуся Акулы*

Напэўна, у блізкіх сваякоў і стыль падобны. Піша *Аркадзь Качан*:

«*Лёнданская падзея** вельмі трагічная і каштоўная. *Пакойнага Уладыку [Сіповіча]* ніхто не замяніць. *Гэта быў перадусім гаспадар, сьвятовы чалавек і патрыёта вялікі. Я зь Ім меў вельмі бліскія адносіны, асабліва падчас майго побыту ў Мар’ян Гаўз у 1974 годзе. Гэта быў рэдкі*

* Маецца на ўвазе смерць біскупа *Часлава Сіповіча* падчас святкавання дзясятых угодкаў *Бібліятэкі імя Ф. Скарыны*.

чалавек — магчыма, глыбокая вера робіць людзкую натуру такой успрымальнай і сардэчнай. Каго Богі любяць — забіраюць да сябе (зь нямецкага?). Хай-бы было наадварот: тагды-б хіба Андрэя [Крыта, мітрапаліта] забралі, а нам застаўся карысны, Божы чалавек. Німа справядлівасці: у каго мала, ад таго і астатняе адбіраецца. [...]

Можна, не пападу пад Ваш смак, але “Беларускі Час” збайкатуем. Гэтай газэтай нават нельга п...цца, бо папера таўстая і сьлізкая. Мне здаецца, і не толькі мне, а ўсім маім знаёмым, што гэтая газэта зрабіла добрую работу для Саветаў. Шмат “Гароху” бывае дрэнным. Так яно й сталася. Добра робіце, што гэтыя царкоўныя справы лагодна абыходзіце. Знаю я асабіста Андрэя і Мікалая [Мацукевіча]: німа чым пахваліцца. Першы былы (?) атэіст, а другому належалася-б быць бацьям у цёмнай, палескай вёсцы, а ня лезьці ў архіепупы.

Ізноў-жа, навязваючы да апошніх здарэнняў у Лёндане й нашага горкага лёсу наагул, — золата ідзе на дно, але назаўсёгды застаецца вартасным і зіхаціць, а гаўно ўспывае наверх. Выбачайце за маю дрэнную мову. Крыўдна» (ліст ад 22.01.1981).

Верш Масея Сяднёва

«Я з вамі быў і мог, як вы,
З усіх любіць сябе самога,
Схіленьнем важным галавы
Ня выказаць паважнага нічога.
Я з вамі быў. Ды з вамі йшоўшы, пакрысе
Цяжкоў рабілася мая дарога:
Такога, як і сам, як і вы ўсе,
Маленькага, нікчэмнага я нёс у сэрцы бога.
І я пайшоў ад вас. І незямнога
Пазнаў сьвятла я зьзяньне за гарамі.
Адчуў я іншага у сэрцы сваім Бога.
Прабачце мне, што быў я з вамі».

1947

---

* Рэдактарам «Беларускага часу» быў Мікола Гарошка.

Апошні ліст Аўгені Каранеўскай

Гэты ліст дзейнай грамадскай дзяячкі ў Аўстраліі, калегі Аркадзя Качана на радзьё, быў напісаны 12 сакавіка 1983 г. 30 сакавіка яна памерла, калі ліст быў яшчэ ў дарозе.

«Паважаны й Дарагі Др. Запруднік.

Хацела напісаць Вам гэты ліст даўно, але ня была пэўная, ці Вас у які спосаб ім не пакрыўджу. Сяньня дні мае ўжо палічаны, дык адкладаць няма куды; думаю, аднак, што Вы яшчэ якоесь разьбярэцеся ў маёй пісаніне.

У маёй пастанове наведальце ЗША веліку ролю мела ахвота пабачыцца з Вамі. Зь некалькі твараў, якія я памятаю дагэтуль з БСГШ, зьяўляецеся Вы й неадступны Ваш сябра зь Мюнхэну. Вы двое былі і апошнімі асобамі, якія я спаткала на пустых вуліцах Баранавічаў, бягучы дадому. Мы затрымаліся (ня ведаю, ці памятаеце Вы гэты выпадак). Вы мяне спыталі, што рабіць, а я — ці Вы маеце лучнасьць з бацькамі? На Ваш адказ, што — не, я ня ведала, што адказаць, бо гэта фундамэнтальна мяняла Ваш будучы лёс. Я толькі моцна й моцна Вас запэўніла, што я, сёстры й брат выяжджаем на Захад.

Я вельмі ўсьцешылася, калі ад Юдзі Н[айдзюк] дастала вестку (праўда, папутаную троху), што Вы на гэты бок зьлезнае заслоны. Пры спатканьні мне хацелася шчыра нагаварыцца з Вамі аб далейшых сьцежках, дарогах, дагэтуль мне няведаемых.

Ды яшчэ адно ў гутарцы з навукоўцам, шырокага размаху грамадзкім дзеячам і гарачым патрыёце пастараўца знайсьці той ведамы мне воблік хіба тады 16-гадовага хлапца, які застаўся ў маёй памяці.

Ваш афіцыйльны падыход пры першым спатканьні з прапановай выступу ў радзьі й заробтку \$50 даляраў зьбіў мяне з панталыку. Вечарам я раздумала, што Вы занадта заняты чалавек, каб я магла займаць яшчэ больш Вашага часу. Так злажыліся абставіны.

---

* Маеца на ўвазе Баранавіцкая сярэдняя гандлёвая школа.

Другая рэч — гэта мае наводзіны ў Мюнхэне. Хацела-б іх выясніць з тым, што яны застануцца між Вамі і мною. Прыехаўшы, мы затрымаліся ў аднае з маіх найлепшых сябровак зь Вільні — Олі Сяднёвай. (Мушу сказаць, што віленская Оля і мюнхэнская — дзьве розныя цяпер асобы.) Вечарам Сяднёў прынёс сваю кнігу “Патушаныя зоры” і, пабачыўшы, што я арыентуюся ў яго творчасці, вытварыла яго добрыя адносіны да мяне. У далейшых нашых гутарках пра радыё ён наракаў на праф. Адамовіча за “выпады” на яго за ўжыванне слова “Мінск”, і я ў гэтым выпадку была за Адамовічам. Настрой напярэць, калі Сяднёў выказаў уласны погляд, што ў перадачах трэба біць доўбняў у галаву толькі антынародныя савецкія ўлады, а не дасягненні народу, якія ён дабіваецца ціскам публічнае місіі, на што я поўнасьцю згадзілася. Тут я падумала, што можа што і скарыстаю. Падхваліўшы яго, што праводзіць такую карысную працу, утрымоўваючы лучнасьць беларусаў на абедзьвюх бакоў зьлезнае заслоны, вельмі важна, каб яна засталася і надалей, і гэта ў вялікай меры залежыць ад яго. Кіраўніцтва радыя павінна застацца ў надзейных беларускіх руках, хаця-б асоба гэта і ня мела таго самага, што ён, палітычнага пагляду, ці ня была яму надта прыязная. У такіх важных выпадках асабістае трэба падпарадкаваць агульнаму дабру. Сяднёў на гэта нічога не адказаў. Магчыма, што найлепш было-б не мяшацца ў справах, аб якіх няшмат ведаеш, але я пачувалася да абавязку гэта сказаць і думаю, што радыю не пашкодзіла. Вось гэтыя гутаркі зь Сяднёвым, якія давалі, праўда, мінімальную надзею якога-небудзь уплыву на яго погляды ў адносінах будучыні радыя, спрычыніліся да таго, што я ня шукала спатканьня зь іншымі, што і пакінула няпрыемны смак на вуснах шмат якіх маіх добрых знаёмых і прыяцеляў у Нью Ёрку, што мне, ясна, баліць.

Мая апошняя праблема — гэта грамадзкая. У надта-ж кароткім часе сышла на нішто наша сьднейская група. Ня стала др. Малецкага, нашае апоры ў грамадзка-культурным клюбе, сп. Аркадзя Качана — каардынатар беларускіх радыёных перадач, а і я дажываю апошнія дні. Радыё стала на рукі сп. Міхася Лужынскага, але ка-

жа, што наколькі зможа, будзе цягнуць. Мае трохі помачы ад сп. А. Калодкі і Міколы Скабея. Марылька ўзялася вясці адрэзак на ангельскай мове, каб зазнаёміць моладзь з гісторыяй літаратуры і пры нагодзе гісторыяй. Калі-б ёй удалося зацікавіць моладзь спадчынай бацькоў — была-б добрая рэч. У наступнай праграме будзе яе 5 адрэзак. Напэўна, сп. Лужынскі ў гэтай справе перадачаў зьвернецца і да Вас. 1. 2.1983 г. адбылася 350 перадача — амаль 7 гадоў працы. Веру, што яна яшчэ працягнецца.

Канчаю мой зацяглы ліст найшчырэшымі пажаданьнямі здароўя, шмат і шмат радасьці і асабістага і сямейнага, памыснасьці ў Вашай асабістай і грамадзкай дзейнасьці і спаўненьні ўсіх Вашых задумаў і плянаў на будучыню.

З глыбокай пашанай. Аўгэня Каранеўская».

Ваенныя гады Валянціна Таўлая

У даведніку «Беларускія пісьменнікі: 1917—1990» Аляксея Гардзіцкага (Мінск, 1994) чытаю: «У гады Вялікай Айчыннай вайны быў сувязным партызанскага атрада імя Р. І. Катоўскага брыгады імя Ф. Э. Дзяржынскага Баранавіцкага злучэння (1942—1944), разведчыкам, кіраўніком наваградскай агентурнай сеткі спецгрупы “Буравеснік” (студзень — ліпень 1944). У 1944—1945 гг. працаваў адказным сакратаром наваградскай раённай газеты “Звязда”, у 1945—1947 гг. — старшы навуковы супрацоўнік і намеснік дырэктара Літаратурнага музея Янкі Купалы» (с. 538—539).

А вось якую інфармацыю падае газета «Раніца» за 5 сакавіка 1944 г.: «Нядаўна ў Віленскай Беларускай Гімназіі адбыўся дзень паэзіі з выступленьнямі выдатнейшае беларускае паэткі Натальі Арсеньневай і беларускага песьняра Валентына Таўлая, калішніх вучняў гэтай-жа гімназіі. [...] Пасьля выступаў паэт Валентын Таўлай, які цяпер жыве ў працуе ў Наваградку. Ён, таксама, перш за ўсё падзяліўся сваімі ўспамінамі з часоў прабываньня ў Віленскай Беларускай Гімназіі і прачытаў колькі сваіх вершаў».

Зрэшты, адное неабавязкова супярэчыць другому.

Спадчына кампазітара Міколы Куліковіча

Піша Ванда Махнач: *«Справа другая, неадкладная і далікатная: выданьне ці прынамся сфатаграфаваньне твораў праф. Куліковіча. Як усе беларусы, прафэсар не пакінуў жонцы інструкцыі ці тэстамэнту, што рабіць зь яго творамі, якія ляжаць у папках, папера сыплецца, ноткі заціраюцца.*

Сп. Градэ — удава страшэнна перажывае сьмерць мужа. Наракала, што беларуская прэса яе амаль не ўспомніла, хоць яна была жонкай (добрай жонкай і прыяцелям памершага — мая заўвага) у цяжкі час яго жыцьця, калі нэрвы і здароўе зьнішчылася, і мусяў зарабляць на хлеб штодзенны. Мо' належала-б сп. Градэ падтрымаць духова, хоць-бы напісаць артыкул пра яе жыцьцё і заслугі для нашага мастацтва — гэта мая думка, мо Вы маеце лепшую. На жаль, сама ня маю здольнасьці пісаць артыкулы.

Відаць, сп. Градэ спадзяецца, што беларусы павінны зьвярнуцца да яе ў справе твораў памершага. Хто маецца зь ёю гаварыць, ня ведаю, бо прыватна зварочваліся, але без рэзультату (нібы яшчэ не разглядала), а нашай маме жалілася, што беларусы (?) ня цікавіцца, хоча перадаць якойсьці расейцы. Юрка Мазура гаварыў са мной пра опэры, якія ставіліся ў Менску, а цяпер рассыпаюцца ў папках — але нічога ня робіць, патрэбны чалавек, які мог-бы напісаць зацэртыя ноткі» (ліст ад 01.08.1970).

«На нівах і ўзвышшах беларускага слова»

Літаратурныя хрэстаматыі, «выпісы» — ад Максіма Гарэцкага, Уладзіслава Дзяржынскага — акром практычнай карысці цікавыя і вартасныя каментарамі ўкладальнікаў. Добра было б выдаць кнігаю і зробленае Антонам Адамовічам, друкаванае, з працягам, у газеце «Бацькаўшчына» ад № 21 (303) 1956 г.

Князь Базыль Святаполк-Мірскі

Выкрадзены ў 1945 г. з вулачкі Вены, дастаўлены самалётам у Маскву, ён адседзеў 11 гадоў у лагерах на Поўначы, па вызваленні два месяцы жыў у Маскве і быў высланы ў Нямеччыну. У 1957 г. «Бацькаўшчына», назваўшы Святаполка-Мірскага «*прадстаўніком старога беларускага арыстакратычнага роду, які не згубіў сувязі з нашым народам, захаваў любой да Беларусі і ейнага гістарычнага мінулага*», выдрукавала гутарку з ім. 52-гадовы князь намякнуў на веданне падпольных арганізацый супраціву беларусаў у лагерах і на сваё жаданне распавесці пра выдатных беларускіх дзеячаў, з якімі ён спатыкаўся там, але «*цяпер на гэта яшчэ ня час*» (Бацькаўшчына. № 11–12 (345–346). 25 сакавіка 1957. С. 4, 8).

Дзе пачаць шукаць княскія архівы з магчымымі запісамі пра часы зняволення? Дый зразумець бы, за што менавіта быў выкрадзены...

Пра беларускіх студэнтаў у Чэхаславаччыне

У часопісе «*Journal of Central European Affairs*» (ліпень 1961) змешчаны артыкул В. Андыка пра эканамічны аспект дапамогі ўцекачам па Першай сусветнай вайне. У артыкуле на с. 182 падаецца статыстыка чэхаславацкага міністэрства замежных спраў: дапамогу атрымалі 6341 студэнт, сярод іх было 47 беларусаў.

«Каму жыццё — атруты келіх»

Гэты верш ў кнігазбораўскім томе Уладзіміра Жылкі (Мінск, 1998. С. 100) азагалоўлены па першым радку; у каментарых пішацца, што друкуецца ён паводле зборніка «3 палёў Заходняй Беларусі» (Менск, 1927).

Між тым надрукаваны ён упершыню ў часопісе «Прамень» (Прага. № 1. Травень 1926) і мае сваю ўласную назву: «Прастытутка».

Ёсць і іншыя адрозненні. Так, у кнігазбораўскім варыянце радок другога слупка гучыць наступна: «*На ўласным ложку пешчаў мёд*». У часопісным — «*На ўласным ложку пешчаў лёд*».

Ёсць іншыя розначытанні (напрыклад, «асенні» замест «васеньні» ці «сустрэну незнарок яго» замест «сустрэну неўнараі яго»), але гэта як бы дробнае. А вось знакі прыпынку ў дзясятым слупку:

Кнігазбораўскі варыянт:

*«Ў душы адзін, адзін лятунак,
Глыбока схованы на дне, —
Далёкі, любы мой пястунак, —
Той, хто кахаў калісь мяне».*

Пачатковы варыянт:

*«Ў душы адзін, адзін лятунак,
Глыбока схованы на дне —
Далёкі любы — мой пястунак, —
Той, хто кахаў калісь мяне».*

Вершы Ігната Дварчаніна

Ігнат Сымонавіч быў не толькі ўкладальнікам «Хрэстаматыі новай беларускай літаратуры» і не толькі аўтарам працы пра Францыска Скарыну, але і не апошнім паэтам. Некаторыя ягоныя вершы друкаваліся ў пражскім часопісе «Перавясла».

«Вечнасьць

*Годы за гадамі
У вечнасьць бягуць
Доўгімі радамі
Адзначаюць пуць.
Як вада у рэчыцы,
Усе плывуць у даль, —
Ззаду застаецца
Радасьць, сум і жаль.
Толькі часам буры*

*Наганяюць шум —
Успамін пануры
Чалавечых дум.
Як і мухі, людзі
Родзяцца і мруць.
Так было, так будзе..
Эх, жыцьцёвы пуць.
Вечнасьць застаецца
У сабе сама.
З усяго сьмяецца,
Што было й няма».*

Травень 1922.

Згадалася Міколы Алейнікава:

*«...Страшно жить на этом свете,
В нем отсутствует уют, —
Ветер воет на рассвете,
Волки зайчика грызут...
Дико прыгает букашка
С беспредельной высоты,
Разбивает лоб бедняжка...
Разобьешь его и ты!».*

Мастак Адварды Карней

Паводле артыкула «Над усё на сьвеце мілаваў красу й дабро» Марылі Даноўскай (Раніца. № 7 (169). 13 лютага 1944).

Нарадзіўся 24 кастрычніка 1890 г. у Вільні. Скончыў там сярэднюю школу і школу мастацкую праф. Рыбакова. Заняткам у Акадэміі мастацтва перашкодзіла вайна, матэрыяльныя ўмовы ды неўхваленне бацькам такога рамяства. Займаўся самаадукацыяй. Ім зацікавіўся мастак, прафесар факультэта прыгожага мастацтва пры ўніверсітэце ў Вільні Людзімір Слендзінскі, стаўся ягоным ментарам. Іхняя супольная праца трывала да 1921 г. Ад 1921 да 1924 г. пісаў дэкарацыі для оперы і драмы ў Вялікім віленскім тэатры на Пагулянцы. Ад 1924 г. пераважна маляваў партрэты.

У 1926 г. памірае маці, бацька жэніцца другі раз.

У 1930 г. карціны мастака выстаўлены на гэтак званай акруговай выстаўцы.

Ад 1932 г. жыве ў Торуні, працуе тэатральным дэкаратарам. У 1936 г. захварэў на сухоты.

Быў сябрам Торуньскага Беларускага камітэта самапомачы.

Памёр у ноч на 1 снежня 1942 г.

Кампазітар Алесь Карповіч

«З маімі рукамі справа дайшла, як кажуць, “да ручкі”, граць зусім не магу, перайшоў на мандаліну, бо на ёй ня трэба расьцягваць пальцы, але гэты “эрзац” аніякага духовага задавальненьня не дае. Быў я ў лекара-артпаэдыста, кажуць, добрага спэцыяліста, ён бярэцца зрабіць апэрацыю, тэрмін прызначыў пасья Вялікадня. Трэба рашацца, можа хаця на нейкі час будзе лепш, а не — значыць, маю “пэх”» (ліст ад 25.03.1976).

Лювенскія карані

Ніна Абрамчык у прыватным лісце піша:

«Калісь, з кімсья Вы гаварылі, разважалі, “адкуль па чаўся Лювэн”? Карані кантактаў зь Лювэнам глыбокія! Калісь прафэсар полацкай школы беларус Вінцэнты Бучынскі надрукаваў у Вене сваю працу “Мэтафізыка, этыка, лёгіка” — яна трапіла ў рукі бэльгійскага караля, які запрасіў аўтара на пасаду прафэсара філязофіі Лювэнскага Унівэрсытэту.

Да нас — на Гравійё — прыехалі хутка на вайне — капітан Баландовіч і інжынер Ясюк (яны мне нават падаравалі фр.-расейскі слоўнік, выдадзены ў Парыжы ў 1912 годзе, якім я карыстаюся дагэтуль). І вось аказалася, што Ясюк — аграном. Перад вайной дастаў ад палякаў стыпэндыю на студыі ў Лювэне.

Гэта мяне зацікавіла, бо я шукала, дзе магу скончыць сваю аграномію (пасья Вільні й Бэрліну). Ясюк сказаў,

што там ёсьць *Braztak* — гэта студэнцкая арганізацыя ўсіх польскіх унівэрсытэтаў, была і ў Віленскім. Займалася помаччу студэнтам. Я напісала ім, як і што, і атрымала вельмі хутка, мо за 3 дні, ліст — “прыяжджайце, калега, будзем спрабаваць”. Я хацела паехаць, але Мікола сказаў: “Не, я паеду”, і паехаў, быў 3 дні, начаваў на пабітай, бяз вокан і дзвярэй, станцыі, піў толькі “каву” (ячменную, бо іншай ня было) і ня меў грошай, каб штось купіць перакусіць. Я яму дала “сандвіч” — кавалачак хлеба з тоненькім лістком сала, які ён прывёз назад, бо сароміўся яго есці.

І вось! Спаткаўся з Рэктарам Унівэрсытэту, і абгаварылі справу. Адразу Рэктар назначыў апякуном беларускіх студэнтаў айца Рабэрта. Ну, і справа пайшла далей. Айцец Рабэрт узяўся за яе ад шчырай, гарачай Ягонай душы — Вечная Яму Памяць!

Я хацела ехаць студыяваць, канчаць сваю аграномію, але Мікола ня пусьціў. “Ты мне тут патрэбная”. Яму Захарка назначыў сакратаркай Ларысу Геніюш, але яна вядома куды папала і яна мяне назначыла “тэхнічнай” сакратаркай на яе мейсца. Я падпісвалася “Ляўковіч”, калі трэба было (ліст да дэ Гола, каб не выдавалі сілаю саветам Беларусі...). Па сьмерці Міколы, калі мой сын меў матуру, я хацела наслаць яго ў Лювэн, гэта было жаданьне Міколы. Пісала 3 лісты да Смаршчка, каб далі Альгерду стыпэндыю на тых умовах, якія вы ўсе мелі, што зьверне, як скончыць і пачне працаваць» (ліст ад 13.03.1999).

II ці III?

Вацлаў Пануцэвіч: «27 чэрвеня г. г прыпадаюць 30 ўгодкі ад зьезду так зв. Другога Ўсебеларускага Кангрэсу ў Менску. Гэта фактычна быў Трэці Кангрэс у нашым вызвольным руху. Другі фактычны Кангрэс адбыўся ў Менску 9 кастрычніка 1918 г. месяц перад капітуляцыяй Нямецчыны. Другі Кангрэс у складзе каля 800 удзельнікаў прыняў новы Статут (канстытуцыю), набольшыў склад Рады БНР да 100 сяброў ды ўтварыў новы ўрад БНР з тытуламі

на ўзор эўрапейскі, устанавляючы тытул Прэзідэнта і Раду міністраў БНР. У часе Другой вайны храналягічна адбыўся III Кангрэс таксама перад капітуляцыяй нацыскай Нямеччыны. Гэты апошні Кангрэс ні ў чым ня быў лепшы ці горшы ад папярэдніх. Быў зьявай свайго часу ды выявай волі беларускага народу, што ва ўсякіх умовах шукаў выхаду да самастойнасці і незалежнасці» (ліст ад 06.08.1974).

Смерць Краўчанкі

Самагубства пісьменніка Усевалода Краўчанкі ў Францыі сталася цэнтральнаю тэмаю беларускіх газет у Мюнхене і Нью-Ёрку: біяграфічныя артыкулы, рэфлексіі, ўрыўкі з твораў.

З ліста Станіслава Станкевіча: «Днямі спецыяльна Абрамчык з Шыманцом езьдзілі ў Кан, і таму, што сабралі там сякія-такія весткі, дык “Краўчанкаў” нумар выйдзе не на гэтым тыдні, але на наступным, бо трэба чакаць на матарыялы ад Абрамчыка. Учора ён да мяне званіў. Выясніў, між іншым, тое, што пакінуты Краўчанкам ліст быў пісаны лацінкай, які потым пераводзіўся на французскую мову ў Парыжы аж 4-ма перакладнікамі, у тым ліку й нейкім зь Беларусі. Ліста яму не паказалі, але абяцалі паказаць, як закончыца сьледства, якое ў поўным яшчэ ходзе. Абрамчык успамінаў, што не пазбаўленая асноваў і праўдзівасьць уцёкаў яшчэ двух з турыстычнае групы. Але й гэтага ён канчальна ня мог яшчэ выясніць. Краўчанка, выскачыўшы праз акно гатэлю, папаў спачатку на гараж, а таму адразу не забіўся, але каля паўгадзіны яшчэ жыў, але быў няпрытомны. Як Вам ведама, Краўчанка выпусьціў даволі шмат зборнікаў апавяданняў і цэлых аповесьцяў. Ці ёсьць штосьці з гэтага ў Нью Ёрку? Тут абсалютна нічога, за выняткам таго, што было ў часопісах. Мяне спецыяльна зацікавіла “Злачынства ля Зялёнай тоні”, але з тых трох нумароў “Беларусі”, у якіх гэты твор друкаваўся, ёсьць і ў Інстытуце, і на радыё толькі два. Так як гэнага трэйцяга няма ў гэтых абедзьвюх установах, ёсьць падазрэньне, што яго спецыяльна ня

выпусьцілі за мяжу, ня выключана, што із-за аповесьці Краўчанкі. Было-б надзвычайна добра, каб пазнаёміцца з усімі ягонымі творамі й прыгатаваць аб іх два артыкулы: адзін навуковы, а другі публіцыстычны із спецыяльным падчыркненьнем апазыцыйных і патрыятычных мамэнтаў. Абрамчык носіцца з думкай, і зусім правільна, каб пасья зграмаджэньня ўсіх дадзеных пра ягоную сьмерць і прастудыяваўшы ягоныя творы, выпусьціць спецыяльную брашуру ў чужых мовах, галоўнае, у ангельскай» (ліст з Мюнхена ад 10.10.1961).

«Спадар — архаізм.

Адпавядае рускаму слову “сударь”»

«Русаковіч добра ведаў іх, гэтых “беларускіх дзелячоў”, якія яшчэ ў 1918 годзе пісалі ліст кайзеру Вільгельму з просьбай хутчэй даць ім прускіх “ваяўнікоў”, бо “Беларусь — гэта лес, мёд, воск...”. Крышку пазьней усё тая-ж прадажная Рада актыўна дапамагала Пілсудскаму расстрэльваць дукорскіх партызан, паліць і нішчыць беларускія вёскі, каб зноў надзець на шыю народа ярмо капіталістычнага прыгнёту... У гады Вялікай Айчыннай вайны нацыяналісты ў сваіх газетах праслаўлялі і расхвальвалі гітлераўскіх “спадароў”, “стрымгалоўцаў”, “шыбоўцаў”, “ганчакоў” і “новы еўрапейскі лад”». (Макар Паслядовіч. Па воўчых сцежках. Мінск, 1958).

Юрка Віцьбіч у звязку з гэтай кнігаю прыгадваў Абуховічава: «Буду вольным ваўкалакам, ты-ж — на прывязі сабакам».

Метад натураграфіі ды ідэаграфіі

(турэмная літаратура)

«Калі ўдумацца ў гэта ўсё глыбей, прадумваючы на гэтым і самы твор [“Новая Зямля”], дык сувязь апошняга з астрогам бачыцца зусім ня выпадковай і ня вонкавай толькі сувязяй месца. То-ж бо астрожнае зьнявольенне — гэта найперш і найбольш ізаляцыя чалавека ад жыцця,

і тут вельмі трапны выдуманы якраз бальшавікамі, такімі бяспрэчнымі спецыялістамі ў дадзеным мамэнце, сынонім да самога слова “астрог”, ці “турма” — ізалятар, як ня гэтулькі эўфэмізм, колькі дакладны, прост навуковы тэрмін. І зусім зразумела імкнучыся неяк размагчы гэткую сваю ізаляцыю, кажны астрожнік заўсёды стараецца штучна стварыць сабе нейкі хоць-бы сурагат таго жыцця, ад якога ізалюе яго астрог-“ізалятар”, адна з найхаджалых дарогаў да чаго — адтварэнне жыцця ўяўленьнем, найпрасьцей — праз успаміны раней запраўды, на тэй “волі” яшчэ, перажытага, што, пэўна-ж, здаволіць тым больш, чым лепш дасца адтварыць самую безпасрэдную “натуру” жыцця, недаступную ў ізаляцыі ад яго» (Антон Адамовіч. Якуб Колас у супраціве саветызацыі. Мюнхэн, 1955. С. 29–30).

Мяшанка жанраў з прыкольным параўнаннем

«Даследванні Жылкавай змагарнай і творчай дзейнасці заняло вялікае месца ў рамане “Пляч Волі” (2001) А. Пашкевіча, які ўслед за Ант. Адамовічам і В. Жук-Грышкевічам, абапіраючыся на дакументы, пералік якіх даецца ў спецыяльным раздзеле рамана “Прыпісы” (с. 412–414), малюе Жылку ваяром за незалежную Беларусь, удзельнікам падпольнай арганізацыі “Папараць-кветка” на Случчыне» (Людміла Сінькова. Жыццё і творчасць Уладзіміра Жылкі ў асэнсаванні даследчыкаў беларускай літаратуры // Acta Albarruthenica. 2007. № 6. С. 329).

Трансфармацыя жанру

У апошнім рамане Кастуся Акулы «За волю» (1991) вакол прадстаўнікоў беларускай эміграцыі ў Канадзе — маладога Алеся Акімовіча і пісьменніка Антона Шпака — плятуцца завяртанскія інтрыгі, за імі шпіёнцы прарасійскія прадстаўнікі клуба імя Горкага, іх гаспадары з маскоўскага КДБ, афіцэры з «Голасу Радзімы»,

іх агент — закаханая ў Алеся дзяўчына. Усё гэта з абазначанага на тытульнай старонцы жанру — рамана — трансфармуе твор у жанр іншы: утопію. Аўтарскую, асабістую.

Мэнке, Тарашкевіч, Дубейкаўская

«6.1.1963

Даражэнькі Доктар [Тумаш]

Дзякую Вам за ліст і за кніжку “Жыхарства Беларускае ССР”. Цікавая кніжка, шкада толькі, што ня надта вялікае ситтагу па-ангельску. Цікава, хто гэта Андрэй Багровіч? [Псеўданім Тумаша.]

Аб гутарках зь Лявонам Мэнкэ пасья яго ўцёкаў з Сав. Саюзу я думаў шмат, каб прыпомніць, што ён гаварыў аб Тарашкевічу. Адно памятаю добра, што ён гаварыў, што Тарашкевіч быў зняволены (бяз права зьмены месца побыту) недзе пад Масквой і што ён, Мэнкэ, стараўся зь ім пабачыцца. Ці яму ўдалося пабачыцца — мае ўспаміны няпэўныя. Мэнкэ цьвердзіў, што Тарашкевіч быў страшэнна расчараваны савецкай рэчаістасьцяй і быў прыгнечаны маральна ў той час (хіба ў той самы год, як Мэнкэ ўцёк). На якой аснове Мэнкэ гэта цьвердзіў, я не памятаю. Больш нічога мне не ўдалося прыпомніць з гутарак з Мэнкэ аб Тарашкевічу пад Масквой.

Мае асабістыя ўспаміны аб Тарашкевічу з маіх вучнёўскіх часоў і грамадаўскіх ёсьць хіба мала істотныя — бо я стаяў задалёка ад яго і бліжэй ня знаў ні яго асабіста, ні яго палітычнай і грамадзкай дзейнасьці.

Ёсьць яшчэ адна асоба, якая знала бліжэй Тарашкевіча ў пэўных часох і Лявона Мэнкэ. Гэта “панічка” Дубейкаўская (сястра Лявона). Я ведаю, што ў 1920–22 гг. Тарашкевіч жыў у іх (тады яшчэ яна была незамужнай і вяла гаспадарку ў доме). Ня ведаю, ці яна пазьней спатыкалася з Тарашкевічам, у часе Грамады, але зь Лявонам, пасья яго ўцёкаў з СССР, яна напэўна бачылася ня раз і чула ад Лявона пра Тарашкевіча. Больш таго, яна перапісваецца з жонкай Лявона Галінай (у Варшаве) і дачкой іх Зосяй.

А Галіна-ж была разам зь Лявонам у Сав. Саюзе і разам зь ім уцякла. Вось хто мог-бы даць поўную справаздачу і аб Тарашкевічу, і аб шмат чым іншым».

Подпіс аўтара ліста разабраць пакуль што не магу: «Вохт»? «Вэхт»?

Пра Францыю савецкую

Машынапісны ліст, друкаваны лацінкаю. Непадпісаны, але па месцы — *Sartrouville* — льга выказаць здагадку, што пісаў Уладзімір Шыманец і пісаў — праўдападобна — да Вітаўта Тумаша:

«Ужо месяц прайшоў, калі мы зладзілі тут выстаўку, а я яшчэ не падзякаваў за Вашу дапамогу. Ваш матар’ял выкарыстаў і шчыра дзякую.

Выстаўка была ладжаная 30 верасьня ды 1 і 2 кастрычніка. Імпрэза пачалася канфэрэнцыяй, на якой французжанка сп. Marie Kerhuel мела даклад на тэму: Дэпартацыя як прылада да нарадабойства. Пасьля на чарзе прадстаўнікі прымаючых удзел народаў мелі даклады аб супраціве іхных народаў Маскве. У дыскусыях, якія разгарнуліся ў вельмі цікавым для нас кірунку, французскія госьці ўсыцяж падкрэсьлівалі, што аб гэтым усім дагэтуль ім не даводзілася чуць. Калі зважыць тыя абставіны, якія мы маем тут у Францыі, дык трэба сказаць, што імпрэза была вельмі пажаданай ды й вельмі карыснай.

Францыя, з нашага пункту гледжаньня, зьяўляецца як-бы правінцыяй Расеі. Ведама ўсяму сьвету, якія ўплывы маюць тут камуністыя (23 % выбаршыкаў) ды асабліва рознага роду “прагрэсісты”, якія ў сутнасьці зьяўляюцца замаскаванай падбудоўкай для першых. Але ўсе становішчы, якія не апанаваныя чырвонымі агэнтамі Масквы, асабліва ў культурнай ды прэсавай галіне, у значнай меры занятыя бельмі маскалямі, якія абсалютна згодныя з чырвонымі, калі ходзіць аб захаваньне вялікадзяржаўнасьці ды нават пашыраньня межаў Маскоўскай імпэрыі. Прыбыўшы сюды шмат раней за нас, Маскалі здолелі выхаваць новую гэнэрацыю, якая нават пазьмяняла прозьвішчы, каб лепш ма-

скавацца, але захавала свой вялікадзяржаўны дух. У рукі гэтых людзей папала шмат важных пляцовак. Амаль у ва ўсіх часапісах усходня-эўрапейскія аддзелы кіруюцца маскалямі, гэтак званымі французамі расейскага паходжаньня, за плячыма якіх хаваюцца сваякі ці прыяцелі із старэйшай эміграцыі, якія пільна сочаць, каб нішто нявыгаднае для адзінства Расеі не прабралася ў прэсу.

У гэтакіх умовах для паняволеных Масквой народаў праца вельмі цяжкая, тым болей, што ўнутры іх яшчэ шмат супярэчнасьцяў. Гэтак, існуе падзел на Сатэлітаў ды Саюзных, пасля ўнутры кожнага народу яшчэ партыйны або, па-просту, “карытны” падзел.

Як вам пэўна ведама, вясной мінулага году я быў інтэрнаваны на Корсыцы» (ліст ад 08.11.1961)

Высылка французскімі ўладамі эмігрантаў на Корсіку — гэта асобная гісторыя, не гэтулькі крыважэрная, як выдача саюзнікамі ДР-істаў сталінскаму СССР, але не менш агідная.

Спадчыннікі

Яшчэ па выхадзе «Архіўнай кнігі» (1997) расчуленая ўдава Уладзіміра Клішэвіча абяцалася не толькі даслаць ахвяраванне на БНІМ, але і пераслаць «куфар» з спадчынаю мужа. Ад таго часу колькі ні нагадвалі пра гэты куфар, колькі ні прапаноўвалі падрыхтаваць да друку — у адказ маем адно зацятае маўчанне.

Той няёмкі момант, калі міжволі задаешся пытаннем: хто найперш мае дбаць пра спадчыну?

*«Пачарнеў на небе колер сіні,
Я стаю, прыціснуты ў куце.
Гойдаецца д’ябал на асіне,
Па жывых людзях хвастом мяце.
Ноччу сьвет гарыць на жухлым тыве,
Патанулі ў цемры сонца прамяні.
Усіх тых, чья душа астыне,
Як нябожчыкаў, навечна памяні».*

Скарынавец

Уладзімір Шыманец да Вітаўта Тумаша:

«Я падзіўляюся агром працы, якую Вы ўлажылі ў пошукі тайнаў скарынінскага фэнамэну, але думаю, што асягненні гэты высілак цалком апраўдалі. Гэтак дакладна і ўсебакова разпрацаванай праблемы мы яшчэ дагэтуль ня мелі. Думаю, што гэтая праца назаўсёды замацавала Вашае прозьвішча побач прозьвішча Скарыны.

Толькі неяк кур'ёзна, што гэта два дактары мэдыцыны ўзьнялі на небывалую выш адну з нашых гуманістычных навук, тагды як лінгвісты ды гуманісты навыпярадкі імкнуцца заняць мейсца выкладчыка расейскай мовы ў якім-небудзь амэрыканскім каледжы» (ліст ад 24.05.1971).

No comment

«Атрыманне ордэна Францыска Скарыны — вельмі значная для мяне падзея. Але я тут жа кажу, што гэтую ўзнагароду атрымаў не столькі я, колькі пачынальнік беларускага кнігадрукавання, бо не было б яго — не было б і ўзнагароды. І асабліва мяне ўзрадавала тое, што, разгледзеўшы ордэн, я прачытаў надпіс на кругу: “Францыск Георгій Скарына”. Я за такое разуменне змагаўся каля 45 гадоў!» (Адам Мальдзіс. Мы павінны думаць аб узаемаразуменні // Звязда. № 163. 10.09.2013).

У Юркі Віцьбіча быў такі тэксцік, называўся «Ці ня сорамна, дзядзька Шырма?».

Эўфрасінія, Аўфрасінія, Прасінія

«Ваша Вялічства Сонейка, Месячык, Самсон, Цэзар і Спадар Рэдактар [Станіслаў Станкевіч]!

Ах, выбачце, што мне так у галаве памяшалася! В гэтым ёсьць трохі віна паважанай газэты “Бацькаўшчына”. Самі бачыце, як я добра навучыўся беларускае мовы. Даходзіць да таго, што дастаю гістэрыю! Хоць і сам ня ведаю, што гэта за халера!

Што-ж за Беларусь? Прыехаў у Ангельшчыну вучыцца беларускае мовы? Падумайце Вы! Так ёсьць, я вучуся беларускае мовы ў Ангельшчыне, з газэтаў і часопісаў. Давучыўся да таго, ня ведаю, што як власьціва завецца наша патронка і Асьветніца Беларусі сьв. Эўфрасінія. Адзін раз завуць сьв. Аўфрасінія, другі раз сьв. Прасінія, трэці раз Эўфрасінія, а в канцы вывело мяне з раўнавагі (што мяне аж змусіла пісаць в рэдакцыю) гэта зьявага нашае сьвятое прафэсарам Мэссіна в ягонай кніжцы “Ля Леттэратура Бэлурусса”, каторы зрабіў з Яе сьвятога (мужскога полу) князя Полацкага, а Прадслава выступае як летапісец, каторая расказвае пра жыцьцё вышэй выменянага сьвятога (бач. 26).

Да гэтае пары ніхто з нашых вучоных гэтага не спраставаў і аб гэтым не падаў да ведама самаму аўтару.

Шуму многа было за сьв. Езафата? Чаму-ж мы маем аставіць пакрыўджаную сьв. Эўфрасінію?

Чытаў я таксама аб навуковым таварысьтве Пранціша Скарыны. Мог-бы я запытаць, хто гэта быў. Мне ведамы Францішак Скарына, ці гэта той самы? Ці адзін з другім нічога супольнага ня мае? [...]

Гэта былі-б мае заўвагі за восем год падпіскі, а таксама мая прозьба. Было-б прыемна, што-б газэта “Бацькаўшчына” падала гэты ліст да агульнага ведама.

З пашанай, З. Мятла-Памяло.

П. С. Прозьвішча і адрасу прашу не зьяшчаць, а ліст на выкарыстаньні зьнішчыць.

Хведар Кажаневіч».

Св. Еўфрасініні ў заходніх беларусазнаўцаў не пашанацвала і ў пазнейшы час, калі Арнольд Макмілін у сваёй кнізе пра літаратуру дыяспары (Мінск, 2004) акрэсліў аповед Уладзіміра Сядуры пра ўласнае падарожжа ў Ерусалім як «надзвычай суб’ектыўны расповед пра падарожжжа Святой Еўфрасініні Полацкай у Палестыну ў XII стагоддзі» (с. 175).

---

* Messina, Giuseppe L. Le Letteratura belorussa. Firenze: Valmartina, 1952. 147 p.

Яйкі і звадкі

Пётра Маркоўскі згадвае пра спатканні з даваеннымі беларускімі эмігрантамі ў Чыкага (Язэп Варонка, Янка Чарапук-Змагар ды іншыя): «*Пры гутарцы із старымі эмігрантамі яны часта пыталіся: “За што сварыцеся? Вы так прыгожа сьпяваіце! Такія песьні мы даўно ўжо ня чулі”*». (Веча. Верасень — снежань 1972. С. 22).

На гэтае пытанне ў тым самым часопісе быццам адказвае Леанід Галяк (што праўда, сам ня мала спрычыніўшыся да падзелу):

«Як падае Свіфт, Гулівэр падчас аднаго са сваіх падарожжаў быў трапіўшы ў краіну, дзе былі дзьве партыі: адна партыя лічыла, што, ядучы яйкі, трэба іх разьбіваць із тупога канца, а другая партыя была ня менш упорыстая ў сваім пераконаньні, што есьці яйкі абавязкова трэба з вострага канца, а кожны, хто робіць інакш — гэта вораг дзяржавы.

Была-б ахвота дзяліцца, а прычыну заўсёды можна знайсці: знайшлі прычыны і нашыя зарубежнікі дзвюх назоваў» (Веча. Верасень 1971. С. 29).

Абвестка

«Шматпаважаны сп. Станкевіч!»

Прашу зьмясьціць гэтую нататку ў бліжэйшым нумары “Беларуса” — магчыма, хто з добрых людзей дапаможа мне.

З пашанай, Мікола Цэлеш.

Пісьменьнік Мікола Цэлеш цяжка хварэе на ныркава каменную хваробу й наагул на ныркі. Гэта цягнецца ўжо больш паўгода. У шпіталю яму зрабілі выдаленьне каменя, але здароўе ягонае мала палепшылася. Ньюёрскі клімат — гарачы й вільготны ўлетку й сьцюдзены ўзімку — неспрыяльны для ныркавых хворых».

Жылі яны доўга і шчасліва

Галіна Русак (24.05.1928—14.09.2000)

Васіль Русак (14.11.1923—20.10.2000)

* Маеца на ўвазе Станіслаў Станкевіч.

Алена Грэбень (30.10.1923—21.03.2005)

Мікалай Грэбень (22.05.1922—23.03.2005)

Вітаўт Рамук (15.07.1914—11.03.2010)

Вера Рамук (06.09.1931—05.05.2010)

Беларусь у змаганні

(з прамовы праф. Антона Адамовіча
на 9-й Сустрэчы беларусаў Паўночнай
Амерыкі і Канады 6.VIII.1970)

«Як толькі я памятаю сябе нацыянальна сьведамым, для мяне гэтыя словы: “Беларусь” і “змаганьне” — заўсёды ішлі, як і йдуць, неразлучнаю парай, неразьліўна зьліўшыся так, што адно зь іх заўсёды проста аўтаматычна выклікае другое, і магу навет сказаць: адно зь іх значыць другое. Беларусь — гэта значыць найперш — змаганьне. Змаганьне — гэта значыць найперш — за Беларусь. У гэтым фактычна і ёсьць самыя пачаткі, самыя асновы, сказаць-бы “азы”, як казалі калісь у нас, вучачыся царкоўна-славянскае граматы-азбукі, “азы” беларускае нацыянальнае сьведамасьці, ейныя А, Б, Ц» (Беларус. № 163. Лістапад 1970. С. 4).

Пётра Сыч — перакладчык

Казімеж Вежыньскі. Да сабакі, выючага пасярод вуліцы. З польскае мовы (Бацькаўшчына. № 1–2 (132–133). 7 студзеня 1953. С. 5).

*«Месяц цябе не пачуе,
бо ён мае вуха у залатой,
бліскучай аурэолі,
што яму да сабачай долі,
што яму боль твой?
Ён — чараўнік высокі,
ахутаны паэзыяй усякай,
ён на сябе паглядае,
тысячу люстраў мае
у небе...
А ты — толькі бадзяка...»*

Яму, калі сядзіць на пасадзе
з залатым накрыцьцём,
іграюць аркестры з кожнай плянэты,
вечер сыне кастаньеты,
а ты з чым да яго —
з выцьцём?
Ён зачытаны ў зорах,
з календара задьяку
чытае прышласць сьвету —
астралёг, варажбіт, паэта,
дзе там табе, небараку?
Ён мае вечнасьць у прызьме,
а ты маеш гіця зь пятлёй;
ніхто ратаваць ня будзе,
злупяць скуру людзі...
Дай лапу!
Тс... Спакой...
Месяц не пачуе, яго вуха
зарасло гарамі ўсякімі.
Ня вый! Не паможэ.
Лепей памаліся:
Божа,
Зьлітуйся над сабакамі!»...

ІМЕННЫ ПАКАЗАЛЬНІК

- Абрамовіч, Зыгмунт *10*
Абрамчык, Альгерд *153*
Абрамчык, Мікола *135*
Абрамчык, Мікола *20, 33, 34, 37, 41, 120, 153, 154*
Абрамчык, Ніна *152*
Абрэмскі, Юры *122, 123*
Абуховіч, Альгерд *81, 155*
Адамовіч, Алесь *60*
Адамовіч, Антон (Раман Склют) *11, 15, 29, 31, 39, 44, 45, 53, 54, 56, 60, 68, 85, 91, 94, 106, 111, 124, 134, 137, 146, 148, 156, 163*
Адамовіч, Славамір *32*
Адамчык, Вячаслаў *27, 29*
Адзярыч, Міхась *135*
Азараў, Барыс *135*
Акула, Кастусь (Міхась Козыр) *19, 61, 65, 79, 93, 96, 114, 115, 143, 156*
Алейнікаў, Мікола *151*
Альшэўскі, Антон *135*
Аляхновіч, Мікола *136*
Аляхновіч, Францішак *5, 58, 101*
Андронов *16*
Андрэеў, Леанід *89*
Андрэеў, Хвёдар *136*
Андрэй (Крыт) *48, 144*
Андык, В. *149*
Анціпенка, Сцяпан *136*
Апанас (Мартас) *9*
Арабей, Лідзія *29*
Арабей, Мікола *136*
Арасімовіч, Лідзія *136*
Арлоўскі, Юзаф *117*
Арочка, Мікола *114*
Арсеннева, Наталля *11, 12, 61, 66, 82, 87, 92, 147*
Артабалеўскі, Андрэй *136*
Арчыбашаў, Міхаіл *48*
Арэхва, Аркадзь *9*
Асановіч, Восіп *136*
Асвятніцкі, Рыгор *136*
Асіпчык, Аляксандр *25*
Асоўскі, Альберт *32, 36*
Астроўскі, Віктар *9*
Астроўскі, Радаслаў *9, 37, 105*
Ачапоўскі, Васіль *136*
Бабарэка, Адам *85, 138*
Багдановіч, Максім *11, 56, 88*
Багрым, Паўлюк *38*
Багун, Міхась *124*
Багушэвіч, Францішак *10*
Бажов *16*
Байкоў, Мікола *18, 42, 43, 45*
Байран, Джордж Гордан *88*
Бакача, Джавані *55, 124*
Бакуновіч, Уладзімір *140*
Баландовіч *152*
Бамбуль, Эмма *129*
Бандарына, Зіна *114*
Бандэра, Сцяпан *123*
Бараг, Леў *76*

- Бараноўскі, Юзаф 142
 Барашка, Іларый 45
 Бароўскія 117
 Баршчэўскі (Барскі), Алесь 6, 61
 Баршчэўскі, Лявон 45
 Батура, Сцяпан 96
 Бахарэвіч, Альгерд 5, 45
 Біржышка, М. 57
 Бічэль-Загнетава, Данута 82
 Болотникова, В. 28
 Боричевский, А. 138
 Бразоўскі 122
 Бранштэйн, Якаў 45
 Брэдэ, фон 42, 43
 Будзька, Адварды 115
 Будзька, Францішак 115
 Будзька, Часлаў 87
 Бузук, П. 138
 Буйніцкі, Ігнат 11
 Буле, Отто 47
 Бунін, Аляксандр 89
 Бучынскі, Вінцэнты 152
 Быховский, Б. 138
 Бэндэ, Лукаш 114
 Бядуля, Змітрок (Плаўнік, Самуіл) 36, 37, 53, 75, 88, 124
 Бялькевіч, Ніна 142
 Бярозка, Юры 37
 Вавула, Фёдар 129
 Вайніловіч 116
 Варонка, Язэп 57, 162
 Василевский, С. 137
 Васильев 138
 Васілёк, Міхась 109
 Васілеўскі, Антон (?) 101
 Васіль (Тамашчык) 11, 12, 82, 87, 110, 118, 120–123
 Васючэнка, Пятро 45
 Вежыньскі, Казімеж 163
 Вейнбаум, М. 10
 Велікоўскі, Імануіл 66, 67
 Велікоўскі, Шыман 66
 Верас, Зоська 27, 28, 51
 Вержбаловіч, Барбара 20
 Верлен, Поль 62
 Вернадский, Г. 72
 Віер, Габрыэль 81
 Вільгельм, кайзер 155
 Вініцкі, Алесь 37, 39
 Віцьбіч, Юрка 5, 9, 16, 19, 25, 37, 39, 41, 42, 54, 56, 58, 80, 81, 96, 106, 109, 113, 114, 119, 124, 155, 160
 Вішнеўская 125
 Власов 137
 Вознесенский, А. 138
 Войтанка, Віктар 104
 Войтанкі 97
 Войшкі 51
 Волкаў 142
 Волк-Левановіч, Я. 138
 Вярба, Мікола 79
 Гадлеўскі, Вінцэнт 135
 Гайворовский, А. 138
 Галазуб, Джон 13
 Галчынскі, І. 113
 Гальмачан 81
 Гальперіна, Е. 138
 Галяк, Леанід 63, 162
 Ганчарэнка, Галіна 20
 Гардзіенка, Наталля 7
 Гардзіцкі, Аляксей 147

- Гарошка, Леў *12, 93, 102*
 Гарошка, Мікола *87, 144*
 Гарун. Алесь *88, 89, 116*
 Гарэцкі, Максім *46, 115, 148*
 Гашак, Яраслаў *124*
 Геніюш, Ларыса *11, 27, 30, 96, 105, 139, 153*
 Гётэ, Іаган Вольфганг *88, 134*
 Гітлер, Адольф *63*
 Гладкі, Язэп *52*
 Глінскі *57*
 Глускін *26*
 Глэйзер *27*
 Глякоўскі, Станіслаў кс. *55, 56*
 Гогаль, Мікалай *84*
 Голь, Шарль дэ *153*
 Горкі, Максім *89*
 Грабінскі, Баляслаў *10, 50, 51, 55, 101*
 Градэ, Надзея *148*
 Грамыка, Лідзія *143*
 Грамыка, Марына *143*
 Грамыка, Міхась *75, 142, 143*
 Грыб, Тамаш *22*
 Грынкевіч, Станіслаў *115*
 Грынвяцкі, Ігнат *97*
 Грэбень Мікалай *163*
 Грэбень, Алена *163*
 Грэй, Саша *38*
 Грэскі *79*
 Гуз, Ю. *24*
 Давідовіч, Янка *84*
 Даль, Уладзімір *17*
 Даманьскі, Сабін *83*
 Данілеўскі, Рыгор *140*
 Данілюк, Барыс *48, 97, 122, 123*
 Данілюк, Марыя *97*
 Даноўская, Марыля *151*
 Дантэ *88*
 Дарожны, Сяргей *54*
 Дастаеўскі
 Дастаеўскі, Фёдар *48, 143*
 Дашкевіч *51, 86*
 Дварчанін, Ігнат *150*
 Джэлюк, А. *136*
 Дзімітрыеў *84*
 Дзямідаў, Мікалай *25, 26*
 Дзяржынскі, Уладзіслаў *148*
 Днепров *48*
 Дольчано, Фра *36*
 Драздовіч, Язэп *117*
 Дружнікаў, Юры *69*
 Друцкі-Падбярэскі *116*
 Дубейкаўская (Вітан-Дубейкаўская), Юльяна (Кветка Вітан) *43, 70, 116, 157*
 Дубейкаўскі, Лявон *70*
 Дубноў, Шымон *66*
 Дубоўка, Уладзімір *42, 60*
 Дуброўскі, Міхась *55*
 Дудар, Алесь *125*
 Дудзіцкі, Уладзімір *11, 79*
 Езавітаў, Кастусь *57, 64, 65, 131*
 Ёлаб, Марылька *93*
 Елісеев, У. *28*
 Жамойда, Сымон *42, 79*
 Жаўняровіч, Віктар *94, 117*
 Жук, Х. *73*
 Жук-Грышкевіч, Вінцэнт *156*
 Жук-Грышкевіч, Раіса *105, 119*
 Жучка, Янка *140*

- Жыбуль, Віктар 46
 Жывапісцаў 116
 Жылка, Уладзімір 11, 29, 149, 156
 Жылуновіч, Зміцер 91, 116
 Замотин, И. 138
 Занкавіч, Аўген 74
 Запруднік, Янка 61, 69, 106, 119, 145
 Зарыцкі, Аляксей 41
 Зарэцкі, Міхась 45, 46
 Захарка, Васіль 92, 97, 153
 Змагар, Алесь (Яцэвіч, Аляксандр) 79, 105
 Змагарка, Ніна 79
 Золак, Янка (Даніловіч, Антон) 61, 79, 124
 Зуй, Міхась 9, 132
Идеф 47
Іаан XXIII 19
 Іваноўскі, Вашлаў 56, 116
 Івашкевіч 116
 Ігнатоўскі, Усевалад 97
 Ізэнбек 135
 Ізяслаў (Бруцкі) 48
 Ілляшэвіч, Хведар 73, 74, 111
Кавалеўскі 107, 108
 Каваль, Васіль 125
 Кавыла-Варановічы 117
 Кавыль, Міхась 102
 Кавэлярт, Роберт ван 153
 Каганец, Карусь 109, 116, 117
 Кажаневіч, Хведар 161
 Казак, Мікалай 66
 Казак, Рыгор (Рыгор Крушына) 124, 125
 Казлоў 57
 Казлякоўскі, Міхась 93
 Кайрыс, Сцяпан 57
 Калеснік, Уладзімір 27, 29
 Каліноўскі, Кастусь 6, 25, 26, 36, 53, 54, 72, 97
 Калодка, Аляксандр 35, 147
 Калюга, Лукаш 60, 68, 95
 Караленка, Уладзімір 89
 Каранеўская, Аўгеня 93, 145, 147
 Каржанеўская, Галіна 106
 Карлюкевіч, Алесь 66
 Карней, Адварды 151
 Карповіч, Алесь 152
 Карпюк, Аляксей 28
 Касмовіч, Дзмітры 9
 Каспяровіч, М. 112
 Касяк, Іван 9
 Кафка, Франц 119
 Каханоўская, Іна (Аляксандра Саковіч) 31, 61, 75, 142
 Каханоўская, Яніна 55, 99
 Каханоўскі, Аўген 32, 53
 Кацюбінскі 89
 Качан, Аркадзь 93, 143, 145, 146
 Качан, Грыгоры 72
 Керштейн 26
 Кіпель, Вітаўт 37, 61, 77, 142
 Кіпель, Зора 37, 61
 Кіт, Барыс 84
 Клейнбарт, Леў 137
 Клімковіч, Міхась 106–108
 Клімук, Пётра 28
 Клішэвіч, Уладзімір 73, 79, 159
 Ключенко 16
 Кляшторны, Тодар 124

- Колас, Якуб *11, 85, 86, 88–91, 115, 137, 156*
- Конан, Уладзімір *113*
- Корбут *92*
- Корбут, Вольга *86*
- Крапіва, Кандрат *29*
- Краўчанка, Усевалад *154, 155*
- Крывенка, Валянцін *14*
- Кулак, Аляксандр *136, 137*
- Куліковіч, Мікола *20, 148*
- Кульмін, Міхаіл *48*
- Кунцэвіч, Мікола *97*
- Купала, Янка *11, 15, 19, 28, 75, 88, 89, 92, 96, 116, 137, 147*
- Купаліха *75*
- Купрын, Аляксандр *47, 89*
- Курьла *68, 69*
- Кучар, Алесь *114*
- Кушаль, Peter *61*
- Кушаль, Уладзімір (Уладак) *61*
- Кушаль, Франц *87*
- Лабодоўскі, Юзэф *11, 12*
- Лазінскі, Зыгмунт *101*
- Лапіцкі, Мікалай *9, 82*
- Ластаўка, Пётра *13*
- Ластоўскі, Вашлаў *56, 75, 81, 91, 92, 115*
- Лаўрэнцьеў *57*
- Лебыда, Тодар *136*
- Лёсік, Язэп *115, 138*
- Леўчык, Галляш *57*
- Ліманаўскі, Янка *20, 60, 79*
- Лойка, Алег *75*
- Лужынскі, Міхась *84, 93, 146, 147*
- Лукашык, Васіль *33, 125, 127*
- Луцкевіч, Антон *116*
- Луцкевіч, Іван *116*
- Лысагорскі, Марк *43*
- Ляскарыс, Тодар *132*
- Мазура, Юрка *148*
- Макарыюс *82*
- Макмілін, Арнольд *161*
- Малевіч, Казімір *112*
- Малевіч, С. *112*
- Малецкі, Язэп *146*
- Мальдзіс, Адам *160*
- Мамонічы *111*
- Манькоўскі, Пётра *48, 49*
- Маракоў, Валер *124*
- Мардас, Стэфанія (з Барысевичаў) *41*
- Маркотны, Франук *127*
- Маркоўскі, Пётра *72, 162*
- Марозаў, Паўлік *69*
- Маскалік, Міхась *104*
- Махнач, Ванда *148*
- Мацкевіч, Вашлаў *10*
- Машара, Міхась *53, 113*
- Маякоўскі, Уладзімір *113*
- Мельнікава, А. *59*
- Менскі, М. *80*
- Мерляк, Кастусь *9, 14, 121–123*
- Мікалай (Мацукевіч) *48, 99, 144*
- Мінкевіч, Галіна *51*
- Мінкевіч, Мікалай *9*
- Міралюбаў *135*
- Міцкевіч, Адам *61, 76, 88, 92, 101*
- Міцкевіч, Міхась *5, 50, 86*
- Мрый, Андрэй *68, 94*

- Мураўёў, Міхаіл 72
 Мэнке, Лявон 157, 158
 Мядзёлка, Паўліна 75, 115
 Мялешка, Іван 9
 Надсан, Аляксандр 32, 111
 Найдзюк, Часлаў 13
 Найдзюк, Юзэфа 145
 Найдзюк, Язэп 57
 Напалеон 9
 Нарудскі 117
 Некрашэвіч, Сцяпан 18, 43
 Ніхаёнак, Янка 87
 Нявераў, Мікалай 14, 15
 Няхай, Рыгор 70, 71
 Оrsa, Наталля 98
 Оrsa, Пётра 9
 Островскі 138
 Павал VI 19
 Пагуда, Оля 84
 Падляскі, Ф. 42
 Палонны, Янка 38
 Палуян, Сяргей 116
 Панкевіч, П. 138
 Паноў, А. 81
 Пануцэвіч, Вашлаў 112, 134, 153
 Панчанка, Пімен 53, 54
 Панькоў, Мікола (Вольны) 44, 79, 92, 119, 135
 Паслядовіч, Макар 155
 Паўлюкевіч, Адам 41
 Пашкевіч, Алесь 156
 Певзнер 26
 Пётр I 82
 Петров 138
 Пиотухович, М. 137, 138
 Пичета, В. 138
 Плашчынскі, Ізідар 31
 Полацкая, Ефрасіння (Прадслава) 96, 160, 161
 Попка, Юры (Жывіца) 74, 79
 Праваленка, Пятро 130
 Пракаповіч, Феафан 82
 Прыбытоўскі, Улад 47
 Пташнікаў, Іван 60
 Пушкін, Аляксандр 88
 Пушча, Язэп 12
 Пятроўскі, Ян 16, 19, 42
 Равенскі, Мікола 54, 55, 68
 Рагнеда 96
 Рагуля, Барыс 69
 Радзівіл, Барбара 96, 108
 Радзівіл, Магдалена 116
 Радзівілы 96
 Раецкі, Міхась 93
 Рамук, Вера 163
 Рамук, Вітаўт 163
 Ривлин 138
 Родзевіч, Леапольд 116
 Родзевіч, Часлаў 116
 Руденко 138
 Ружанец-Ружанцоў, Аляксандр 56–58, 92
 Русак, Васіль 162
 Русак, Галіна 162
 Русакі 61
 Рушчыц, Фердынанд 117
 Рыбакоў, праф. 151
 Рыжы-Рыскі, Уладзіслаў 103, 132
 Рэшаць, Язэп 51
 Сабалеўскі, Юры 37
 Савёнак, Лявон 94
 Сазанавец, Зміцер 93

- Сазанавец, Лілія 93
Саковіч, Юльян 84
Салавей, Алесь 11, 111
Саламевіч, Янка 105
Салаўевіч, Іосіф 72, 73
Самойла, Уладзімір 82
Самуйлёнак, Эдуард 114
Сапега, Леў 132
Сарноў, Давід 66
Сачанка, Барыс 28
Свіфт, Джанатан 162
Святаполк-Мірскі, Базыль 116, 149
Селях-Качанскі, Вячаслаў 72, 73
Сергіевіч, Марыля 20
Сергіевіч, Пётра 55, 56, 117
Сергіевіч, Юліян 20, 22
Сергіевіч, Язэп 20
Сержпутоўскі, Аляксандр 15
Сінькова, Людміла 156
Сіпакоў, Янка 28
Сіповіч, Часлаў 93, 103, 143
Скабей, Мікола 147
Скарына, Францішак 150, 160, 161
Скірмунт, Раман 116
Скірмунты 96
Слендзінскі, Людамір 151
Смаршчок, Аўген 153
Смаршчок, Мітрафан (Анатоль Бязозка) 22
Снежка, Зміцер 42
Соколовский 137
Софронов 137
Ставер, Алесь 74
Стагановіч, Аляксандр 48, 118
Стагановіч, Тамара 15, 48, 63, 64
Стагановічы 48
Сталін, Іосіф 63
Станкевіч, Адам 57, 58
Станкевіч, Марыя 95, 99
Станкевіч, Станіслаў 9, 12, 20, 30, 41, 78, 82, 96, 107, 108, 110, 119, 123, 154, 160, 162
Станкевіч, Янка 11, 18, 32, 72, 95, 96, 115
Стукаліч, А. 119
Стэфаняк, Францішак 33
Сурвіла, Івонка 93
Сурвіла, Янка 38, 93
Сыракомля, Уладзіслаў 86
Сыч, Мар'ян 41
Сыч, Марыя (з Шакураў) 41
Сыч, Пётра 5, 41, 62, 69, 94, 96, 98, 163
Сяднёва, Оля 146
Сяднёў, Масей 11, 22, 53, 61, 71, 77, 88, 89, 96, 99, 134, 144, 146
Сядура-Глыбінны, Уладзімір 18, 50, 71, 80, 161
Сянкевіч, Віктар 93
Сянкевіч, Генрык 84
Талстой, Леў 84, 89
Танк, Максім 11, 56, 105, 113
Тарашкевіч, Браніслаў 27, 157, 158
Татарыновіч, Пётра 40, 93
Таўлай, Валянцін 114, 147
Ткачоў, Міхась 28
Трус, Паўлюк 113
Тулейка, Міхась 87, 97, 122

- Тумаш, Вітаўт 9, 12, 13, 20, 25,
30, 39, 50, 61, 62, 72, 87, 88,
91, 102, 104, 112, 157, 158,
160
- Тумаш, Галіна 30
- Турунак, Браніслаў 51
- Турунак, Юры 51
- Турунчыха 51
- Тычына, Міхась 45, 60
- Тышкевіч, граф 72
- Уітмен, Уолт 28
- Уласаў, Аляксандр 116
- Улашчык, Мікола 142
- Умястоўскі, Францішак 116
- Фаменка 67
- Федароўскі, Міхал 105
- Федарчук 33
- Федарэнка, Мікалай 17
- Флароўскі, А. 72
- Флароўскі, Георгі 71
- Фядосік, Анатоль 76
- Хадыка, Уладзімір 39–41, 89,
124
- Ханяўка, Часлаў 127
- Харитонов 137
- Харлап, Іван 131, 132
- Хмара, Сяргей 79
- Цвірка, Уладзімір 68
- Цвячкоўскі, А. 56
- Целеш, Мікола (Марцін
Люціч) 80, 162
- Цётка (Алаіза Пашкевіч) 29,
96, 97, 116
- Чарапук-Змагар, Янка 162
- Чарняўскі, Францішак 104
- Чарот, Міхась 46, 113
- Чаўс, Юрка 13
- Чорны, Кузьма 58–60
- Чыжэўскі 41
- Чэхаў, Антон 89
- Шабуніха 95
- Шагал, Марк 10, 112
- Шаўчэнка, Тарас 92
- Шафнагель, Казімір 116
- Шукайла, Паўлюк 114
- Шукелойць, Антон 55, 81
- Шушкевіч, Станіслаў 143
- Шчанецкая, Кінга 86
- Шчорс, Мікола 9, 64, 65
- Шчэцька, Васіль 119
- Шыманец, Уладзімір 117, 154,
158, 160
- Шынклер, Хвядос 114
- Шырма, Рыгор 160
- Шэкспір, Уільям 58
- Эйнштэйн, Альберт 67
- Эпімах-Шыпіла, Браніслаў
116
- Юрашкевіч, Янка 142
- Юркус, Паўлюс 56
- Юрэвіч, Лявон 3–6, 11, 52,
63
- Юхнавец, Янка 22, 39, 60, 76,
80
- Ядвігін Ш. 111
- Яновіч, Сакрат 39, 106
- Яравы, Я. 74
- Ясенін, Сяргей 113
- Ясюк, Эмануіл 9, 152
- Bergman, Aleksandra 27
- Kerhuel, Marie 158
- Messina, Giuseppe 161

ЗМЕСТ

<i>Ганна Кісліцына. Сціплае абаянне відымусаў</i>	3
Генерал Віцьбіч	9
Унук Багушэвіча	10
Пад крыжом	11
І яшчэ канфесійнае	12
Валапюк	13
W	13
Грамадаўцы як заснавальнікі перадваеннае эміграцыі	14
Паэт Мікалай Нявераў?	14
Пра які твор?	15
Белыя пальчаткі	15
Правапіс бальшавізму	16
Майстра эпістальнага жанру	16
Кодла	20
Аўтабіяграфія аўтара «Беларускае Марсельезы» Юліяна Сергіевіча	20
Пародыя	22
Тамаш Грыб з 1934 года	23
Легенда пра Мар'іну Горку	23
Нашчадак Каліноўскага	25
«Новое Русское Слово» (NY)	26
Пра здымак Зоські Верас, мову Вячаслава Адамчыка і кнігу Уладзіміра Калесніка	27
«Балонка» vs «бачына»	30
Іна Каханоўская пра Пушчавага брата (1954)	31
З паштовай скрыні	32
«Думаю, што гісторыя беларускай эміграцыі — гэта вельмі важна» (А. Аляксандар Надсан)	32
Літаратурныя карані	36

Невядомае выданне	37
Абразкі ад Вітаўта Кіпеля	37
Янка Палонны з Наваградчыны	38
Недапісаная гісторыя	39
Гэх, Амерыка ты, Амерыка... ..	39
Хадыкаў кажуюшok	39
<i>«Калёнія наша жывець нармальна» .....</i>	40
Пародыя Аляксея Зарыцкага на Уладзіміра Хадыку і Юрку Віцьбіча (1933?)	41
Эсперанта	42
Юрка Віцьбіч пра Міколу Байкова	42
Традыцыя псеўданімаў	43
Задачкі па матэматыцы з падручніка «Курс II і III клясы» Міколы Панькова (1945–1946)	44
В. Застрома (Антон Адамовіч) «Верасень» («Беларуская газета», 1943?)	44
Пра адну магчымую перадгісторыю «Голага звера» Міхася Зарэцкага	45
Пётра Манькоўскі	48
Глыба	50
Успамін лекара	50
I лекарскі ўспамін	52
Эпіграма (!)	53
Адцэнзураваны «Каліноўскі»	53
Дасталося ўсім	54
Мастак шырокага дыяпазону	55
Ружанцоў	56
<i>«Сестра мая — жызнь» .....</i>	58
Калюгава лінія	60
А цяпер восень... ..	61
Дэдыкацыі	61
Салаўі Сыча	62
De mortuis aut bene aut nihil?	63
Тамара Стагановіч	63
Яшчэ пра Езавітава	64

Час	66
Суайчыннік Імануіл Велікоўскі	66
Ліст да лювенцаў, супрацоўнікаў часопіса «Наперад»	68
Паўлік Марозаў	69
Пазнавайма родную мову	70
Зноў пра «мугілёўскага мужычка»	70
Не той Флароўскі	71
Да біяграфіі Вячаслава Селяха-Качанскага	72
На Радыё «Вызваленне»	73
Архіў Ілляшэвіча	73
Гімн Ставера	74
«Як агонь, як вада»	75
Казка	76
Самы скандальны эміграцыйны верш	77
Сінанімія	77
Літаратурны побыт	78
Альбом Вацлава Ластоўскага	81
Віцьбіч пра Абуховіча і царкоўнікаў	81
Ад Дануты Бічэль-Загнетавай	82
Уладзімір Самойла	82
Ліст у рэдакцыю	83
Настаўнікі	84
Антон Адамовіч пра Якуба Коласа	85
Братавае	86
Да бібліяграфіі аўтара «Майго мястэчка»	86
Пра этыку	87
Лінгвістычная палітыка	87
Віцьбіч у вабароне	88
«Нікогда и ничего не просите»	90
Успамін пра Ластоўскага?	91
Моўнае	92
Радыё	93
Звароты	94
Яшчэ адныя страчаныя скруткі	94

Вялікалітоўская кухарка	95
«Яўхім Крайні»	96
Беларуская манархія	96
Мужыцкая нацыя	97
І зноў Пётра Сыч	98
Салодкі ўспамін	98
Душа Масей	99
Адзежа і мараль	99
Да гісторыі БАПЦ	99
Містэрыі жыцця	101
Міхась Кавыль	102
Канфесійнае	102
Раіса Жук-Грышкевіч пра Танка... і сябе	105
Да біяграфіі Алеся Змагара (Яцэвіча)	105
Сакрат мне брат	106
«Раздзел» у біяграфіі Міхася Клімковіча	106
Верш Міхася Васілька	109
<i>«К портфелю была прыкована серебряная визитная карточка с загнутым углом и длиннейшим курсивом»</i>	110
«Недапетая песня»	111
<i>«Уваскрэсне Беларусь!»</i>	111
NB	112
Сувязь	112
«З ваколіцаў сініх балот»	113
І Эдуард Самуйлёнак?	114
Юрка Віцьбіч пра шляхту: 180°	114
Пра паходжанне нашаніўцаў	115
Гутарка Уладзіміра Шыманца з мастаком Віктарам Жаўняровічам	117
Пра інтэлігенцыю	118
Адвечнае пытанне	119
Пра грамадства, правы і абавязкі	119
Побытавае	120
Апошні ліст	122
У рэдакцыю газеты «Бацькаўшчына»	123

Амаль па Бакачча	124
Ліст з «Штокгольму»	125
Травелог 1957 года	127
Іван Харлап	131
Інстытут беларусаведы імя Льва Сапегі	132
Хто?	132
Масей Сяднёў пра духоўнасць	134
«Арыентацтва — хвароба беларуская»	134
Дошчачкі	134
Ахвяры бальшавізму	135
Ксёндз Кулак	136
Класіка	137
Дакумент з часоў беларусізацыі	137
«Наша душа»	139
Зніклы паэт Рыгор Данілеўскі	140
Згадвае Янка Жучка	140
Міхась Грамыка	142
Стрыечны брат Кастуся Акулы	143
Верш Масея Сяднёва	144
Апошні ліст Аўгені Каранеўскай	145
Ваенныя гады Валянціна Таўлая	147
Спадчына кампазітара Міколы Куліковіча	148
«На нівах і ўзвышшах беларускага слова»	148
Князь Базыль Святаполк-Мірскі	149
Пра беларускіх студэнтаў у Чэхаславацчыне	149
«Каму жыццё — атруты келіх»	149
Вершы Ігната Дварчаніна	150
Мастак Адварды Карней	151
Кампазітар Алесь Карповіч	152
Лювенскія карані	152
П ці III?	153
Смерць Краўчанкі	154
«Спадар — архаізм. Адпавядае рускаму слову “сударь”»	155
Метад натураграфіі ды ідэаграфіі (турэмная літаратура)	155

Мяшанка жанраў з прыкольным параўнаннем	156
Трансфармацыя жанру	156
Мэнке, Тарашкевіч, Дубейкаўская	157
Пра Францыю савецкую	158
Спадчыннікі	159
Скарынавец	160
No comment	160
Эўфрасінія, Аўфрасінія, Прасінія	160
Яйкі і звадка	162
Абвестка	162
Жылі яны доўга і шчасліва	162
Беларусь у змаганні (з прамовы праф. Антона Адамовіча на 9-й Сустрэчы беларусаў Паўночнай Амерыкі і Канады 6.VIII.1970)	163
Пётра Сыч — перакладчык	163
ІМЕННЫ ПАКАЗАЛЬНІК	165

Юрэвіч, Лявон

Ю87 Відымусы / Лявон Юрэвіч; пад рэд. Н. Гардзіенка; прадм. Г. Кісліцына. — Мінск: Лімарыус, 2015. — 180 с.

ISBN 978-985-6968-43-6.

«Відымусы» ньюёрскага архівіста Лявона Юрэвіча, паводле словаў літаратуразнаўцы, аўтара прадмовы Ганны Кісліцынай, уяўляюць сабою новы для беларускай літаратуры і літаратуразнаўства жанр, хоць і называюцца старым словам у значэнні «копіі, выпіскі». Кніга складаецца з невялікіх выпісаў-цытатаў з апублікаваных і неапублікаваных дакументаў, часам з аўтарскімі каментарамі. Запісы прысвечаны літаратуры, гісторыі, штодзённасці, як эміграцыйнай, гэтак і метрапольнай беларускай.

УДК 930.2:94(476)

ББК 63.3(4Бел)

Навукова-папулярнае выданне

Юрэвіч Лявон

ВІДЫМУСЫ

Адказы за выпуск *М. Шыбка*

Рэдактар *Н. Гардзіенка*

Вёрстка *В. Нога*

Карэктар *М. Шавыркiна*

Падпісана ў друк 23.01.2015. Фармат 84×108 1/32.

Папера афсетная. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 9,45. Ул.-выд. арк. 6,8.

Наклад 200 асобн. Заказ 2489.

Выдавецтва ТAA «Лiмарыус».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі,

выдадзенае Міністэрствам інфармацыі РБ 20.03.2014 за № 1/226.

Вул. Геалагічная, 59, к. 4, п. 29, 220138, г. Мінск.

ТДА «НоваПрынт». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі,
выдадзенае Міністэрствам інфармацыі РБ 25.02.2014 за № 2/54.

Вул. Геалагічная, 59, к. 4, п. 10, 220138, г. Мінск.

ISBN 978-985-6968-43-6

9 789856 968436

1904

1905

1906

1907

1908

1909

1910

1911

1912

1913

1914

1915

1916

1917

1918

1919

1920

1921

1922

1923

1924

1925

1926

1927

1928

1929

1930

1931

1932

1933

1934

1935

1936

1937

1938

1939

1940

1941

1942

1943

1944

1945

1946

1947

1948

1949

1950

1951

1952

1953

1954

1955

1956

1957

1958

1959

1960

1961

1962

1963

1964

1965

1966

1967

1968

1969

1970

1971

1972

1973